

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**Факультет забезпечення оперативно-службової діяльності
Кафедра психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін**

Мірошніченко В.І., Дияк В.В., Тушко К.Ю., Шостаківська Н.М.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ
ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ**

Навчально-методичний посібник

Хмельницький 2023

УДК 378.126

ББК 74.48

Авторський колектив:

Мірошніченко В.І., доктор педагогічних наук, професор
Дияк В.В., доктор педагогічних наук, доцент
Тушко К.Ю., доктор педагогічних наук, професор
Шостаківська Н.М., кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензенти:

Галімов А.В. – доктор педагогічних наук, професор старший науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Сопівник Р.В. – доктор педагогічних наук, доцент завідувач кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування

Демянюк Ю.А. – кандидат педагогічних наук, доцент начальник науково-організаційного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Рекомендовано до друку вченою радою факультету забезпечення оперативно-службової діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького як навчально-методичний посібник для підготовки ад'юнктів (протокол № 8 від 19 грудня 2022 року)

В.І.Мірошніченко, В.В.Дияк, К.Ю.Тушко, Н.М. Шостаківська
М 64 Актуальні проблеми педагогіки вищої військової освіти : навчально-методичний посібник. Хмельницький, 2023. 312 с.

ISBN 978-617-7923-07-6

Навчально-методичний посібник розкриває актуальні проблеми вищої військової освіти, а саме падає ад'юнктам цілісну систему знань про: структуру системи вищої військової освіти в Україні, теоретичні основи процесу навчання, особливості організації методичної та виховної роботи, професійної підготовки у вищому військовому навчальному закладі, управління освітнім процесом вищого військового навчального закладу.

Для науково-педагогічних працівників, ад'юнктів і здобувачів.

ISBN 978-617-7923-07-6

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	6
1.1. Наукові засади системи вищої освіти в Україні	6
1.2. Вища військова школа як складова системи вищої освіти в Україні	17
Питання для самоперевірки	40
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	41
2.1. Дидактика вищої військової школи	41
2.2. Методичні основи викладання у вищій школі	65
Питання для самоперевірки	96
РОЗДІЛ 3. ЗМІСТ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ВІЙСЬСЬКОВІЙ ШКОЛІ ТА СПОСОБИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ	98
3.1. Нормативні основи діяльності вищого військового навчального закладу	98
3.2. Таксономія дидактичних методів. Сучасні технології навчання у вищій школі: сутність поняття та практичне застосування	104
Питання для самоперевірки	116
РОЗДІЛ 4. ОСНОВИ АНДРАГОГІКИ У ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ	117
4.1. Засади андрагогіки у вищій військовій освіті	117
4.2. Андрагогічні підходи у вищій військовій освіті	128
Питання для самоперевірки	155
РОЗДІЛ 5. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІЙСЬКОВОГО ВИХОВАННЯ	157
5.1. Теорія військового виховання	157

5.2. Основні зарубіжні теорії виховання та розвитку особистості.....	164
Питання для самоперевірки	168
РОЗДІЛ 6. ВІЙСЬКОВЕ ОСВІТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ	169
6.1. Особливості військового середовища.....	169
6.2. Формування особистості військовослужбовця	178
Питання для самоперевірки	191
Додатки	193
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	306

ВСТУП

Навчально-методичний посібник розроблено відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Актуальні проблеми педагогіки вищої військової освіти» навчальних програм Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти.

Навчально-методичний посібник розкриває актуальні проблеми вищої військової освіти, а саме надає ад'юнктам цілісну систему знань про: структуру системи вищої освіти в Україні та за кордоном, теоретичні основи процесу навчання у вищій військовій школі, особливості організації виховної роботи у вищому військовому навчальному закладі, особливості професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників та шляхи її вдосконалення, управління освітнім процесом вищого військового навчального закладу, особливості організації методичної роботи; розвиток умінь аналізувати нормативні документи, які реалізують зміст освіти у вищій військовій школі, і знати основні підходи до їх розробки; особливості навчання дорослих (теоретико-прикладні засади андрагогіки).

Навчально-методичний посібник може бути використані науково-педагогічними працівниками для якісної підготовки до проведення занять, ад'юнктами для більш якісного засвоєння навчального матеріалу.

РОЗДІЛІ

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

1.1 Наукові засади системи вищої освіти в Україні

Освіту можна сприймати як соціальний інститут. З цієї позиції освіта розуміється як координуюча та інтегруюча установа. До її складу входять окремі установи та особи. Вони реалізують конкретні функції у суспільстві. Історична місія освіти як соціального інституту полягає у забезпеченні функціонування необхідних соціальних відносин та різних видів зв'язків у суспільстві завдяки реалізації практичної складової змісту освіти.

Інший підхід до тлумачення феномену освіти вбачає у ній систематизований, унормований та стандартизований спектр положень щодо діяльності освітян.

Політичний устрій суспільства, відносини в економічній, соціальній, культурній сферах впливають специфіку освіти. Водночас, чітко прослідковується історична послідовність. Освіта розвивається в тісному взаємозв'язку із розвитком суспільства. Цей фактор є визначальним період утворення нової української національної школи – школи ХХІ століття.

Наявність в освіті власної мети та виконання освітою конкретних функцій сприяє реалізації відповідних потреб та інтересів суспільства. Це створює можливості для стабілізації ситуації в соціумі та узгодження дій представників різних соціальних ланок. Внутрішня структура освіти регулює вироблення певних соціальних норм, які накладають певні ролі на учасників освітнього процесу.

Спрямування соціальної діяльності відбувається на підставі стандартів поведінки, обов'язковість характеру яких є однаковою для всіх, хто є дотичним до освіти. Такий стан речей є свідченням глибини інтегрованості освіти в систему соціальних інститутів. Завдяки цій системі уможливується забезпечення й гарантування реалізації суспільством власних функцій. Самі

ж соціальні інститути є запорукою існування людства як колективного утворення.

Відмінність освіти щодо інших інститутів соціуму полягає в її спрямованості, змісті її діяльності та функціях, які реалізуються освітою на різних рівнях.

З зовнішньої позиції у ролі соціального інституту освіта реалізує такі функції, як поточна та перспективна. Щодо внутрішнього розуміння основ освіти, то як суттєву її ознаку можна назвати таку: здійснення впливу на суспільний розвиток, підготовка особистості до активної діяльності у складі соціуму. Соціалізація індивіда є основною одночасно і сфункцією, і проблемою освіти. Також освіта оперує іншими (похідними від основної) функціями: передавати накопичений людством досвід та знання прийдешнім поколінням; виконувати роль творця культурної революції; реалізовувати соціокультурні завдання.

З метою деталізації завдань та напрямів реалізації освітніх завдань виокремлюємо три пріоритетні функції освіти.

Першу з цих функцій розуміємо як розвиток продуктивних сил суспільства (здійснення загальногота/або професійного навчання молоді, здійснення фахової підготовки тощо).

Розкриття другої функції розуміємо як відтворення соціальної структури суспільства. Завдяки системі освіти людина набуває можливості перейти з однієї соціальної спільноти в іншу. Освіта виконує роль «соціального містка», реалізуючи місію соціальної мобільності. Освітні та виховні заклади та працюють як засоби соціальної циркуляції за вертикальним вектором, а шкільна система відіграє роль соціального ліфта, напрям руху якого визначається типом суспільства, спроможностями фінансування різними верствами населення.

Сприйняття третьої функції освіти як соціального явища відбувається завдяки її значному впливу процес соціалізації особистості у суспільстві, збагачення сфери духовного життя загалом.

Освіта відіграє важливу роль в системі культурних цінностей людини.

Загалом система освіти виконує надзвичайно важливу функцію передачі культури суспільства від покоління до покоління.

Більше того, школа допомагає молодим людям набути навичок, потрібних для життя в суспільстві, і, як зауважують американські соціологи, вчить дітей різноманітних соціальних ролей, що їх покликані грати в цьому суспільстві дорослі. Разом з тим школа є певним тестувальним, селекціонуючим і розподільчим засобом, оскільки вона покликана з'ясувати, як учень засвоїв матеріал, визначити талановитих і здібних, усунути тих, у кого відсутні очікувані інтелектуальні та моральні якості.

У Законі "Про освіту" виділено такі елементи освіти:

•дошкільна освіта і виховання — здійснюються разом із сім'єю і мають на меті забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їхній повноцінний розвиток, набуття життєвого досвіду, вироблення вмінь, навичок, потрібних для навчання у школі;

•загальна середня освіта — забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину і суспільство, екологічне виховання, фізичне вдосконалення;

•позашкільна освіта і виховання — забезпечує творчу самоорганізацію дитини в системі позашкільних освітньо-виховних закладів, орієнтується на динамізм розвитку потреб дітей та їхніх батьків у освітньовиховних послугах;

•професійно-технічна освіта — забезпечує здобуття громадянами робітничої професії відповідно до покликання, інтересів, здібностей, підвищення їхньої виробничої кваліфікації, перепідготовку;

вища освіта — забезпечує фундаментальну наукову та загальнокультурну, практичну підготовку, одержання громадянами спеціальності відповідно до покликання, інтересів, здібностей, підвищення їхньої кваліфікації, вдосконалення професійної підготовки, перепідготовку наукових і науково-педагогічних кадрів;

- *післядипломна підготовка* — забезпечує систематичне поновлення набутих у вузі знань, перепідготовку людей з вищою освітою з метою опанування нових спеціальностей та професій;

- *аспірантура і докторантура* — забезпечують наукову та педагогічну підготовку кандидатів і докторів наук;

- *самоосвіта* — система набуття і підвищення рівня знань шляхом самостійного опанування знань та вмінь, одержання професії і спеціальності. Самоосвіта набуває легітимності шляхом перевірки та оцінки знань за системою екстернату.

Багатогранність процесу розвитку людини описується в науковій літературі багатьма категоріями: *формування, виховання, адаптація, соціалізація, самовиховання*. Кожна з них акцентує увагу на тому чи іншому аспекті цього процесу, виконує певну пояснювальну функцію, що в цілому дає уявлення про його природу, суть, соціальні суперечності, спрямування. Різноманітність механізмів соціального розвитку особи і конкретно входження індивіда до "соціуму" через систему освіти, залучення його до знань, людського досвіду, культури найповніше, на наш погляд, охоплює поняття "соціалізація". *Соціалізація* є двостороннім процесом взаємодії людини й суспільства. Його основним змістом є освіта, навчання, "передача-засвоєння" знань, соціально-історичного досвіду, культури, норм і **зразків поведінки**, людського способу буття.

У процесі навчання людина засвоює соціальний досвід у формі знань, розвиває свої задатки та здібності, формує інтереси й нахили. Тут закладаються основи світосприйняття молодої людини, розвиваються її здібності, навички суспільної діяльності. Через освіту здійснюється передача інформації про нагромаджені людством цінності матеріальної і духовної культури, забезпечується наступність у розвитку суспільного виробництва. Знання є провідною формою діяльності суб'єкта, його соціалізації. Вони стимулюють розвиток пізнавальних здібностей особистості, закладають основи допитливості, прагнення знань, пізнавальних потреб. Усе це зумовлює формування спрямованості індивіда на активну соціальну

діяльність, ініціативу й творчість. У 80-ті роки ХХ ст. у зв'язку з розвитком виробничих сил, технічним прогресом, вимогами раціональної організації виробництва у світі зростає увага до соціальних проблем навчання кадрів, становища молодих спеціалістів, учорашніх студентів в умовах ринкових відносин; висунуто ідею „єдиної трудової школи, основним змістом якої є формування працівника нового типу, що інтегрує функції фізичної і розумової праці, виконавську та розпорядницьку діяльність. За такої ситуації освітня функція соціалізації особи набуває ефективності. Усе підростаюче покоління залучене до суспільного виробництва, всі учні опановують конкретну робітничу спеціальність з перших років шкільного навчання. У сучасних умовах найбільшого прогресу досягають країни з розвинутою системою освіти, підготовки та перепідготовки кадрів. Саме країна, що вчиться, досягає значного зростання продуктивності праці, добробуту людей, саме народ, який вчиться, готує плацдарм для майбутнього розквіту національної економіки, науки і техніки. Економія на темпах зростання освіти призводить до падіння рівня продуктивності праці.

Дослідники дедалі частіше звертаються до проблем безперервної освіти, концептуальною соціальною ідеєю якої є розвиток людини. Сама назва «безперервна» вносить плутанину в тлумачення безперервності. Якщо розуміти її буквально, тобто як процес, що не має перерв, розривів, то освіта інтерпретується як процес поетапний, тобто освіта «через усе життя». Саме за такої інтерпретації починає діяти в нашій країні багатоступінчаста форма навчання, яка, з урахуванням Закону України «Про освіту», передбачає підготовку фахівців усіх рівнів (молодший спеціаліст, бакалавр широкого профілю, спеціаліст з вузькою спеціалізацією, магістр).

Але як філософський термін «безперервність» означає цілісність, і в нашому тлумаченні є цілісним розвитком людини, освіта «на все життя». Така система розширює можливості виробничої і соціальної адаптації індивіда в розвитку суспільства, забезпечує всебічне охоплення населення, відкриває потенціали кожному здобути освіту за своєю індивідуальною освітньою траєкторією. Система безперервної освіти є комплексною

проблемою. Її досліджують різні науки, і всі вони підпорядковані загальній ідеї – пошуку шляхів всебічного розвитку особистості в цій системі.

Основні ідеї, концепції, парадигми в освітньому просторі

Поняття «парадигма» увійшло до вжитку як інструмент наукознавства з другої половини минулого століття та досить швидко набуває значущості в суспільній практиці. Воно означає найбільш загальні принципи розуміння та інтерпретації об'єкта дослідження, прийняті в певному науковому співтоваристві. Загальна філософія освіти використовує його для означення культурно-історичних типів педагогічного мислення і педагогічної дії. Кожна епоха відображується у неповторній картині світу і людини в ньому залежно від загальних світоглядних уявлень про природу, про просторово-часові характеристики суцього, про причинно-наслідкові зв'язки явищ, подій і речей, про людину і її сутнісні здібності, цінності, духовний світ, відношення до самої себе й інших людей. Уявлення про дитину, учня, студента (включаючи і післядипломну освіту), про можливість, цілі і задачі освіти, про вчителя, педагога і основні їхні характеристики – увесь цей комплекс ідей окреслює парадигму освіти і відтворює загальну картину світу, притаманну епосі. Будь-яка світоглядна, а разом з тим і освітня парадигма в історії проходить декілька етапів: становлення, завершення і, нарешті, статичності, коли вона стає млявою, задубілою і заважає розвитку. Тим часом у глибинах старої парадигми народжуються нові ідеї, принципи, відбувається переосмислення основних понять і зв'язків. Сучасна епоха характеризується процесом становлення нових парадигм у філософії і теорії освіти. Вони взаємозв'язані і ускладнені різноманітністю і суперечністю висхідних начал і висновків. Однак їх спільність – підкреслити практичну реалізацію найновітніших ідей і концепцій у практиці освіти – це, мабуть, помітний рис філософствування століття, що відійшло у вічність. Філософія кінця XIX і особливо XX століття, після світових воєн і засилля тоталітарних режимів, з усією очевидністю і боєм усвідомлює “забутість” і самотність людини у ворожому для неї світі, втрату звичних захисних ніш оселі, сім'ї, батьківщини, зростаючу відчуженість від природи, влади, продуктів

виробництва, від самої себе. Вона шукає пояснення причин такої ситуації, можливостей і способів виходу з неї. Пошук шляхів до цілісного світу і людської належності до нього неминуче веде філософську думку нашого століття до проблем освіти і виховання. Становлення загальної теорії освіти виявляється як тенденція сучасної філософії, починаючи з 60-х років ХХ століття. Коло її проблем однаковою мірою стосується фізиків і біологів, соціологів і істориків, мовників і математиків. Спільність тематики, понятійного апарату, способів вирішення проблем дозволяє визначити цю сферу філософствування як загальну філософію освіти, предметом якої є врівноваження протиріч у сфері освіти і виховання. Бодай побіжно окреслимо основні передумови і позиції цього напрямку, акцентуючи увагу на тих аспектах, які актуальні для педагогічної науки: пошук статусу освіти в контексті культури і суспільного життя, визначення її світоглядних і ціннісних смислів, загальна тенденція до гуманізації освіти та її історизації; відмова від сциєнтистської ідеології, нормативності та ідеологізації; постановка питання про співвідношення педагогічної науки з іншими формами ірраціонального досвіду (мистецтвом, релігією, окультизмом тощо); зміщення інтересу від проблеми структури і кількості до питань зростання і детермінації педагогічних знань, їх обґрунтування і трансляції; збагачення категоріального апарату педагогічної науки поняттями типу: парадигма, картина світу, холізм, синергетика, прогностична модель, технології, майстерність, творчість, талант і под., що відбивають центральні тенденції різних розділів педагогічної науки із сукупним відтворенням ситуацій буття сучасної людини і людства; зміна цільових орієнтацій: зовнішні цілі стають основними, спрямовуючими, відбувається наукова логізація практичної діяльності і прикладне використання наукових набутків; відмова від панування над природою призводить до екологічної орієнтації науки взагалі і педагогічної зокрема; виявляється, що педагогічна наука має значний технологічний ресурс, який може суттєво впливати на вибір педагогікою культурних і соціальних цілей, забезпечуючи засоби їх досягнення.

Основним компонентом структури системи вищої освіти є заклад вищої освіти.

Заклад вищої освіти (ЗВО) – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує згідно з наданою ліцензією освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку громадян відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимогу галузі вищої освіти, а також здійснює наукову і науково-технічну діяльність.

У структурі системи вищої освіти виокремлюють:

- – державні вищі навчальні заклади, що фінансуються з державного бюджету і підпорядковуються відповідним центральним органам виконавчої влади;
- – вищі навчальні заклади комунальної форми власності, засновані місцевими органами влади, що фінансуються з місцевого бюджету і підпорядковані місцевим органам влади;
- – вищі навчальні заклади приватної форми власності, засновані на приватній власності і підпорядковані власникові.

У цій системі існує також мережа національних вищих навчальних закладів, які стали осередками реформування системи освіти, трансформації її у європейське та світове співтовариство. На їх базі створюють науково-методичні центри з розроблення методології науково-теоретичних досліджень змісту освіти та освітніх технологій, моделей, програм реформи і розвитку сфери освіти. Між приватною та державною вищою школою існують такі відмінності:

- 1) державні вищі навчальні заклади виконують замовлення держави, а приватні – суспільства, і реалізують право людини на отримання вищої освіти та формування громадянського демократичного суспільства;
- 2) за способами оподаткування та фінансування, які передбачають, що приватні вищі навчальні заклади функціонують як господарчі прибуткові організації, які мають відповідну систему оподаткування і

позбавлені пільг, державні – як неприбуткові організації з відповідною сприятливішою пільговою системою оподаткування;

- 3) рівень відповідальності як глибинний психологічний фактор у приватній освіті набагато вищий, ніж у державній. Державні вищі навчальні заклади відповідають перед державою, а приватні – як перед державою (враховуючи можливе звернення випускників до ДАК), так і перед суспільством та окремими індивідами (в особі ринку праці);
- 4) приватні вищі навчальні заклади створюють умови для формування специфічного соціально-психологічного мікроклімату, який може в найкращий спосіб задовольняти прагнення і потреби суспільства, сприяючи ефективній взаємодії у системі "викладач – студент". Державний вищий навчальний заклад не виходить за межі соціально-психологічних відносин, передбачених державними вимогами.

Суттєвими базовими чинниками розбіжності приватного та державного вищих навчальних закладів є свобода, відповідальність та самовизначеність. Жоден державний ВНЗ, навіть найпрогресивніший та найбільш самодостатній, не має повної свободи у виборі напрямів і методів функціонування та можливостей самовизначення у їх використанні, на відміну від приватних вищих навчальних закладів (І. Кобрянський). Національному закладу вищої освіти, який має вагомні наукові здобутки, з метою розширення дослідницької та інноваційної діяльності, поглиблення інтеграції у світовий освітньо-науковий простір Кабінет Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки та погодження з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади на конкурсній основі може надавати статус дослідницького університету. Додаткові права і напрямки діяльності цих університетів визначає спеціальне Положення.

Поява приватних навчальних закладів супроводжується активізацією інноваційних процесів у вищій школі. Саме цим зумовлений, наприклад, прорив у використанні дистанційного навчання. Деякі заклади спрямовані на впровадження дистанційно-активних технологій навчання (Харківський

гуманітарно-технічний інститут). За короткий час нагромаджено значний досвід комп'ютеризації всього навчально-виховного процесу. Цінним є досвід приватних навчальних закладів щодо індивідуалізації навчання студентів, формування творчості, а також інноваційна особливість діяльності – прагматичність у підготовці фахівців, в організації їхньої виробничої практики. З виникненням приватної освіти пов'язаний також новий етап у створенні підручників для вищої школи. Водночас у галузі приватної вищої освіти є чимало проблем, що стосуються розміщення, тематичної спрямованості, методичної роботи, кадрового потенціалу, слабкої фінансової бази. Асоціація приватних навчальних закладів працює над усуненням недоліків, прагне підняти загальний рівень освіти до сучасних вимог. Очевидним є те, що у приватних навчальних закладів є майбутнє і з часом приватна освіта перетвориться на рівноправного партнера державної освіти в підготовці фахівців.

В Україні діють такі види закладів вищої освіти:

Університет (класичний університет) – багатопрофільний заклад вищої освіти, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою з широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних та інших напрямів науки, техніки і культури за освітньо-професійними програмами всіх рівнів; проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження; є провідним науково-методичним центром; сприяє поширенню наукових знань і здійснює культурно-просвітницьку діяльність серед населення; має розвинуту інфраструктуру наукових і науково-виробничих підприємств і установ, високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення такої діяльності. Крім класичних, функціонують профільні (технічні, технологічні, економічні, педагогічні, медичні, фармацевтичні, аграрні, мистецькі, культурологічні тощо) університети.

Академія –ЗВО, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо- професійними програмами всіх рівнів в окремо визначеній галузі знань або виробництва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у певній сфері

діяльності, має високий рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення. Академією вважають і консерваторію (музична академія) – вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою (музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін) за освітньо-професійними програмами всіх рівнів у галузі культури і мистецтва.

Інститут – ЗВО або структурний підрозділ університету, академії, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить наукову та науково-виробничу діяльність, має високий кадровий і матеріально-технічний потенціал.

В університетах і академіях здобувають вищу освіту освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра і магістра, освітньо-наукового рівня доктора філософії з різних напрямів науки, техніки, культури і мистецтва.

Коледж – структурний підрозділ університету чи академії, який здійснює освітню (пов'язану із здобуттям вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за певними напрямами підготовки), наукову, науково-методичну та науково-виробничу діяльність і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення. Професійний коледж – вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету чи академії, який здійснює підготовку молодших спеціалістів за однією або кількома спорідненими спеціальностями і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Технікум (училище) – ЗВО або структурний підрозділ університету, академії, інституту, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами молодшого спеціаліста, має необхідний кадровий потенціал, матеріально-технічну базу.

Порядок створення, реорганізації, ліквідації, ліцензування, атестації та акредитації вищого навчального закладу встановлює Кабінет Міністрів України.

Важливим питанням функціонування системи вищої освіти є економічна доцільність мережі ЗВО. Нині співвідношення ринку освітніх послуг і ринку праці засвідчує, що за кількісними показниками мережа університетів досягла критичного максимуму, тому потребує впорядкування та оптимізування з огляду на зміни в галузі економіки і структурі попиту на ринку праці.

Ступенева система вищої освіти покликана забезпечити:

- – глибокі знання і можливості задоволення різноманітних культурно-освітніх потреб особи та суспільства (загальноосвітню, загальнокультурну, професійну, наукову підготовку фахівців різних рівнів та галузей знань);
- – підвищення соціальної значущості, престижу знань і соціального захисту особи за умов частоті зміни потреб економіки та ринку праці;
- – фундаментальність знань випускників вищої школи та її інтеграцію у світову систему освіти.

1.2. Вища військова школа як складова системи вищої освіти України

Навчальний заклад у своєму складі може мати військові навчальні підрозділи (відокремлені військові навчальні підрозділи), що утримуються на окремих штатах: військовий інститут (інститут військового університету та військової академії), факультет військової підготовки університету, військової академії та військового інституту, військовий коледж військового університету, військової академії та військового інституту.

Навчальний заклад може здійснювати підготовку докторантів.

Рішення про утворення, реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, перетворення) чи ліквідацію навчального закладу приймається Кабінетом Міністрів України. До навчального закладу належать військові університети, академії, інститути, коледжі, які діють у системі військової освіти

Міноборони, СБУ, Держприкордонслужби, Національної гвардії, Служби зовнішньої розвідки.

Навчальний заклад має прапор (бойовий прапор), печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власну символіку.

Навчальний заклад має статус юридичної особи і діє на підставі статуту. Засновник (засновники) навчального закладу або уповноважений ним (ними) орган затверджує статут навчального закладу та за поданням вищого колегіального органу громадського самоврядування навчального закладу вносить до нього зміни або затверджує нову редакцію.

Завданнями навчального закладу є:

1) провадження освітньої діяльності, що забезпечує підготовку військових фахівців за рівнями вищої та військової освіти, а також професійний розвиток військовослужбовців за програмами післядипломної освіти, зокрема:

підготовка осіб офіцерського складу на основі повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти для здобуття відповідних ступенів вищої освіти та відповідних рівнів військової освіти;

підвищення кваліфікації військовослужбовців, працівників Збройних Сил, посадових осіб інших складових сектору безпеки і оборони України та державних службовців;

виконання державного замовлення на підготовку військових фахівців для Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони України, а також підготовку військових фахівців іноземних держав;

здійснення військової підготовки студентів закладів вищої освіти та громадян України, які мають вищу освіту не нижче освітнього ступеня “бакалавр”, за програмою підготовки офіцерів запасу;

здійснення підготовки військовослужбовців та цивільних осіб (студентів) за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб;

2) для військових університетів, академій, інститутів - провадження наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в інтересах Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони України шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, використання отриманих результатів в освітньому процесі.

Навчальний заклад провадить освітню діяльність на підставі виданої ліцензії на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти та видає випускникам, які успішно виконали відповідну освітню (наукову) програму та пройшли атестацію, документи про вищу освіту (науковий ступінь) за акредитованою освітньою програмою.

Навчальний заклад здійснює підготовку військових фахівців за відповідними освітніми чи науковими програмами на рівнях вищої та військової освіти (тактичний, оперативний, стратегічний) з присудженням відповідного ступеня вищої освіти в разі успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньої чи наукової програми за переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (Офіційний вісник України, 2015 р., № 38, ст. 1147), відповідно до державного замовлення на підготовку військових фахівців.

Управління навчальним закладом. Безпосереднє управління діяльністю навчального закладу здійснює його начальник, який діє на засадах єдиноначальності, керується цим Положенням, статутом навчального закладу і на якого покладаються функції практичної реалізації завдань навчального закладу. Права, обов'язки та відповідальність начальника визначаються законодавством і статутом навчального закладу.

Безпосереднє керівництво освітнім, методичним, науковим, виховним, адміністративно-господарським та іншими напрямками діяльності навчального закладу здійснюють заступники начальника навчального закладу згідно з розподілом повноважень.

Колегіальним органом управління навчального закладу є вчена рада, яка утворюється строком на п'ять років. Її склад затверджується наказом начальника навчального закладу протягом п'яти робочих днів з дня закінчення повноважень попереднього складу вченої ради.

До складу вченої ради навчального закладу входять за посадами начальник навчального закладу, заступники начальника, керівники факультетів (навчально-наукових інститутів), вчений секретар, директор бібліотеки, головний бухгалтер, керівники органів самоврядування та виборних органів первинних профспілкових організацій працівників навчального закладу, а також виборні представники, які представляють наукових, науково-педагогічних працівників і обираються з числа начальників кафедр, професорів, докторів філософії, докторів наук, виборні представники, які представляють інших працівників навчального закладу і які працюють у ньому на постійній основі, виборні представники ад'юнктів, докторантів, слухачів відповідно до квот, визначених статутом навчального закладу. Вчену раду навчального закладу очолює її голова, який обирається таємним голосуванням з числа членів вченої ради навчального закладу, які мають науковий ступінь та/або вчене (почесне) звання, на строк діяльності вченої ради.

Вибори до складу вченої ради починаються за 30 календарних днів до закінчення повноважень попереднього складу вченої ради.

Повноваження вченої ради навчального закладу визначаються Законом України «Про вищу освіту» та статутом навчального закладу. Рішення вченої ради навчального закладу вводяться в дію рішеннями начальника навчального закладу.

У навчальному закладі можуть бути утворені вчені ради структурних підрозділів, повноваження яких визначаються вченою радою навчального закладу відповідно до статуту навчального закладу. Вчена рада навчального закладу може делегувати частину своїх повноважень вченим радам структурних підрозділів.

У навчальному закладі за рішенням засновника (засновників) для здійснення нагляду за управлінням майном навчального закладу, досягненням мети його діяльності утворюється наглядова рада.

Для вирішення поточних питань діяльності навчального закладу утворюються такі робочі органи, як ректорат, деканати, приймальна комісія, адміністративна рада.

Положення про вищі військові навчальні заклади

Загальна частина

1. Це Положення визначає порядок організації діяльності вищих військових навчальних закладів (далі - навчальні заклади), склад, права та обов'язки учасників освітнього процесу.

2. Це Положення розроблено відповідно до Законів України «Про вищу освіту» та «Про наукову і науково-технічну діяльність».

3. Навчальний заклад у своєму складі може мати військові навчальні підрозділи (відокремлені військові навчальні підрозділи), що утримуються на окремих штатах: військовий інститут (інститут військового університету та військової академії), факультет військової підготовки університету, військової академії та військового інституту, військовий коледж військового університету, військової академії та військового інституту.

Навчальний заклад може здійснювати підготовку докторантів.

4. Рішення про утворення, реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, перетворення) чи ліквідацію навчального закладу приймається Кабінетом Міністрів України.

5. До навчального закладу належать військові університети, академії, інститути, коледжі, які діють у системі військової освіти Мініборони, СБУ, Держприкордонслужби, Національної гвардії, Служби зовнішньої розвідки.

6. Навчальний заклад має прапор (бойовий прапор), печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власну символіку.

7. Навчальний заклад має статус юридичної особи і діє на підставі статуту. Засновник (засновники) навчального закладу або уповноважений

ним (ними) орган затверджує статут навчального закладу та за поданням вищого колегіального органу громадського самоврядування навчального закладу вносить до нього зміни або затверджує нову редакцію.

8. Завданнями навчального закладу є:

1) провадження освітньої діяльності, що забезпечує підготовку військових фахівців за рівнями вищої та військової освіти, а також професійний розвиток військовослужбовців за програмами післядипломної освіти, зокрема:

підготовка осіб офіцерського складу на основі повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти для здобуття відповідних ступенів вищої освіти та відповідних рівнів військової освіти;

підвищення кваліфікації військовослужбовців, працівників Збройних Сил, посадових осіб інших складових сектору безпеки і оборони України та державних службовців;

виконання державного замовлення на підготовку військових фахівців для Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони України, а також підготовку військових фахівців іноземних держав;

здійснення військової підготовки студентів закладів вищої освіти та громадян України, які мають вищу освіту не нижче освітнього ступеня “бакалавр”, за програмою підготовки офіцерів запасу;

здійснення підготовки військовослужбовців та цивільних осіб (студентів) за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб;

2) для військових університетів, академій, інститутів - провадження наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в інтересах Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони України шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, використання отриманих результатів в освітньому процесі.

9. Навчальний заклад провадить освітню діяльність на підставі виданої ліцензії на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти

та видає випускникам, які успішно виконали відповідну освітню (наукову) програму та пройшли атестацію, документи про вищу освіту (науковий ступінь) за акредитованою освітньою програмою.

10. Навчальний заклад здійснює підготовку військових фахівців за відповідними освітніми чи науковими програмами на рівнях вищої освіти з присудженням відповідного ступеня вищої освіти в разі успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньої чи освітньо-наукової програми за переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, відповідно до державного замовлення на підготовку військових фахівців.

11. Державні органи, до сфери управління яких належать навчальні заклади, щороку формують пропозиції і розміщують державне замовлення на підготовку військових фахівців з вищою освітою відповідно до Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів.

12. Підготовка військових фахівців для збройних сил іноземних держав здійснюється на підставі міжнародних договорів (угод, контрактів) у галузі військової освіти та науки, що укладаються відповідно до законодавства.

13. Навчальний заклад, крім прав, передбачених частиною другою статті 32 Закону України “Про вищу освіту”, має право відповідно до законодавства:

дозволяти науково-педагогічним (педагогічним) і науковим працівникам (військовослужбовцям і працівникам Збройних Сил, посадовим особам інших складових сектору безпеки і оборони України) провадити освітню, наукову, науково-технічну, інноваційну та інші види творчої діяльності за сумісництвом у вищих військових навчальних закладах, наукових установах і організаціях Збройних Сил, інших складових сектору безпеки і оборони України;

створювати тимчасові творчі колективи для виконання договірних робіт з розробки науково-технічної продукції, зокрема за участю військовослужбовців.

14. Забезпечення якості освіти навчального закладу здійснюється відповідно до Закону України «Про вищу освіту».

За рішенням державного органу, до сфери управління якого належить навчальний заклад, можуть проводитися перевірки з окремих питань освітньої діяльності, пов'язаних з виконанням навчальних планів і програм навчальних дисциплін, наукової та науково-технічної діяльності, експлуатацією озброєння і військової техніки, дотриманням правил безпеки, матеріально-технічним забезпеченням, морально-психологічним станом особового складу і військовою дисципліною, індивідуальною підготовкою осіб офіцерського або сержантського (старшинського) складу навчального закладу, організацією внутрішнього порядку та служби військ.

15. Особовий склад навчального закладу поділяється на постійний і змінний. До постійного складу навчального закладу належать особовий склад командування (керівного складу), підрозділів управління, основних підрозділів (крім здобувачів освіти), підрозділів забезпечення, а також науково-педагогічні (педагогічні) та наукові працівники.

До змінного складу навчального закладу належать особи, які навчаються у навчальному закладі. За своїм службовим статусом вони поділяються на докторантів, ад'юнктів, слухачів, курсантів, студентів.

Статус “докторант” мають особи офіцерського складу, які навчаються у навчальному закладі для здобуття ступеня доктора наук.

Статус “ад'юнкт” мають особи офіцерського складу, які навчаються в ад'юнктурі навчального закладу для здобуття ступеня доктора філософії.

Статус “слухач” мають особи офіцерського складу, які навчаються у навчальному закладі.

Статус “курсант” мають військовослужбовці, які навчаються у навчальному закладі і не мають військових звань осіб офіцерського складу.

Статус “студент” мають цивільні особи, які навчаються у навчальному закладі.

16. Організаційна структура та чисельність особового складу навчальних закладів визначаються їх штатами (штатними розписами).

Організаційна структура, чисельність особового складу, порядок фінансування та особливості організації освітнього процесу у навчальних закладах розвідувальних органів визначаються актами розвідувальних органів України, якщо інше не передбачено законодавством.

17. Для проведення підготовки осіб, зокрема військовослужбовців, за контрактом за спеціальностями (крім спеціальностей галузі знань 25 “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону”) та за програмами підготовки офіцерів запасу за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб у навчальних закладах розробляються додатковий штат (штатний розпис), порядок розроблення та затвердження якого встановлюється відповідним наказом державного органу, до сфери управління якого належать навчальні заклади.

18. Структура навчального закладу, статус і функції його структурних підрозділів визначаються статутом навчального закладу, положеннями про відповідні структурні підрозділи та наказом державного органу, до сфери управління якого належить навчальний заклад. Рішення про утворення, реорганізацію та ліквідацію структурних підрозділів навчального закладу ухвалюється за поданням керівника навчального закладу вченою радою навчального закладу у порядку, визначеному законодавством і статутом навчального закладу.

Структурними підрозділами навчальних закладів є:

підрозділи управління навчальних закладів;

основні підрозділи (інститути, факультети, кафедри, навчальні та наукові (науково-дослідні) центри, науково-дослідні відділи (лабораторії), бібліотеки, підрозділи курсантів (слухачів, студентів), підрозділи ад’юнктів, докторантів, підрозділи передпідготовки та підвищення кваліфікації офіцерського, сержантського (старшинського) складу, державних

службовців, працівників Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони України;

підрозділи забезпечення освітнього процесу.

19. До складу підрозділів управління навчальних закладів належать:

командування: керівник (начальник, ректор) (далі - начальник) навчального закладу та його заступники;

відділи, відділення, групи;

служби.

20. До складу навчального закладу може входити філія як його відокремлений структурний підрозділ, який провадить освітню, методичну, наукову, науково-технічну, інноваційну та виховну діяльність за окремими спеціальностями підготовки або ступенями вищої освіти.

Філія навчального закладу не є юридичною особою і діє на підставі затвердженого навчальним закладом положення та відповідно до отриманої ліцензії на провадження освітньої діяльності. Філію навчального закладу очолює керівник, який підпорядкований начальнику навчального закладу.

21. До складу навчальних закладів (крім коледжів) можуть входити наукові та навчально-наукові, науково-дослідні та науково-виробничі інститути (центри).

У їх складі можуть утворюватися навчально-науково-виробничі центри, що об'єднують споріднені факультети, кафедри, коледжі, наукові та науково-дослідні інститути, наукові та науково-дослідні відділи (лабораторії), полігони, інші підрозділи.

22. Факультет (інститут) є організаційним і навчально-науковим структурним підрозділом навчального закладу, що об'єднує не менш як три кафедри та/або лабораторії, на базі якого здійснюється підготовка курсантів (слухачів, студентів) з однієї або декількох споріднених спеціальностей (спеціалізацій).

До складу факультету (інституту) входять управління, кафедри, підрозділи курсантів (навчальні курси) (слухачів, студентів), лабораторії.

23. Кафедра є базовим структурним підрозділом навчального закладу (його філій, інститутів, факультетів), що провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) чи міжгалузевою групою спеціальностей, до її складу входять не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менш як три з них мають науковий ступінь або вчене (почесне) звання.

24. Наукові (науково-дослідні) центри, науково-дослідні відділи (відділення, групи, лабораторії) утворюються для проведення наукових досліджень актуальних проблем, пов'язаних із розвитком воєнної теорії та практики, розробленням та вдосконаленням зразків озброєння і військової техніки в інтересах розвитку і застосування видів (родів військ і сил) Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони України, удосконаленням системи військової освіти, підвищенням ефективності освітнього процесу та якості підготовки військових фахівців.

Крім того, на наукові (науково-дослідні) центри та науково-дослідні відділи (відділення, групи, лабораторії) покладаються завдання з підготовки наукових кадрів та завдання, пов'язані з підготовкою курсантів (слухачів, студентів).

25. Навчальний заклад зобов'язаний мати у своєму складі бібліотеку, бібліотечний фонд якої повинен відповідати ліцензійним вимогам щодо провадження освітньої діяльності.

26. Підрозділами курсантів (слухачів, студентів) є навчальний курс (рота, взвод), навчальне відділення, навчальна (льотна) група.

У підрозділах курсантів (слухачів, студентів) організовується і проводиться навчальна, наукова та методична робота з навчальних дисциплін професійної (професійно орієнтованої) та практичної підготовки (у льотних підрозділах - льотне навчання) і виховна робота з курсантами (слухачами, студентами).

27. Підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації утворюються для проведення перепідготовки та підвищення кваліфікації офіцерського

складу, військовослужбовців військової служби за контрактом, державних службовців, працівників Збройних Сил, посадових осіб інших складових сектору безпеки і оборони України перед їх призначенням на вищі посади та для підвищення професійного рівня (компетентності).

28. Підрозділи забезпечення освітнього процесу утворюються для забезпечення освітньої діяльності та життєдіяльності особового складу навчального закладу.

Управління навчальним закладом

29. Безпосереднє управління діяльністю навчального закладу здійснює його начальник, який діє на засадах єдиноначальності, керується цим Положенням, статутом навчального закладу і на якого покладаються функції практичної реалізації завдань навчального закладу. Права, обов'язки та відповідальність начальника визначаються законодавством і статутом навчального закладу.

30. Безпосереднє керівництво освітнім, методичним, науковим, виховним, адміністративно-господарським та іншими напрямками діяльності навчального закладу здійснюють заступники начальника навчального закладу згідно з розподілом повноважень.

31. Колегіальним органом управління навчального закладу є вчена рада, яка утворюється строком на п'ять років, її склад затверджується наказом начальника навчального закладу протягом п'яти робочих днів з дня закінчення повноважень попереднього складу вченої ради.

32. До складу вченої ради навчального закладу входять за посадами начальник навчального закладу, заступники начальника, керівники факультетів (навчально-наукових інститутів), вчений секретар, директор бібліотеки, головний бухгалтер, керівники органів самоврядування та виборних органів первинних профспілкових організацій працівників навчального закладу, а також виборні представники, які представляють наукових, науково-педагогічних працівників і обираються з числа начальників кафедр, професорів, докторів філософії, докторів наук, виборні представники, які представляють інших працівників навчального закладу і

які працюють у ньому на постійній основі, виборні представники ад'юнктів, докторантів, слухачів відповідно до квот, визначених статутом навчального закладу. Вчену раду навчального закладу очолює її голова, який обирається таємним голосуванням з числа членів вченої ради навчального закладу, які мають науковий ступінь та/або вчене (почесне) звання, на строк діяльності вченої ради.

Вибори до складу вченої ради починаються за 30 календарних днів до закінчення повноважень попереднього складу вченої ради.

Повноваження вченої ради навчального закладу визначаються Законом України "Про вищу освіту" та статутом навчального закладу. Рішення вченої ради навчального закладу вводяться в дію рішеннями начальника навчального закладу.

33. У навчальному закладі можуть бути утворені вчені ради структурних підрозділів, повноваження яких визначаються вченою радою навчального закладу відповідно до статуту навчального закладу. Вчена рада навчального закладу може делегувати частину своїх повноважень вченим радам структурних підрозділів.

34. У навчальному закладі за рішенням засновника (засновників) для здійснення нагляду за управлінням майном навчального закладу, досягненням мети його діяльності утворюється наглядова рада.

35. Для вирішення поточних питань діяльності навчального закладу утворюються такі робочі органи, як ректорат, деканати, приймальна комісія, адміністративна рада.

З метою вироблення стратегії та напрямів провадження освітньої та/або наукової діяльності навчального закладу начальник навчального закладу має право утворювати на громадських засадах дорадчі (дорадчо-консультативні) органи (раду роботодавців, раду інвесторів, раду бізнесу, наукову раду тощо), якщо інше не передбачено статутом навчального закладу.

Положення про робочі та дорадчі (дорадчо-консультативні) органи затверджуються вченою радою навчального закладу відповідно до статуту навчального закладу.

36. Вищим колегіальним органом громадського самоврядування навчального закладу є загальні збори (конференція) трудового колективу, у якому повинні бути представлені всі категорії учасників освітнього процесу навчального закладу, включаючи виборних представників з числа курсантів (слухачів, студентів).

37. Порядок скликання, ухвалення рішень, повноваження вищого колегіального органу громадського самоврядування визначаються статутом навчального закладу.

38. У навчальному закладі та його структурних підрозділах діють наукові товариства курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів, докторантів і молодих вчених, які є частиною системи громадського самоврядування навчального закладу. Діяльність наукових товариств курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів, докторантів і молодих вчених регламентується законодавством у сфері освіти і науки та статутом навчального закладу.

Учасники освітнього процесу

39. Освітній процес у навчальному закладі здійснюється відповідно до Закону України "Про вищу освіту" з урахуванням нормативно-правових актів державного органу, до сфери управління якого належить навчальний заклад.

40. До учасників освітнього процесу належать:

особовий склад підрозділів управління;

науково-педагогічні (педагогічні) та наукові працівники (з числа військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, працівників Збройних Сил, посадових осіб інших складових сектору безпеки і оборони України);

науково-педагогічні (педагогічні) та наукові працівники (з числа цивільних фахівців (службовців), що працюють на умовах окремого трудового договору);

особи, які навчаються у навчальному закладі (докторанти, ад'юнкти, слухачі, курсанти, студенти).

41. Порядок комплектування посад начальників навчального закладу та їх заступників, начальників кафедр та їх заступників, начальників факультетів (інститутів) та їх заступників, інших науково-педагогічних, педагогічних та наукових працівників, кваліфікаційні вимоги до кандидатів визначаються нормативно-правовими актами державного органу, до сфери управління якого належить навчальний заклад, з урахуванням вимог Закону України “Про вищу освіту”.

42. Залучення особового складу командування (керівного складу), підрозділів управління, науково-педагогічних (педагогічних) та наукових працівників навчального закладу до заходів, не пов’язаних з виконанням їх функціональних обов’язків, проведенням, чи забезпеченням освітнього процесу, не допускається.

Залучення курсантів (слухачів, студентів), ад’юнктів, докторантів під час освітнього процесу до виконання робіт чи до участі в заходах, не пов’язаних з реалізацією освітньої програми, забороняється, крім випадків, передбачених рішенням Кабінету Міністрів України.

43. Науково-педагогічні (наукові, педагогічні) працівники навчального закладу з числа військовослужбовців, працівників Збройних Сил, посадових осіб інших складових сектору безпеки і оборони України під час проведення занять з курсантами (слухачами, ад’юнктами) є їх прямими начальниками.

44. Права та обов’язки науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників визначаються законодавством та статутом навчального закладу.

45. Командири підрозділів слухачів (курсантів) - начальники курсів, курсові офіцери, командири навчальних рот, взводів є прямими начальниками курсантів (слухачів). Вони відповідають за успішне виконання курсантами (слухачами) відповідної освітньої або наукової програми, за виховання курсантів (слухачів), знання і точне виконання ними вимог статутів Збройних Сил, розпорядку дня, підтримання зразкового внутрішнього порядку в підрозділах, збереження та стан озброєння, військової техніки, військового майна, яке належить навчальному закладу.

Посади командирів підрозділів курсантів (слухачів) обіймають особи офіцерського складу з вищою освітою, які мають досвід військової служби у військах (силах) не менше ніж два роки.

46. Командири підрозділів слухачів (курсантів), крім прав, передбачених статутами Збройних Сил, мають право:

обирати і бути обраними до вченої ради навчального закладу (інституту, факультету, коледжу);

брати участь у розробленні та обговоренні основних питань навчальної, методичної та виховної роботи, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;

бути присутніми на всіх видах занять, що проводяться з курсантами (слухачами) підпорядкованих їм підрозділів;

брати участь у наукових дискусіях, конференціях і семінарах, проводити наукові дослідження і публікувати їх результати в установленому порядку.

47. Командири підрозділів курсантів (слухачів) зобов'язані:

знати основні вимоги нормативно-правових актів щодо підготовки військових фахівців та організації освітнього процесу у навчальному закладі, вимоги освітньо-професійних (освітньо-наукових) програм та основний зміст програм навчальних дисциплін професійної підготовки підлеглих курсантів (слухачів);

знати особисті якості курсантів (слухачів), рівень їх навчальних досягнень і з урахуванням цього проводити індивідуальну виховну роботу, розвивати і вдосконалювати в них військово-професійні якості, формувати лідерські якості, рішучість і наполегливість, хоробрість і вірність, відданість Україні;

виховувати в курсантів (слухачів) цілеспрямованість, волю, дисциплінованість, розвивати фізичну витривалість;

брати участь у проведенні навчань і занять з тактичної, тактико-спеціальної підготовки тощо, в організації та керівництві військовим (флотським) стажуванням і практикою курсантів (слухачів);

бути для курсантів (слухачів) взірцем бездоганного виконання службового обов'язку, професійної підготовленості, ретельності, творчого ставлення до справи, високої культури та моралі;

виявляти турботу про своєчасне і повне забезпечення курсантів (слухачів) усіма видами утримання, створення їм умов для творчого опанування обраного військового фаху;

підтримувати військову дисципліну і внутрішній порядок, формувати в курсантів (слухачів) мотивацію до здорового способу життя, проводити роботу з попередження шкідливих звичок;

брати участь у профорієнтації вступників до навчального закладу, відборі їх для вступу до навчального закладу, укладенні контракту та розподілі випускників;

забезпечувати дотримання вимог законодавства щодо захисту інформації з обмеженим доступом і вимагати цього від підлеглих.

48. Функціональні обов'язки посадових осіб навчального закладу розробляються в установленому законодавством порядку і затверджуються відповідними начальниками.

49. Крім прав, передбачених статтею 62 Закону України “Про вищу освіту”, курсанти (слухачі, студенти) мають право:

відвідувати додатково за узгодженням з командуванням факультету (інституту) будь-які види занять, що проводяться у навчальному закладі і сприяють успішному оволодінню спеціальністю;

обирати тему кваліфікаційної роботи (проекту) або пропонувати свою з обґрунтуванням доцільності її розроблення;

самостійно організовувати свою роботу в час, визначений для цього розпорядком дня і розкладом занять.

50. Крім обов'язків, передбачених статтею 63 Закону України “Про вищу освіту”, курсанти (слухачі, студенти) зобов'язані:

знати мету і завдання навчання у навчальному закладі, визначені освітньо-професійними (освітньо-науковими) програмами;

виконувати вимоги законів України, статутів Збройних Сил, статуту навчального закладу, накази командирів і начальників;

відповідально ставитися до збереження майна навчального закладу, озброєння та військової техніки;

суворо дотримуватися заходів безпеки життєдіяльності під час навчальних занять і проведення робіт на озброєнні та військовій техніці;

дотримуватися вимог законодавства щодо захисту інформації з обмеженим доступом.

51. Прийом на навчання до навчального закладу здійснюється згідно з Умовами прийому на навчання для здобуття вищої освіти, затвердженими МОН, відповідно до особистих заяв на конкурсній основі на добровільних засадах.

Відповідно до Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти вчена рада навчального закладу затверджує Правила прийому.

52. Порядок відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення осіб, які навчаються у навчальному закладі, а також порядок надання їм академічної відпустки визначаються нормативними актами, затвердженими МОН.

Особливі вимоги до порядку відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення осіб, які навчаються у навчальному закладі, встановлюють державні органи, до сфери управління яких належать навчальні заклади.

Фінансово-економічні відносини в діяльності навчального закладу

53. Навчальний заклад свою фінансово-господарську діяльність провадить згідно із законодавством з урахуванням особливостей провадження фінансової та господарської діяльності.

54. Матеріально-технічна база навчального закладу включає будівлі, споруди, землю, майнові комплекси, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло та інші матеріальні цінності, які відповідно до законодавства та з урахуванням організаційно-правової форми власності

навчального закладу з метою забезпечення його статутної діяльності закріплюються на основі права господарського віддання.

Майно, закріплене за навчальним закладом на праві господарського віддання, не може бути предметом застави, а також не підлягає вилученню або передачі у власність юридичним і фізичним особам без згоди засновника навчального закладу, крім випадків, передбачених законодавством.

Навчальний заклад має право провадити фінансово-господарську діяльність в Україні.

Навчальний заклад має право здійснювати капітальне будівництво, реконструкцію, проводити капітальний та поточний ремонт основних фондів.

55. Фінансування навчального закладу здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки військових фахівців та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості в ухваленні рішень.

Залучені кошти спрямовуються на провадження статутної діяльності навчального закладу у порядку та на умовах, визначених законодавством та статутом навчального закладу.

До фінансового плану (кошторису) навчального закладу обов'язково включаються витрати, пов'язані з розвитком навчальної матеріально-технічної бази, із забезпеченням ліцензованими програмними продуктами для провадження наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, а також з проходженням навчальної, виробничої, ремонтної, корабельної та інших видів практики, військового (флотського) стажування здобувачами вищої освіти.

56. Навчальний заклад може надавати фізичним та юридичним особам платні послуги згідно з переліком платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної та комунальної форми власності, затвердженим

постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 (Офіційний вісник України, 2010 р., № 67, ст. 2410; 2018 р., № 68, ст. 2289).

Міжнародне співробітництво

57. Навчальний заклад має право здійснювати міжнародне співробітництво в порядку, встановленому законодавством, за напрямками:

підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації та стажування військовослужбовців (військових фахівців) інших держав;

підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації, стажування науково-педагогічних (педагогічних) працівників, курсантів Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони України у вищих військових навчальних закладах інших держав;

проведення спільних наукових досліджень та науково-методичних конференцій, симпозіумів та інших заходів;

проведення міжнародних тижнів (днів інформування) за участю науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників та військових фахівців інших держав;

участь у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного і міжуніверситетського обміну курсантами (слухачами, студентами), ад'юнктами, докторантами, науково-педагогічними, науковими та педагогічними працівниками.

58. Підготовка фахівців іноземних держав у навчальному закладі здійснюється на підставі міжнародних договорів (угод) у встановленому законодавством порядку.

Контроль за діяльністю навчального закладу

59. Державний нагляд (контроль) за дотриманням навчальними закладами вимог законодавства у сфері освіти і науки та стандартів освітньої діяльності здійснює МОН, контроль за фінансово-господарською діяльністю, за дотриманням статуту навчальними закладами здійснює державний орган, до сфери управління якого належать навчальні заклади.

60. Громадський контроль за діяльністю навчального закладу здійснюється відповідно до законодавства.

61. Система забезпечення навчальним закладом якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) оцінюється Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти або акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти на предмет її відповідності вимогам до системи забезпечення якості вищої освіти, що затверджуються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, за поданням навчального закладу.

Інституційна акредитація навчального закладу є добровільною і може проводитися з ініціативи начальника та колегіального органу управління навчального закладу.

62. Рішення та діяльність навчального закладу, крім інформації з обмеженим доступом, є відкритими. Інформація про процедури та результати ухвалення рішень і провадження діяльності навчального закладу підлягає обов'язковому оприлюдненню на офіційних веб-сайтах та в засобах масової інформації, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб.

Перелік обов'язкових для оприлюднення документів визначається законодавством.

Сучасні підходи до організації освітнього процесу у вищій школі

У Законі України «Про вищу освіту» про освітній процес визначено:

Стаття 47. Освітній процес

1. Освітній процес - це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості.

2. Положення про організацію освітнього процесу затверджується **вченою радою** вищого навчального закладу відповідно до законодавства.

Стаття 48. Мова викладання у вищих навчальних закладах

1. Мовою викладання у вищих навчальних закладах є державна мова.

2. З метою створення умов для міжнародної академічної мобільності вищий навчальний заклад має право прийняти рішення про викладання однієї чи кількох дисциплін англійською та/або іншими іноземними мовами, забезпечивши при цьому знання здобувачами вищої освіти відповідної дисципліни державною мовою.

Для викладання навчальних дисциплін іноземною мовою вищі навчальні заклади утворюють окремі групи для іноземних громадян, осіб без громадянства, які бажають здобувати вищу освіту за кошти фізичних або юридичних осіб, або розробляють індивідуальні програми. При цьому вищі навчальні заклади забезпечують вивчення такими особами державної мови як окремої навчальної дисципліни. Перелік іноземних мов, якими здійснюється викладання навчальних дисциплін, визначається вищим навчальним закладом.

3. Вищі навчальні заклади або їхні структурні підрозділи, утворені на території України іноземними державами, а також вищі навчальні заклади України приватної форми власності мають право вільного вибору мови навчання із забезпеченням при цьому вивчення особами, які навчаються у таких закладах, державної мови як окремої навчальної дисципліни.

4. За бажанням здобувачів вищої освіти вищий навчальний заклад створює можливості для вивчення ними мови національної меншини в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням цієї мови.

Стаття 49. Форми навчання у вищих навчальних закладах

1. Навчання у вищих навчальних закладах здійснюється за такими формами:

- 1) очна (денна, вечірня);
 - 2) заочна (дистанційна).
2. Форми навчання можуть поєднуватися.

Стаття 50. Форми організації освітнього процесу та види навчальних занять

1. Освітній процес у вищих навчальних закладах здійснюється за такими формами:

- 1) навчальні заняття;
- 2) самостійна робота;
- 3) практична підготовка;
- 4) контрольні заходи.

2. Основними видами навчальних занять у вищих навчальних закладах є:

- 1) лекція;
- 2) лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття;
- 3) консультація.

3. Вищий навчальний заклад має право встановлювати інші форми освітнього процесу та види навчальних занять.

Стаття 51. Практична підготовка осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах

1. Практична підготовка осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, здійснюється шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними вищими навчальними закладами договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку.

2. Керівники підприємств, установ та організацій зобов'язані забезпечити створення належних умов для проходження практики на виробництві, дотримання правил і норм охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії відповідно до законодавства.

3. Проходження практики студентом здійснюється відповідно до законодавства.

Питання для самоперевірки

Система вищої освіти в Україні

Освіта як головний елемент соціалізації людини. Основні ідеї, концепції, парадигми в освітньому просторі. Структура системи вищої освіти в Україні. Шляхи реалізації системного, компетентнісного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого та практико орієнтованого підходів до організації освітнього процесу у вищій школі. Особливості професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Основні завдання закладу вищої освіти, його структура та структура управління. Законодавство України у сфері вищої освіти.

1. Освіта як головний елемент соціалізації людини.
2. Основні ідеї, концепції, парадигми в освітньому просторі.
3. Структура системи вищої освіти в Україні.
4. Основні завдання закладу вищої освіти, його структура та структура управління.
5. Положення про вищі військові навчальні заклади.
6. Сучасні підходи до організації освітнього процесу у вищій школі.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

2.1 Дидактика вищої військової школи

Категорії дидактики – найбільш загальні і фундаментальні поняття, які відображають суттєві властивості і відношення навчального процесу. Категорії є вузловими місцями пізнання, механізмами (ступенями) проникнення мислення в сутність речей, знаходження їх суперечливих сторін і тенденцій розвитку. Категорії утворилися як результат узагальнення розвитку дидактичної науки і практики навчання, тому мають велике пізнавальне значення. Серед основних проблем сучасної дидактики є питання виявлення сутності категорій, їх походження, відношення категоріальних форм мислення до форм буття, способів свідомого оперування ними в мисленні.

Основними категоріями дидактики вищої школи є «освіта», «закономірності», «принципи», «процес навчання», «зміст освіти», «форми організації та методи навчання», «професійна підготовка». *Освіту* можна розглядати як систему, процес і результат процесу пізнання. Сутність навчання у вищій школі відрізняється своєю специфікою як процесу викладання, так і учіння, що зумовлене метою і завданнями вищої школи. Процес навчання визначається при цьому дидактичними законами і закономірностями. Поняття «закон» у педагогічній літературі тлумачиться як внутрішній і необхідний, всезагальний і суттєвий зв'язок предметів і явищ об'єктивної дійсності; як загальні необхідні і суттєві зв'язки між предметами і процесами. Розрізняють закони динамічні і статичні. Поняття «закономірність» у педагогічній літературі одні автори тлумачать як більш широке, ніж закон, тобто як визнання всезагальної упорядкованості природи і суспільства, в межах якої необхідно виділити закони - спеціальні і загальні. Інші розуміють закономірність як недостатньо точно пізнаний

закон, як упорядкованість явищ, відносну сталість стійких впливових чинників, системність зв'язків між об'єктами. Під змістом освіти ми розуміємо певний обсяг і характер систематичних наукових знань, практичних умінь і навичок, а також світоглядних і морально-етичних ідей, якими має оволодіти людина, в даному випадку - студент у процесі навчання. В.Луговий зазначає, що під змістом освіти «розуміємо упорядковану, цільну сукупність елементів і процесів, котрі утворюють освітню систему». Зміст освіти визначається такими державними документами: і навчальними планами, навчальними програмами, підручниками.

Дидактика як система будується на основі категорій і понять, які не лише мають свою структуру, а й взаємодіють між собою за принципами теорії систем. Різні за сутністю, вони утворюють цілісну систему теорії освіти і навчання*

Дидактичні категорії - найбільш загальні і фундаментальні поняття, які відображають суттєві властивості і відношення навчального процесу.

Категорії утворилися як результат узагальнення розвитку дидактичної науки і практики навчання, тому мають велике пізнавальне значення. Серед основних проблем сучасної дидактики – це є питання сутності категорій, їх походження" відношення категоріальних форм мислення до форм буття, способів свідомого оперування ними в мисленні.У процесі розвитку дидактичної науки і пізнання змінюється роль і місце окремих категорій, які збагачуються новим змістом. Визначення основних елементів категоріального апарату дидактики дає змогу розкрити логіку її розвитку, закономірного перетворення її основних понять.

До основних категорій дидактики належать навчання, освіта, самоосвіта, викладання, учіння, навчальна діяльність, дидактичні закономірності, принципи, процес навчання і його компоненти (цілі, завдання, зміст, форми, методи, засоби, результати навчання), знання, навички, уміння, пізнавальна активність, мотивація учіння, пізнавальні інтереси і потреби, об'єкт і суб'єкт пізнання.

Навчання - вид людської діяльності і процес оволодіння знаннями, уміннями і навичками, що потребують інтелектуальних, емоційно-вольових і фізичних зусиль людини. Воно є фактором стимулювання розвитку особистості. Суб'єкт під впливом зовнішніх умов і залежно від результатів власної поведінки намагається змінити його так, щоб новими знаннями знизити ступінь своєї невпевненості та знайти адекватне правило розв'язання практичних завдань. На різних етапах навчання у людини виникають стани очікування, активності, мінливості, повторення, впорядкування, обмеження різноманітності ситуацій, зворотної інформації, які підлягають корекції внаслідок особистої пізнавальної діяльності. Метою навчання є засвоєння його змісту - систематичних знань, навичок, умінь і виховання - та розвиток пізнавальних можливостей учнів. Зміст навчання зумовлюється рівнем розвитку наук і соціального досвіду людства.

Освіта - цілеспрямований процес і результат оволодіння учнями системою наукових знань, пізнавальних умінь і навичок та формування на цій основі світогляду, моральних якостей. Вона реалізується у процесі навчання.

Самоосвіта - освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Вона сприяє поглибленню, розширенню і міцнішому засвоєнню знань. До основних засобів самоосвіти належать: самостійне опрацювання літератури, робота з комп'ютером, засоби масової інформації, самонавчання тощо. Важливу роль у формуванні навичок самоосвіти відіграє школа.

Під **викладанням** розуміють діяльність учителя, спрямовану на організацію і керування пізнавальною діяльністю учнів, у результаті чого відбувається їхній розвиток і виховання. При цьому учень має виявити зустрічну активність, а вчитель - стимулювати її.

Учіння - процес навчальної діяльності учня, в якій він оволодіває системою знань, способами їх пошуку, здобуває індивідуальний досвід пізнання, збагачує власний досвід спілкування. Учіння перебуває у центрі

навчання, забезпечує формування особистості. В єдності викладання та учіння становлять процес навчання.

Навчальна діяльність - це діяльність, спрямована на засвоєння знань, умінь, навичок на різних рівнях (емпіричному, теоретичному, практичному) та досвіду пізнання (оволодіння способами здобуття знань, способами навчальної роботи тощо). Важливою ознакою навчальної діяльності є активність особистості, спрямованість її на об'єкт засвоєння, орієнтацію в соціальному середовищі.

Учень у процесі навчання перебуває одночасно в позиціях суб'єкта і об'єкта. Він є *об'єктом* навчально-виховного процесу в тому випадку, коли "з ним щось відбувається", на нього спрямовані педагогічні задуми і дидактичні впливи. У таких умовах учень лише "сприймає", "переробляє" і "видає" на вимогу вчителя ту інформацію, яка підлягає засвоєнню. Водночас він є *суб'єктом* засвоєння знань і побудови процесу навчання, бо виявляє активність, здійснює учіння - усвідомлену, творчу діяльність.

Дидактичні закономірності - суттєві, необхідні зв'язки між процесом навчання і соціальними процесами, а також зв'язки внутрішнього характеру (між метою і змістом, формами навчання тощо). Закономірності навчання - об'єктивні, стійкі й істотні зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність. Дидактичні закономірності відображають стійкі залежності між усіма елементами навчання - діяльністю вчителя, діяльністю учня та об'єктом засвоєння (змістом навчання). Закономірності навчання є об'єктивними, властивими процесу навчання та суб'єктивними, залежними від учителя, його діяльності. До об'єктивних закономірностей процесу навчання належать:

а) виховний і розвиваючий характер навчання. У процесі навчання учні засвоюють знання, на цій основі у них формуються науковий світогляд, моральні, трудові, естетичні та фізичні якості, виробляється відповідне ставлення до процесу навчання. Водночас відбувається розвиток особистості, її пізнавальних сил - мислення, пам'яті, уваги, уяви, мовлення та ін. Ефективність реалізації закономірностей виховного і розвиваючого

характеру навчання зростає за умови, що вчитель знає і враховує під час уроку переконання учнів, їхнє ставлення до знань, глибину усвідомленості, світоглядні ідеї та риси характеру, які формуються в результаті навчання. Завдання педагога полягає в тому, щоб навчити школярів мислити, виховувати в них прагнення до пізнання нового, самостійного опанування знаннями. Така здатність формується і розвивається, коли вони мають змогу виявляти самостійність та активність;

б) зумовленість навчання суспільними потребами. Її сутність у тому, що кожен етап розвитку людської цивілізації потребує певного рівня вихованості й освіченості членів суспільства, що забезпечується їх навчанням. Становлення і розвиток української держави потребують високоосвічених, усебічно розвинених громадян, національно свідомих, з почуттям причетності до державотворення. На вирішення цього завдання повинні спрямовуватися навчально-виховна діяльність школи, потенційні виховні можливості всіх навчальних дисциплін;

в) умови, в яких відбувається навчальний процес. Ідеться про навчально-матеріальну базу (навчальні кабінети, майстерні, їх оснащення технічними засобами навчання, приладами, інструментами, комп'ютерною технікою, дидактичними матеріалами тощо);

г) вікові та реальні навчальні можливості учнів. Це зобов'язує визначати зміст і методи з огляду на вікові особливості дітей. Їх реальні навчальні можливості зумовлені рівнем розвитку інтелектуальної, емоційної та вольової сфер, знань і вмій, навичок до навчання, ставленням до навчання, фізичним станом і працездатністю;

г) рівень активності учня. Сутність цієї закономірності полягає в залежності результатів навчання учня від характеру навчально-пізнавальної діяльності й рівня розвитку його мотиваційної сфери;

д) цілеспрямована взаємодія вчителя, учня і вивчуваного об'єкта. Навіть якщо учень опановує предмет самостійно за підручником чи додатковою літературою, вчитель спрямовує і контролює його пізнавальну діяльність.

Суб'єктивними закономірностями процесу навчання є:

- а) належна організованість пізнавальної діяльності учнів, що є передумовою засвоєння понять, теорій тощо;
- б) відтворення операцій і покладених у їх основу дій, що є передумовою формування навичок;
- в) систематичне пряме й відстрочене повторення змісту навчального матеріалу, включення його в систему засвоєного раніше змісту. Це забезпечує глибоке опанування змісту навчального матеріалу;
- г) оволодіння учнями видами і способами діяльності (від простих до складних), здатність учнів визначати ситуації, в яких ці дії можуть бути використаними;

г) залежність рівня і якості засвоєння знань (пам'ять, здібності) від урахування вчителем ступеня їх значущості для учнів;

д) використання вчителем варіативних завдань, що передбачають застосування засвоюваних знань у звичних для учнів ситуаціях. Це сприяє формуванню здатності до перенесення засвоєних знань і пов'язаних з ними дій у нову ситуацію.

У навчальному процесі виявляються й такі закономірності, як залежність методів, форм і засобів навчання від його змісту і завдань; залежність результатів навчання, розвитку та виховання від взаємозв'язку компонентів процесу навчання.

Принципи навчання - вимоги, основні положення щодо змісту, організації і методів навчання, дотримання яких забезпечує оптимальне функціонування навчання.

У навчальному процесі вищої школи дотримуються загально-дидактичних і специфічних принципів навчання. До загальнодидактичних принципів навчання належать:

1. Принцип науковості. Його сутність полягає в тому, що всі факти, знання, положення і закони, що вивчаються, повинні бути науково правильними. Цим вимогам мають відповідати спосіб обґрунтування положень і законів, формування понять у процесі навчання. Реалізація цього

принципу передбачає вивчення системи важливих наукових положень і використання у навчанні методів, близьких до тих, якими послуговується певна наука. Навчальний процес вищої школи динамічний, тому передбачає врахування не лише стану розвитку науки і техніки, а й усіх особливостей і тенденцій розвитку сучасного суспільства й освіти.

2. Принцип системності і послідовності. Він зорієнтований на системне і послідовне викладання і вивчення навчального матеріалу. Йдеться про постійну роботу над собою, фіксування уваги студента на вузлових питаннях, логічний перехід від засвоєного матеріалу до нового тощо. Залежно від змісту роботи, її цілей викладач застосовує певну систему методів навчання, ведучи студентів від простого відтворення до самостійних творчих дій з вивченим матеріалом. Навчальний матеріал має бути вибудований на системі взаємозв'язків елементів світу, який оточує студента.

3. Принцип доступності. Успішність та ефективність навчання визначаються відповідністю його змісту, форм і методів віковим особливостям студентів, їх можливостям. Реалізація цього принципу передбачає дотримання правил: від простого – до складного, від відомого – до невідомого, від близького – до далекого, а також врахування рівня розвитку студентів, їх індивідуальних особливостей. Він вимагає також визначення норм витрат часу і праці, рівня напруження і культури розумової та фізичної праці студентів. У навчальному процесі недопустимі як перенавантаження, так і недовантаження студентів, що передбачено освітніми стандартами і рівнями навчання, тобто йдеться про диференціацію навчально-виховного процесу.

4. Принцип зв'язку навчання з життям. Він ґрунтується на об'єктивних зв'язках науки і виробництва, теорії і практики. Теоретичні знання є основою сучасної продуктивної праці, яка конкретизує їх, сприяє міцному, свідомому засвоєнню. Реалізацію цього принципу забезпечують: використання на заняттях життєвого досвіду студентів, застосування набутих знань у практичній діяльності, розкриття практичної значущості знань тощо.

5. Принцип свідомості і активності. Цей принцип визначає головне спрямування пізнавальної діяльності студентів та управління нею. Свідомому засвоєнню знань сприяють: роз'яснення мети і завдань навчального предмета, значення його для подолання життєвих проблем і для перспектив студента; використання у процесі навчання мислительних операцій (аналізу, синтезу, узагальнення, індукції, дедукції); позитивні емоції і мотиви навчання; належний контроль і самоконтроль. Активізують пізнавальну діяльність позитивне ставлення до навчання, інтерес до навчального матеріалу, тісний зв'язок навчання з життям, використання на практиці засвоєного матеріалу, проблемне навчання, диференційований підхід, використання ТЗН.

6. Принцип наочності ("золоте правило" дидактики). Цей принцип ґрунтовно розроблений у дидактиці середньої школи і широко застосовується у педагогічному процесі вищої школи. Дотримання його сприяє свідомому, активному сприйманню, осмисленню і засвоєнню матеріалу, виховує спостережливість, формує новий соціальний досвід, удосконалює потенційні психофізичні можливості студентів.

7. Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок. Основною ознакою міцності знань є свідоме й ґрунтовне засвоєння фактів, понять, ідей, правил, глибоке розуміння істотних характеристик предметів та явищ, зв'язків між ними і всередині них. Реалізація цього принципу передбачає: повторення навчального матеріалу за розділами і структурними частинами, запам'ятовування нового матеріалу у поєднанні з вивченим, виокремлення при повторенні основних ідей, використання в процесі повторення різноманітних методик, форм і підходів, вправ, самостійної роботи щодо творчого застосування знань тощо.

Мета навчання - ідеальне передбачення кінцевих результатів навчання; те, до чого прагнуть учитель та учні. Процес навчання передбачає реалізацію основної дидактичної цілі - озброїти учнів науковими знаннями, спеціальними й загальнонавчальними вміннями, навичками. Необхідно розрізняти мету навчання (уроку) і виховні та розвивальні функції навчання.

Виховна функція передбачає формування світогляду, моралі, естетичної культури учнів. Основними засобами її здійснення є особистість учителя, відносини між суб'єктами навчання, зміст освіти, засоби навчання та ін.

Розвивальна функція забезпечує розвиток мови, мислення, пам'яті, творчих здібностей, рухової та сенсорної систем. Вона реалізується через вибір оптимальних навчальних завдань і методів, що стимулюють пізнавальну активність, самостійність і творчість учнів.

Навчальні завдання конкретизують основну дидактичну мету через передбачення проміжних результатів навчання. Особливо важливі ті, які сприяють розвиткові творчих сил і здібностей учнів у різних видах діяльності. Зміст навчальних завдань та їх кількість залежать від структури змісту навчального матеріалу. Навчальні завдання постають перед учнями поетапно, відповідно до руху думки від первинного сприймання до повного засвоєння. Їх конкретизація пов'язана зі структуруванням змісту навчального матеріалу, який учні вивчають під час уроку, і передбачає врахування таких аспектів: що є найістотнішим у змісті вивчуваного; в межах якої ланки процесу засвоєння знань кожна одиниця навчального матеріалу буде вивчатися. Принцип індивідуального підходу до учнів вимагає диференціації навчальних завдань залежно від особливостей кожного школяра.

Методи навчання - упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань. Це специфічні форми руху змісту навчальної інформації від її джерела до свідомості учня. За зовнішніми формальними ознаками вони можуть бути словесними (бесіда, розповідь, лекція, робота з книгою, пояснення тощо), наочними (демонстрування, ілюстрування, спостереження), практичними (вправи, лабораторний дослід, експеримент).

Єдиної універсальної класифікації методів навчання дидактикам і методистам створити не вдалося. Але, здається, така класифікація методів неможлива в принципі - через різноманітність і багатофункційність методів.

Єдину класифікацію методів неможливо створити так само, як, скажімо, єдину класифікацію людей.

Для оцінки й вибору методів доведеться використовувати низку наявних класифікацій, здійснених на основі різних засад. Пропонують класифікувати методи на основі таких засад:

за джерелом знань (виокремлюють словесні, наочні й практичні методи, тому що інших джерел, крім слова, образу й досвіду, не існує);

за відповідним етапом навчання, на кожному з яких розв'язують специфічні завдання (орієнтація на методи підготовки тих, кого навчають, до вивчення матеріалу, що передбачає пробудження інтересу, пізнавальної потреби, актуалізацію базових знань, необхідних умінь і навичок; на методи вивчення нового матеріалу; на методи конкретизації й поглиблення знань, набування практичних умінь і навичок, які сприяють використанню лізаного; на методи контролю й оцінки результатів навчання);

за способом керівництва навчальною діяльністю безпосередні або опосередковані (виокремлюють методи пояснення педагога й різноманітні методи організації самостійної роботи студентів);

за логікою навчального процесу (опора на індуктивні й дедуктивні, аналітичні й синтетичні методи);

за дидактичними цілями виокремлюють методи організації діяльності тих, кого навчають, методи стимулювання діяльності, наприклад, конкурси, змагання, ігри, заохочення й інші методи перевірки й оцінки (10. К. Бабанський).

Правильний добір методів відповідно до цілей і змісту навчання та вікових особливостей учнів сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, засвоєнню вмінь і навичок використовувати здобуті знання на практиці, готує учнів до самостійного здобування знань, формує їхній світогляд. Основними результатами навчання є освіта (загальна, політехнічна, професійна тощо), розвиток і виховання людини.

Знання - провідний елемент освіти, що є результатом засвоєння інформації і виявляється у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях,

теоріях. Вони виконують важливі соціальні функції: матеріалізуються в певні технічні пристрої, технологічні процеси і в такий спосіб слугують виробництву; перетворюються на переконання і забезпечують розвиток пізнавальної активності. Важливими характеристиками повноцінних знань є їх системність, усвідомленість, оперативність, гнучкість, повнота та ін. Знання значною мірою визначають ставлення людини до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси особистості, характер, вони є умовою розвитку здібностей та обдаровань.

Уміння - здатність свідомо виконувати певні дії на основі сформованих знань, навичок, набутого досвіду. Формування вмій відбувається поетапно: ознайомлення з умінням, усвідомлення його смислу; початкове оволодіння умінням; самостійне виконання практичних завдань, удосконалення вміння.

Навички - навчальні дії, які внаслідок багаторазового виконання набувають автоматизованого характеру. У міру того, як учні опановують знання й уміння, автоматизовані елементи з'являються в їхньому усному і писемному мовленні, розв'язуванні математичних задач, виконанні креслень, користуванні приладами і знаряддями праці тощо. Між уміннями й навичками існує тісний взаємозв'язок: уміння - це готовність до свідомих і точних дій, а навичка - автоматизована ланка цієї діяльності. Елементи вмій часто переростають у навички. Навички формуються в усіх видах діяльності і діють стереотипно в незмінних умовах. Специфічним методом вироблення навичок є вправи.

Мотивація - система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Мотивами можуть бути: уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини. Одна й та сама діяльність може здійснюватися з різних мотивів.

Потреба - стан особистості, який виражає залежність від об'єктивного змісту умов її існування і розвитку. Навчальна діяльність ґрунтується на потребі в пізнанні, яка виявляється в прагненні оволодіти знаннями,

засвоїти, інтегрувати їх, систематизувати, накопичувати знання. Важливою формою такого прояву є дослідження дійсності для одержання нового знання, аналіз вражень, інтерес до проблемних ситуацій і, нарешті, прагнення до цілеспрямованої творчої діяльності. Потреби проявляються у мотивах і є джерелом активності особистості, оскільки задоволення потреб відбувається в процесі цілеспрямованої діяльності. Динаміка потреб полягає в переході від усвідомлення мети (як передумови діяльності) до мобілізації засобів, за допомогою яких її досягають.

Інтерес - форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і сприяє орієнтації, ознайомленню з новими фактами, глибшому відображенню дійсності. Російський психолог Лев Фрідман (1915-2005) визначив його як тенденцію особистості, яка полягає в спрямованості чи зосередженості її думок на певному предметі. Інтерес-мотив проявляється у спрямованості уваги, думок і характеризується емоційною привабливістю. Задоволення інтересу не призводить до його згасання, а викликає новий інтерес, який відповідає вищому рівню пізнавальної діяльності.

Стандарт вищої освіти – сукупність норм, які визначають зміст вищої освіти, зміст навчання, засіб діагностики якості вищої освіти та нормативний термін навчання.

Становлення особистості професіонала визначається формуванням складних психічних систем регуляції діяльності та формуванням особливостей поведінки. Кожна професія впливає на розвиток схожих рис особистості, її установок, мотиваційної сфери та відповідної системи цінностей. У своєму розвитку особистість засвоює основні особливості професії, і ці характеристики починають проявлятися в інших сферах життєдіяльності. Це притаманно тим особам, що зацікавлені професійною діяльністю, відчувають задоволення від її освоєння та практичної роботи. Іншими словами, такі фахівці характеризуються високим рівнем ідентифікації зі своєю професією.

Напрямки фахової підготовки такі:

- виявлення зв'язку сфери особистості із особливостями структури діяльності (знання, уміння, навички);
- формування розвитку мотивів, інтересів, особливостей емоційно-вольової сфери, професійно важливих якостей фахівця у конкретній професійній діяльності протягом її опанування.

Важливою складовою підготовки у вищій школі є формування професійної свідомості.

Професійна освіта — здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю. Професійна освіта – це цілеспрямований процес навчання наявних і потенційних працівників професійних знань та вмінь з метою набуття навичок, необхідних для виконання певних видів завдань в конкретній спеціальності.

У відповідності до Положення про вищі військові навчальні заклади

Особовий склад навчального закладу поділяється на постійний і змінний. До постійного складу навчального закладу належать особовий склад командування (керівного складу), підрозділів управління, основних підрозділів (крім здобувачів освіти), підрозділів забезпечення, а також науково-педагогічні (педагогічні) та наукові працівники. До змінного складу навчального закладу належать особи, які навчаються у навчальному закладі. За своїм службовим статусом вони поділяються на докторантів, ад'юнктів, слухачів, курсантів, студентів. Статус “докторант” мають особи офіцерського складу, які навчаються у навчальному закладі для здобуття ступеня доктора наук. Статус “ад'юнкт” мають особи офіцерського складу, які навчаються в ад'юнктурі навчального закладу для здобуття ступеня доктора філософії. Статус “слухач” мають особи офіцерського складу, які навчаються у навчальному закладі. Статус “курсант” мають військовослужбовці, які навчаються у навчальному закладі і не мають військових звань осіб офіцерського складу. Статус “студент” мають цивільні особи, які навчаються у навчальному закладі. Організаційна структура та чисельність особового складу навчальних закладів визначаються їх штатами

(штатними розписами). Організаційна структура, чисельність особового складу, порядок фінансування та особливості організації освітнього процесу у навчальних закладах розвідувальних органів визначаються актами розвідувальних органів України, якщо інше не передбачено законодавством.

Для проведення підготовки осіб, зокрема військовослужбовців, за контрактом за спеціальностями (крім спеціальностей галузі знань 25 “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону”) та за програмами підготовки офіцерів запасу за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб у навчальних закладах розробляються додатковий штат (штатний розпис), порядок розроблення та затвердження якого встановлюється відповідним наказом державного органу, до сфери управління якого належать навчальні заклади.

Структурними підрозділами навчальних закладів є:

підрозділи управління навчальних закладів;

основні підрозділи (інститути, факультети, кафедри, навчальні та наукові (науково-дослідні) центри, науково-дослідні відділи (лабораторії), бібліотеки, підрозділи курсантів (слухачів, студентів), підрозділи ад’юнктів, докторантів, підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації офіцерського, сержантського (старшинського) складу, державних службовців, працівників Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони України;

підрозділи забезпечення освітнього процесу.

До складу підрозділів управління навчальних закладів належать:

командування: керівник (начальник, ректор) (далі - начальник) навчального закладу та його заступники;

відділи, відділення, групи;

служби.

До складу навчального закладу може входити філія як його відокремлений структурний підрозділ, який провадить освітню, методичну, наукову, науково-технічну, інноваційну та виховну діяльність за окремими спеціальностями підготовки або ступенями вищої освіти.

Філія навчального закладу не є юридичною особою і діє на підставі затвердженого навчальним закладом положення та відповідно до отриманої ліцензії на провадження освітньої діяльності. Філію навчального закладу очолює керівник, який підпорядкований начальнику навчального закладу.

До складу навчальних закладів (крім коледжів) можуть входити наукові та навчально-наукові, науково-дослідні та науково-виробничі інститути (центри).

У їх складі можуть утворюватися навчально-науково-виробничі центри, що об'єднують споріднені факультети, кафедри, коледжі, наукові та науково-дослідні інститути, наукові та науково-дослідні відділи (лабораторії), полігони, інші підрозділи.

Факультет (інститут) є організаційним і навчально-науковим структурним підрозділом навчального закладу, що об'єднує не менш як три кафедри та/або лабораторії, на базі якого здійснюється підготовка курсантів (слухачів, студентів) з однієї або декількох споріднених спеціальностей (спеціалізацій).

До складу факультету (інституту) входять управління, кафедри, підрозділи курсантів (навчальні курси) (слухачів, студентів), лабораторії.

Кафедра є базовим структурним підрозділом навчального закладу (його філії, інститутів, факультетів), що провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) чи міжгалузевою групою спеціальностей, до її складу входять не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менш як три з них мають науковий ступінь або вчене (почесне) звання.

Наукові (науково-дослідні) центри, науково-дослідні відділи (відділення, групи, лабораторії) утворюються для проведення наукових досліджень актуальних проблем, пов'язаних із розвитком воєнної теорії та практики, розробленням та вдосконаленням зразків озброєння і військової техніки в інтересах розвитку і застосування видів (родів військ і сил) Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони України, удосконаленням

системи військової освіти, підвищенням ефективності освітнього процесу та якості підготовки військових фахівців.

Крім того, на наукові (науково-дослідні) центри та науково-дослідні відділи (відділення, групи, лабораторії) покладаються завдання з підготовки наукових кадрів та завдання, пов'язані з підготовкою курсантів (слухачів, студентів).

Навчальний заклад зобов'язаний мати у своєму складі бібліотеку, бібліотечний фонд якої повинен відповідати ліцензійним вимогам щодо провадження освітньої діяльності.

Підрозділами курсантів (слухачів, студентів) є навчальний курс (рота, взвод), навчальне відділення, навчальна (льотна) група.

У підрозділах курсантів (слухачів, студентів) організовується і проводиться навчальна, наукова та методична робота з навчальних дисциплін професійної (професійно орієнтованої) та практичної підготовки (у льотних підрозділах - льотне навчання) і виховна робота з курсантами (слухачами, студентами).

Підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації утворюються для проведення перепідготовки та підвищення кваліфікації офіцерського складу, військовослужбовців військової служби за контрактом, державних службовців, працівників Збройних Сил, посадових осіб інших складових сектору безпеки і оборони України перед їх призначенням на вищі посади та для підвищення професійного рівня (компетентності).

Підрозділи забезпечення освітнього процесу утворюються для забезпечення освітньої діяльності та життєдіяльності особового складу навчального закладу.

До учасників освітнього процесу належать:

особовий склад підрозділів управління;

науково-педагогічні (педагогічні) та наукові працівники (з числа військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, працівників Збройних Сил, посадових осіб інших складових сектору безпеки і оборони України);

науково-педагогічні (педагогічні) та наукові працівники (з числа цивільних фахівців (службовців), що працюють на умовах окремого трудового договору);

особи, які навчаються у навчальному закладі (докторанти, ад'юнкти, слухачі, курсанти, студенти).

Наявність інтересу є однією з головних умов ефективності навчання і свідченням його правильної організації. Відсутність його – показник серйозних недоліків в організації навчання.

Проблема інтересу – це не тільки питання про позитивний емоційний стан курсантів на заняттях. Від її розв'язання залежить, чи виявляться засвоєні знання мертвим капіталом чи стануть активним надбанням майбутніх офіцерів. Інтерес стимулює волю й увагу, допомагає більш легкому і міцному запам'ятовуванню навчального матеріалу.

Як виховувати пізнавальний інтерес? Можна виділити декілька основних умов, які сприяють його розвитку.

1. Включення курсантів у самостійний пошук і «відкриття» нових знань, розв'язування проблемних завдань. Основна рушійна пружина пошукового, проблемного навчання – це система запитань і завдань, що ставляться перед курсантами:

- загострення протиріч між старими, сформованими у життєвому досвіді уявленнями і новими знаннями;
- встановлення подібності чи відмінності. Чим менш очевидна ця відмінність або подібність, тим цікавіше її виявляти;
- визначення причинно-наслідкових зв'язків.;
- «зважування» і зіставлення різних варіантів?;

2. Навчальна діяльність, як і будь-яка інша, цікава тоді, коли вона різноманітна. Для того щоб курсанти з інтересом чекали занять, щоб їм хотілося стежити за тим, що відбувається в аудиторії, необхідно, щоб і в матеріалі кожного заняття, і в способі його проведення було щось нове. При цьому варто дотримуватися золоті середини: уникати одноманітності, нудьги, а водночас - втомливої строкатості.

3. Для появи інтересу до знань необхідне розуміння їх корисності, важливості. З цією метою слід за допомогою проблемних завдань ставити курсантів у такі умови, коли вони на власному досвіді переконуються в необхідності тих чи інших знань. Також треба дбати про таку організацію навчання, за якої курсанти постійно мають можливість застосовувати на практиці засвоєні знання й уміння. Якщо раніше вивчений матеріал мало використовується або зовсім не використовується надалі, у курсантів може виникнути відчуття, що знати його зовсім не обов'язково.

4. Чим більше новий матеріал пов'язаний з раніше сформованими інтересами, тим цікавіший він для курсантів. Будь-яка нова інформація цікава для людини лише тоді, коли в ній є і нове, і старе, вже знайоме. Цілком незнайоме буде незрозумілим (наприклад, розмова чужою мовою) і, отже, нецікавим, а старе без елементів новизни не привертає уваги. Переобтяженість заняття новими фактами призводить до того, що учні швидко втомлюються і перестають їх сприймати. Недостатня ж кількість нової інформації на занятті часто стає причиною «інформаційного голоду» (простіше кажучи, нудьги).

Форми залучення старих знань до освоєння нового матеріалу можуть бути різноманітними: виявлення аналогічних ситуацій, порівняння, протиставлення, визначення загальних закономірностей, виділення нових граней у відомому, використання старих знань у нових умовах, з новою метою.

Офіцер-викладач може спертися також на інтереси і захоплення курсантів: музика, соціальні мережі, мотоцикли, акваріуми, футбол, радіоаматорство, книги... Чим популярніші серед курсантів теми він використовує, чим тісніше матеріал занять пов'язаний з улюбленими фільмами, книгами, іграми або видами спорту, тим більша можливість влучити у сферу інтересів кожного курсанта.

5. *Навчання повинно бути важким, але посильним.* Ні занадто легкий, ні занадто важкий матеріал не викликає інтересу. Коли курсант стикається із занадто важкими завданнями і постійно зазнає невдач, це може

привести не лише до згасання інтересу, але й до більш серйозних наслідків: формування негативної самооцінки, невпевненості в собі. Занадто легка діяльність не виховує в курсантів прагнення долати труднощі. Легкий успіх не дає задоволення.

6. *Чим частіше перевіряється й оцінюється робота курсанта, тим цікавіше йому працювати.* Чим частіше курсант відповідає, чим частіше він дізнається, правильно чи неправильно він зрозумів, розв'язав, зробив, тим цікавіше йому вчитися. І навпаки, якщо курсант готовий відповісти, а його не запитують, у нього виникає відчуття, що він учив даремно. Ідеальною системою навчання була б така, за якої кожний курсант відповідав би на кожне питання й одержував оцінку кожної відповіді (не обов'язково в балах, а хоча б на рівні «правильно - неправильно»). На жаль, це практично неможливо в умовах класно-урочної системи навчання. До певної міри можуть допомогти різноманітні способи ущільненого опитування, індивідуальні завдання на картках, короткі самостійні роботи, дидактичні тести.

7. *Яскравість, емоційність навчального матеріалу, схвильованість самого викладача суттєвим чином впливають на ставлення курсантів до навчання.* Емоційний вплив – один із потужних шляхів стимулювання пізнавального інтересу. Краса, образність, емоційна напруженість викладу навчального матеріалу передаються курсантам, хвилюють їх. Щира захопленість викладача предметом безвідмовно діє на курсантів.

Звичайно, найбільші можливості для емоційного викладу надає такий предмет, як література. Інші навчальні предмети не містять такого емоційного заряду, і викладач, який хоче схвилювати курсантів, повинен шукати для цього особливі шляхи. Наприклад, будувати пояснення нового матеріалу як розповідь про наукове відкриття. У центрі цієї розповіді – учений, дослідник, мандрівник, опис його боротьби за наукову істину, його пошуків і сумнівів, труднощів і перемог. Слухаючи таку розповідь, курсанти переймаються співчуттям до героя, до його пошуків, і це співчуття переростає в інтерес до наукової проблеми.

Етапи та рівні засвоєння знань. Формування понять

Засвоєння – пізнавальна активність особистості, внаслідок якої формуються знання, уміння та навички. Засвоєння знань являє собою внутрішній, психологічний зміст процесу учіння. В результаті засвоєння суспільно вироблені знання, уміння, способи інтелектуальної та практичної діяльності трансформуються у внутрішній досвід особистості, включаються в її структуру.

Засвоєння знань відбувається поетапно:

1. *Сприймання* – первинне ознайомлення з новим матеріалом. Сприймання нових об'єктів та інформації опосередковується внутрішнім досвідом особистості: відбувається впізнавання предметів та явищ, їх віднесення до певних груп, понять, категорій.
2. *Осмилення* навчального матеріалу відбувається паралельно зі сприйманням: це розуміння інформації, встановлення зв'язків між явищами шляхом їх порівняння та аналізу, розкриття причинно-наслідкових залежностей.
3. *Узагальнення*, тобто виділення і об'єднання суттєвих рис, ознак предметів і явищ, здійснюється за допомогою операцій аналізу, абстрагування, порівняння і синтезу. Внаслідок узагальнення формулюються поняття, загальні закономірності, висновки, створюються класифікації, схеми. Узагальнені поняття та способи дій переносяться в нові ситуації.
4. *Закріплення* вимагає осмисленого, неодноразового відтворення матеріалу по частинах або в цілому. «Уточнюючи, формулюючи свою думку, людина формує її, разом з тим вона міцно її запам'ятовує» (С.Л. Рубінштейн). В організації навчального процесу слід обов'язково передбачити самостійне відтворення курсантами засвоєного навчального матеріалу. Закріплення здійснюється також в процесі виконання учнями різноманітних навчальних завдань, для чого варто розглянути матеріал в різних аспектах, з різних точок зору, на нових вправах, прикладах.
5. *Застосування* знань залежить від специфіки навчального матеріалу і здійснюється в різноманітних видах діяльності: вправи, лабораторні роботи, розв'язування задач, навчальне дослідження.

Між описаними етапами існує нерозривний взаємозв'язок і взаємопроникнення. «Міцність засвоєння знань залежить не тільки від наступної спеціальної роботи для їх закріплення, але й від первинного сприймання матеріалу, а осмислене його сприймання – не тільки від первинного з ним ознайомлення, але й від наступної роботи» (С. Л. Рубінштейн).

Засвоєння нового навчального матеріалу може розпочинатися не зі сприймання готової інформації, а із з'ясування проблемної ситуації, яка веде курсантів до відкриття певних взаємозв'язків, закономірностей, принципів.

Рівні засвоєння знань. Залежно від активності курсантів у навчанні знання можуть засвоюватися на різних рівнях. Загалом можна виділити п'ять рівнів засвоєння знань – від найнижчого до найвищого:

рівень впізнавання – відтворення нової інформації при повторному її сприйманні. Це найелементарніший рівень, за якого курсант не здатний відтворити засвоєний матеріал з пам'яті без звернення до записів чи підручника, однак може впізнати правильну відповідь під час повторного її сприймання (наприклад, під час виконання тесту). Для досягнення цього рівня, як правило, достатньо хоча б раз сприйняти нову інформацію: прочитати параграф, вислухати пояснення викладача;

репродуктивний рівень виявляється у точному чи близькому до точного відтворенні засвоєної інформації. Слід підкреслити, що здатність відтворити вивчений напам'ять матеріал не обов'язково свідчить про розуміння його суті. Курсант може, наприклад, \vizубрити визначення поняття, однак не розуміти його істотних ознак і взаємозв'язків з іншими поняттями;

рівень розуміння виявляється у здатності пояснити сутність понять, законів, правил, принципів діяльності.

реконструктивний рівень – застосування знань, умінь, навичок за зразком чи в подібній ситуації (виконання завдань на засвоєні правила, розв'язування задач і прикладів за зразком, показаним викладачем);

1) *творчий рівень* виявляється у здатності курсанта застосовувати засвоєні знання та уміння в новій, незнайомій для нього ситуації.

Формування понять. Вивчення будь-якого навчального предмета передбачає засвоєння учнями відповідної системи наукових понять.

Поняття – форма мислення, яка відображає загальні істотні ознаки певного класу предметів.

Джерелами формування понять є: 1) життєвий досвід курсантів, їхні повсякденні спостереження та уявлення; 2) цілеспрямоване засвоєння понять у процесі вивчення основ наук під керівництвом викладача; 3) супутнє формування понять під час вивчення інших дисциплін; 4) стихійне формування понять у результаті читання науково-популярної літератури, перегляду фільмів, теле- і радіопередач, впливу інших джерел інформації.

Усі ці джерела необхідно враховувати під час цілеспрямованого формування понять, щоб використовувати вже наявні знання курсантів і запобігати виникненню помилок у засвоєнні понять. Для викладача особливо важливо знати «донаукові» уявлення курсантів, що формуються до вивчення основ наук на основі життєвого досвіду, повсякденних спостережень. Вони відіграють двояку роль у формуванні понять. Якщо «донаукові» уявлення суперечать змісту наукових понять і вчитель вчасно не зверне на це уваги, то вони будуть перешкоджати засвоєнню курсантами наукових понять. Якщо ж «донаукові» уявлення не суперечать науковим, на них варто спиратися під час формування відповідних понять.

Щоб курсанти засвоїли те або інше поняття, недостатньо дати його визначення. Необхідно, щоб курсанти засвоїли його зміст і навчилися застосовувати на практиці. Визначення поняття є лише початковим етапом його формування. Після цього відбувається розвиток поняття, поступове засвоєння його змісту й обсягу, зв'язків і відношень з іншими поняттями.

Засвоєння понять відбувається за такими етапами:

1) виділення істотних ознак поняття на основі спостережень за об'єктами, що вивчаються, роботи з підручником, аналізу графіків, формул, фотографій тощо;

2) синтезування істотних ознак у визначенні поняття;

3) уточнення ознак поняття за допомогою виконання спеціально

підібраних вправ по варіюванню несуттєвих ознак, відділенню істотних ознак від несуттєвих;

4) усвідомлення відмінностей засвоюваного поняття від раніше вивчених за допомогою виконання вправ на порівняння ознак схожих понять, виявлення загального й особливого;

5) встановлення зв'язків і відношень нового поняття з іншими поняттями;

6) застосування поняття у процесі виконання навчально-пізнавальних і практичних завдань, у тому числі завдань творчого характеру, внаслідок чого відбувається подальше уточнення ознак поняття, їх диференціювання і конкретизація;

7) класифікація та систематизація понять.

Можлива зміна послідовності деяких етапів; іноді їх важко розмежувати в часі, але жоден з них не може бути виключений з процесу формування понять.

Формування умінь і навичок

Уміння – це свідоме застосування знань і навичок для виконання складних дій у різноманітних умовах. Воно формується шляхом вправ і забезпечує можливість виконання дії не тільки в звичних, але й у нових, нестандартних умовах.

Навичка – дія, доведена внаслідок багаторазового повторення до досконалості. Вона характеризується автоматизованістю (відсутністю свідомого контролю за її виконанням), швидкістю і точністю виконання (відсутністю помилок).

Ефективність вироблення умінь і навичок залежить від багатьох умов:

1. *Повнота орієнтовної основи дії.* Формування будь-якої навички або уміння розпочинається з повідомлення курсантам вказівок і орієнтирів, користуючись якими вони зможуть самостійно виконати дію. Ця система вказівок називається орієнтовною основою дії. Вона може бути повідомлена учням у різній формі: у вигляді зразка дії (викладач, просто показує, як треба виконувати дію), словесного пояснення з одночасним показом дії, у вигляді

поетапного алгоритму тощо. У будь-якому випадку важливо, щоб орієнтовна основа була повною, тобто містила всі необхідні вказівки й орієнтири.

2. *Розгорнутість дії під час її початкового показу й опанування.* Коли розумову дію курсанти вже засвоїли і оволоділи навичкою або умінням її виконувати, то виконання відбувається згорнуто, у ньому вже відсутні багато ланок і складових компонентів. Окремі операції виконуються автоматично і не фіксуються.
3. *Поелементне освоєння уміння.* Уміння складаються з низки елементарних дій. Коли курсант опанував уміння, то виконує всі елементарні дії як одне ціле. Проте під час його формування кожен операцію слід опановувати окремо.

Слід зауважити, що курсанти не можуть робити одночасно декілька різних дій. Тільки оволодівши стійкими навичками виконання кожної з них, вони можуть поступово набути уміння одночасно виконувати їх як одну складну дію.

4. *Усвідомленість навичок та умінь.*

Курсанти повинні мати знання, на яких ґрунтується певна навичка або уміння, та знати, чому пропонована дія виконується саме так і чи можна її виконати інакше. До складу уміння належать навички планування дії, прогнозування її результату, контролю за її виконанням. Важливо, щоб курсант міг завжди пояснити, чому і як він діє й у яких випадках можна діяти саме так.

5. *Розтягнутість формування навичок і умінь у часі.* Формування навички є тривалим процесом. Його не можна проводити концентровано, прискорювати багаторазовими і частими вправами. Більш ефективно розтягнути формування навички або уміння у часі. Для цього потрібні вправи, які готують до оволодіння новою навичкою або умінням, дозволяють відпрацьовувати їхні елементи. Після того, як курсанти вже якоюсь мірою оволоділи новою навичкою, її використання продовжується у складі нових навичок і умінь.

Важливо правильно розподілити вправи за часом: найбільша кількість

вправ має бути на початку тренувань, далі – збільшення інтервалу між тренуваннями.

6. *Наявність зворотного зв'язку щодо правильності виконаної дії:* чим швидше учні дізнаються про успішність своїх дій, тим швидше відбувається їх правильне засвоєння.

Методика проведення занять з «Актуальних проблем педагогіки вищої військової школи»

На сучасному етапі вища військова школа повинна забезпечити підготовку висококваліфікованих фахівців, спроможних самостійно і творчо мислити, грамотно застосовувати отримані знання, уміння й навички під час оперативно-службової діяльності. Особливого значення набуває підготовка висококваліфікованих офіцерів, які здатні спрямувати свої зусилля на інноваційне перетворення професійної підготовки фахівців з метою забезпечення потреб Державної прикордонної служби України. Сучасному процесу професійної підготовки необхідні офіцери, які володіють відповідною підготовкою у галузі педагогіки вищої військової школи, а саме: основами знань з дидактичних основ військової професійної освіти (зміст освіти, методи навчання, форми теоретичної та практичної підготовки у вищих військових навчальних закладах, основи діагностики та контролю у вищих військових навчальних закладах), якостями сміливої творчої особистості офіцера-вихователя, що знаходиться в постійному творчому пошуку, забезпечуючи оптимізацію процесу навчання курсантів (підпорядкованого персоналу).

Специфіка освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі вимагає від викладача єдності педагогічних знань та педагогічної дії. Саме на це спрямована певною мірою методика викладання кожного із

освітніх компонентів освітньо-наукової програми навчання ад'юнктів, зокрема «Актуальних проблем педагогіки вищої військової школи».

Методика базується на сучасних психолого-педагогічних теоріях: теорії професійного становлення особистості в системі вищої освіти (В. Адольф, В. Кагерманьян, В. Краєвський, І. Лернер та ін.); теоретико-методологічній концепції педагогічної освіти (А. Вербицький, В. Данильченко, В. Сластьонін та ін.); теорії проблемного навчання; оптимізації процесу навчання; системної організації навчання; керування процесом навчання. Основою методики є суб'єкт-суб'єктна форма взаємовідносин усіх учасників освітнього процесу, що передбачає мотивовану діяльність ад'юнкта як суб'єкта вдосконалення своїх лідерських, організаторських і комунікативних якостей, формування відповідних компетентностей, передбачених освітньо-науковою програмою.

Згідно Закону України «Про вищу освіту» (2014) ад'юнкт – це особа, зарахована до вищого військового навчального закладу (вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання) для здобуття ступеня доктора філософії. Як особа, яка має військове звання офіцерського складу, в установленому порядку зарахована до вищого військового навчального закладу (вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання), а саме Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, з метою здобуття вищої освіти, ад'юнкт має статус слухача вищого військового навчального закладу. Водночас, статус «ад'юнкт» мають особи офіцерського складу, які навчаються в ад'юнктурі навчального закладу для здобуття ступеня доктора філософії (2021).

Оволодіння методикою проведення занять з будь-якої навчальної дисципліни (освітньої компоненти) передбачає не лише надання теоретичних знань ад'юнктам, а отримання ними знань як інструменту побудови ефективної педагогічної діяльності в різноманітних умовах, які постійно змінюються.

Нами взято до уваги позицію, що «Кожний вищий навчальний заклад створює свою базу найбільш часто використовуваних інноваційних методик із врахуванням специфіки особливостей спеціальностей, фахівців з яких готує конкретний навчальний заклад, науково-педагогічного складу, контингенту здобувачів вищої освіти, матеріально-технічного забезпечення та ін. Сукупність цих методик утворює методичну скарбницю, як кожного конкретного вищого навчального закладу, так і національної вищої школи загалом, яка свідчить про кропітку роботу щодо утвердження європейських якостей у вищій освіті України».

З метою розроблення методики проведення занять з «Актуальних проблем педагогіки вищої військової школи» зі слухачами ад'юнктури тупинимось на характеристиці мети та завдань цієї освітньої компоненти.

Як зазначається в силабусі, метою вивчення навчальної дисципліни «Актуальні проблеми педагогіки вищої військової школи» є таке:

глибоке засвоєння та розуміння ад'юнктами уявлень щодо розкриття змісту педагогічної діяльності офіцера в підрозділі,

опанування педагогічним інструментарієм роботи з персоналом прикордонних підрозділів органів охорони державного кордону,

вивчення теоретичних і методичних основ військової педагогіки,

вивчення особливостей впровадження сучасних особистісно-орієнтованих технологій навчання і виховання персоналу,

забезпечення ад'юнктів знаннями основ вдосконалення професійної педагогічної майстерності, навичками і вміннями навчальної і виховної роботи.

Ад'юнкт, який успішно завершив вивчення дисципліни «Актуальні проблеми військової педагогіки», має знати:

загальні поняття про особливості педагогічного впливу на особистість, методи його дослідження;

педагогічну характеристику професійної діяльності персоналу прикордонних підрозділів органів охорони державного кордону;

структурні компоненти особистості прикордонника та прикордонного колективу, вплив групових процесів на особистість прикордонника;

основи педагогічного забезпечення підготовки прикордонного персоналу ;

шляхи вирішення конфліктів в умовах професійної діяльності; - виникнення і розвиток військової педагогіки;

сутність військово-педагогічного процесу та його закономірності;

питання військової дидактики (принципи, методи, види і форми навчання), сутність діагностики навчання;

основні положення теорії виховання (закономірності, принципи, методи, шляхи і форми);

керівництво виховною роботою;

сутність, шляхи і методи самовиховання і керівництво ним;

сутність педагогічної майстерності педагога і шляхи її вдосконалення.

Ад'юнкт, який успішно завершив вивчення дисципліни «Актуальні проблеми військової педагогіки», має вміти:

застосовувати отримані знання у процесі практичної діяльності, при вирішенні завдань професійної підготовки персоналу підрозділів органів охорони державного кордону;

вивчати індивідуально-психологічні особливості персоналу та враховувати їх у роботі щодо формування та згуртування прикордонного колективу;

прогнозувати та розв'язувати проблемні ситуації серед персоналу, запобігати їх виникненню;

навчати та виховувати підлеглих, регулювати їх взаємовідносини згідно вимог статутів;

використовувати набуті знання в процесі практичної діяльності; - вирішувати завдання з навчання персоналу;

здійснювати роботу з виховання у підлеглих ділових і морально-психологічних якостей;

проводити роботу із зміцнення дисципліни та правопорядку; удосконалювати особисту педагогічну майстерність і вміти застосовувати її в майбутній педагогічній роботі.

Ми розуміємо методику проведення занять як сукупність способів організації практичної й теоретичної діяльності ад'юнктів і науково-педагогічного складу, що зумовлений закономірностями й специфікою навчальної дисципліни. Спосіб організації цієї діяльності передбачає оптимальну сукупність методів, їх грамотне поєднання і комбінування. Вважаємо доцільним поєднання традиційних методів з інноваційними. З урахуванням того, що кожен метод складається з окремих прийомів, то методика являє собою досить складну комбінацію цих прийомів – оригінальну та неповторну для кожної педагогічної актуальної проблемної ситуації, що може мати місце у вищій (в тому числі – військовій) школі. Причому відмінністю вищої військової школи від вищої школи загалом є значний відсоток унормованості як майбутньої професійної діяльності здобувачів вищої освіти, так і самого освітнього процесу, розпорядку дня, чого вимагає військово-професійне середовище.

Відомо, що метод – це спосіб досягнення мети, або шлях до мети. З огляду на те, що навчання – є двосторонньою діяльністю, метод навчання – це спосіб взаємопов'язаної діяльності викладача та слухачів, спрямований на засвоєння знань, формування умінь і навичок, оцінювання професійних та інтелектуальних здібностей слухачів як майбутніх спеціалістів за фахом. Водночас, з урахуванням наукової позиції, що «методика навчання є способом організації практичної й теоретичної діяльності слухачів і науково-педагогічного складу, зумовленим закономірностями й особливостями змісту цих дисциплін», а також з аналізу творчого доробку сучасних науковців із проблеми дослідження, специфіки викладання у вищому військовому навчальному закладі, досвіду практичної діяльності щодо проведення занять з «Актуальних проблем педагогіки вищої військової школи» зі слухачами ад'юнктури методику проведення занять з цієї дисципліни можна

представити у вигляді організаційно-цільового та навчально-результативного компонентів. Організаційно-цільовий компонент методики відображається в меті вивчення з «Актуальних проблем педагогіки вищої військової школи». Його реалізація здійснюється шляхом вирішення завдань вивчення курсу.

Основними завданнями вивчення «Актуальних проблем педагогіки вищої військової школи» є ознайомити ад'юнктів з:

історичними аспектами розвитку військово-педагогічної теорії та практики в історії людства та українського суспільства;

сучасними військовими психолого-педагогічними підходами до організації та проведення військового освітнього процесу;

сучасною концептуальною моделлю військово-педагогічного процесу, компонентами цієї моделі, її структурою та функціями;

особистісним аспектом військово-педагогічного процесу та психолого-педагогічним аспектом формування суб'єкт-суб'єктних взаємин у ньому;

методичними основами освітньої діяльності військового педагога тощо.

Навчально-результативний компонент методики охоплює безпосередньо комплекс форм, методів і прийомів проведення занять з «Актуальних проблем педагогіки вищої військової школи» зі слухачами ад'юнктури. Передбачає проведення лекцій, практичних та семінарських занять.

Що стосується діагностики засвоєння ад'юнктами знань з «Актуальних проблем педагогіки вищої військової школи», то вона відбувається за допомогою проведення тестування, анкетування, опитування, бесіди, самоконтролю, заліку тощо.

Метод «педагогічних ситуацій» доцільно використовувати для визначення рівня сформованості педагогічних здібностей ад'юнктів. Викладач інструктує, що із запропонованих складних педагогічних ситуацій необхідно вибрати варіант реагування у кожній ситуації такий, який, на думку ад'юнктів, є найбільш правильним. Обирається тільки один варіант

відповіді і зазначається у бланку відповідей. Далі за допомогою таблиці інтерпретуються результати. Здатність правильно розв'язувати педагогічні проблеми визначається за набраною сумою балів. Вважаємо, такий метод доцільно застосовувати як найчастіше на практичних заняттях.

Обґрунтована нами методика проведення занять з «Актуальних проблем педагогіки вищої військової школи» зі слухачами ад'юнктури відповідає такому призначенню освітньо-наукового рівня вищої освіти, як формування у ад'юнктів системи педагогічних компетентностей, необхідних у професійній діяльності офіцера з рівнем кваліфікації «доктор філософії з наук про освіту»; розвиток у офіцерів магістратури здатності застосовувати педагогічну компетентність у повсякденній діяльності, розвивати у ад'юнктів здатність до самоосвіти та саморозвитку.

2. 2 Методичні основи викладання у вищій школі

Підготовка до лекцій. Рівень підготовки викладача до кожної лекції передусім визначається його науковою, методичною і загальною культурою. Однак яким би високим не був рівень викладача, він зобов'язаний готуватися до кожної лекції. Зумовлено це тим, що наука інтенсивно розвивається, з'являються нові знання, якими потрібно поповнювати власний багаж. Удосконалюється постійно і методика викладання.

Лекція повинна бути структурована і містити вступ, основну частину і висновки (щоправда, ні загальну структуру лекції, ні її окремі частини не можна стандартизувати. Все залежить від творчості викладача). Вступ має бути коротким і виразним. У ньому викладач зосереджує увагу курсантів на предметі лекції, її цілях і завданнях, прикладному значенні. Важливо також викликати інтерес до навчального матеріалу, відновити у пам'яті курсантів основний матеріал з попередніх лекцій, дати час підготуватися до сприйняття лекції. Більша частина лекції відводиться розкриттю основного змісту, передбаченого планом лекції. Завершується виклад лекції висновком.

Ефективність лекції значною мірою залежить від чіткості та послідовності розгортання її змісту. Цьому сприяє план, який доцільно повідомити на початку лекції або в кінці попередньої.

Обсяг і зміст матеріалу відбираються відповідно до навчальної програми або стабільного підручника з навчальної дисципліни. Лекція не повинна охоплювати весь програмний матеріал з теми, щоб у курсанта не склалося враження, що конспект лекції є єдиним джерелом, потрібним для пізнання науки. Окрім того, перенасичена інформацією лекція послаблює процес запам'ятовування необхідних знань, перешкоджає формуванню у слухачів суб'єктивної системи у знаннях, навіть якщо об'єктивно (в лекції) вона існує. Тому частину програмного матеріалу слід виділити для самостійного опрацювання. При цьому важливо привчити курсантів звертатися до програми навчальної дисципліни під час її вивчення.

У процесі підготовки до лекції викладач повинен з'ясувати співвідношення її змісту зі змістом наявних підручників та навчальних посібників з дисципліни. Зміст лекції має ґрунтуватися на власному погляді викладача на матеріал, його самостійному трактуванні, а не дублюванні підручника чи посібника. Важливе також використання різних засобів унаочнення та демонстрування, які допомагають інтенсифікувати навчальний процес.

Запорукою ефективності лекції є вдало підібраний фактичний матеріал. Однак перевантаження лекції фактами нерідко призводить до зниження її наукової цінності. Кількість фактичного матеріалу має визначатися кількістю узагальнень. Кожне узагальнення бажано підкріпити конкретним фактом.

Лекція покликана не тільки формувати у курсантів основи знань з певної наукової галузі, а й визначати напрями, зміст і характер інших видів навчальних занять (семінарів, практичних і лабораторних робіт) та самостійної роботи. З огляду на це лекції необхідно вибудовувати на матеріалі, який буде поглиблюватися і розширюватися на семінарських та лабораторно-практичних заняттях. Акцентувати слід на тій інформації, яка найнеобхідніша для майбутньої діяльності курсанта. Якщо потрібне тільки

загальне ознайомлення з навчальним матеріалом, достатньо його розглянути на лекції; щоб сформувати певні професійні якості, вміння та навички, тоді доцільно **винести матеріал на практичні чи лабораторні заняття.**

Підбираючи матеріал до лекції, викладач має продумати її зв'язок з попереднім і наступним матеріалом, вибудувати його так, щоб вся лекція і окремі її частини відповідали принципам дидактики вищої школи.

Завершення підготовки викладача до лекції має бути у певний спосіб оформлене: конспект чи повний текст лекції. Однак це певною мірою «прив'язує» викладача до них під час лекції, викликає бажання прочитати її за цим матеріалом, не вносячи ніяких змін. Доцільніше готувати впорядковані записи на невеликого розміру карточках. За таких умов завжди є можливість щось додати, вилучити або змінити, легко знайти потрібний матеріал під час лекції.

Зарубіжний досвід читання лекцій. Багато цікавого містить методика викладання у різних країнах. Наприклад, дидактика британської вищої школи передбачає дві форми навчання: основою першої є лекції, а тьюторські (індивідуальні) заняття, семінари та групові заняття виконують допоміжну роль. Основою другої форми, навпаки, є тьюторські заняття, а лекції та семінари є допоміжним видом занять. Відвідування лекцій в одних університетах обов'язкове, в інших – ні. Широко практикуються в навчальному процесі дискусії.

На думку англійських педагогів, тьюторство як типово англійський метод виховання та навчання є найціннішим. Це регулярні заняття 1–2 студентів (в нових університетах 5–6) з викладачем-наставником (тьютором) протягом усього курсу навчання. Кожен студент закріплений за своїм тьютором, який стежить за його навчанням, життям, практикою, успішністю та формуванням його як спеціаліста.

В американській вищій школі також має місце тьюторська система навчання. Тут студентів забезпечують конспектами лекцій. До роботи з першокурсниками залучають старшокурсників, аспірантів, викладачів-пенсіонерів; широко використовують аудіовізуальні засоби, комп'ютери,

кінофільми. Програму такого навчання студенти складають самостійно або з допомогою комп'ютера і самостійно звітують про її виконання.

Лекція в навчальному процесі вищої школи займає домінуюче місце і вимагає від викладачів постійної праці над вдосконаленням методики її читання. А це можливо за умови, що викладачі постійно перебуватимуть у пошуках, вивчатимуть передовий досвід і творчо використовуватимуть його у своїй практичній діяльності.

Алгоритм підготовки викладача до заняття

Підготовка до семінарського заняття. Ефективність семінарського заняття значною мірою залежить від готовності викладача, що передбачає опрацювання літератури, рекомендованої курсантам; необхідні записи для себе; ретельне продумування додаткових запитань, які можна і необхідно поставити курсантам; вступного і заключного слова з окремих питань і теми загалом. Важливо, щоб лекції і семінари вів один викладач. За цих умов можливі єдиний підхід до бачення окремих тем чи питань курсу, здійснення систематичного контролю за самостійною роботою курсантів тощо. Істотною роллю у процесі підготовки до семінарських занять відіграють наочні посібники (плакати, таблиці, карти і схеми, альбоми, окремі фото, діафільми, діапозитиви і кінофільми тощо).

Не менш важливими в організації семінарських занять є підведення підсумків, аналіз виступів окремих курсантів і роботи всієї групи, оцінювання їхніх знань, умінь формувати і відстоювати свою точку зору, визначення конкретних завдань на наступне заняття.

Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття викладач вносить у журнал. Отримані курсантами оцінки враховуються при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

Отже, зміст семінарських занять у вищих навчальних закладах має бути професійно спрямованим, забезпечувати розкриття на конкретних прикладах з майбутнього фаху органічної єдності теорії і практики, використання методів навчання, які сприяють формуванню у курсантів творчого підходу, залучають їх до колективної пізнавальної діяльності,

дискусій тощо.

Практичне заняття, алгоритм підготовки до проведення практичного заняття. Однією із найпоширеніших форм організації навчального процесу у вищій школі є практичні заняття (практикуми).

Практичне(грец. *prakticos*– діяльний) заняття– форма навчального заняття, за якої викладач організує детальний розгляд курсантами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування через індивідуальне виконання відповідно до сформульованих завдань.

Розроблення методичних матеріалів у вищій школі.Вимоги щодо оформлення навчально-методичного комплексу зі спеціальності

Навчально-методичне забезпечення освітнього процесу містить: навчально-методичний комплекс спеціальності та навчально-методичний комплекс дисципліни.До навчально-методичного комплексу спеціальності відносяться такі нормативно-методичні документи: освітньо-професійна програма; навчальний план; робочі програми з усіх навчальних дисциплін навчального плану; програми з усіх видів практичної підготовки, передбачених освітньо-професійною програмою; методичні матеріали для проведення підсумкової атестації здобувачів вищої освіти.

Навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни створюється під керівництвом провідних викладачів. До його складу входять:

робоча програма навчальної дисципліни;

навчальний контент (навчально-методичні матеріали для проведення занять);

плани лекційних, практичних (семінарських) занять, завдання для проведення лабораторних робіт тощо;

тематика курсових робіт (проектів) та методичні рекомендації до їх виконання;

засоби діагностики з навчальної дисципліни для перевірки теоретичних знань і практичних навичок (матеріали підсумкового контролю, ректорських контрольних робіт, комплексних контрольних робіт);

навчально-методичне забезпечення з навчальної дисципліни;
індивідуальні завдання;
відомості щодо забезпечення слухачів (курсантів, студентів)
навчальною та методичною літературою.

Вимоги щодо оформлення методичної розробки для проведення
навчальних занять

Методична розробка є документом кафедри (факультету), який визначає організацію, базовий варіант змісту заняття та методику проведення, спрямованих на досягнення запланованих результатів навчання. Вона відпрацьовується начальником (завідувачем) кафедри, професором, доцентом, старшим викладачем або досвідченим викладачем. Час та зміст навчального матеріалу методичної розробки, повинен відповідати освітньо-професійній програмі, навчальному плану та робочій програмі навчальної дисципліни, забезпечити досягнення навчальної та виховної мети з формування (закріплення) певних компетентностей та практичних навичок згідно вимогами до підготовки фахівця відповідного рівня вищої освіти.

Методична розробка для проведення будь-якого виду навчальних занять відпрацьовується на стандартних аркушах паперу (форма А4), нумерується, брошурується. Зворотна сторона аркуша з текстом навчально-методичного матеріалу залишається чистою і використовується викладачами кафедр для фіксації пропозицій щодо поліпшення методики організації та проведення даного навчального заняття. Для цієї ж мети служать також додаткові 1-2 аркуші чистого паперу, які вставляються у кінці методичної розробки. Кількість примірників методичної розробки залежить від кількості занять, що проводяться одночасно на кафедрі згідно розкладу занять. Як правило, кількість методичних розробок може складати 3-5 примірників. Перший примірник методичної розробки повинен бути у начальника (завідувача) кафедри (факультету). Решта примірників - у викладачів кафедри. Якщо методична розробка містить відомості з таємною інформацією, то усі примірники обліковуються та зберігаються у секретній бібліотеці, а на кафедрі ведеться перелік цих документів з вказівкою номеру

теми та заняття, інвентарного номеру, дати розробки та прізвища автора. Методична розробка повинна бути підписана її автором та мати запис номера протоколу і дати проведення засідання кафедри, предметно-методичної комісії. Вона ні в якому разі слухачам (курсантам, студентам) на руки не видається.

Навчальні питання заняття в методичній розробці повинні повністю відповідати кількості, формі та змісту цих же питань згідно з робочою програмою навчальної дисципліни кафедри. Перелік навчально-матеріального забезпечення навчального заняття у методичній розробці повинен відповідати його темі та повністю забезпечити досягнення навчальної мети даного заняття. При цьому вказується: навчальна техніка, дидактичний матеріал, наочне приладдя, екіпірування слухачів (курсантів, студентів) та інше. Вказана в методичній розробці базова та допоміжна навчальна література, що розкриває зміст навчальних питань заняття, повинна відповідати темі заняття, порядковому номеру та діапазону сторінок, які наведені у робочій програмі навчальної дисципліни. Список літератури оформляється відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Основними елементами бібліографічного опису є така інформація: про автора(-ів); назву твору; вид видання (за потреби – про перевидання чи переклад); місце видання; видавництво; рік видання; обсяг публікації.

Методична розробка з визначеної теми складається відповідно до загальних вимог педагогічної науки та згідно з прийнятим на кафедрі порядком вивчення даної теми.

Багато дають викладачеві роздуми над самою структурою заняття, різноманітними варіантами його проведення. Окрім цього, велике значення методичних розробок є як засобу вивчення досвіду роботи кращих викладачів академії. Все це дозволяє стверджувати про необхідність дбайливого і відповідального ставлення до їх відпрацювання. Але методична

розробка може бути повноцінною, якщо в неї буде глибоке обґрунтування всього рекомендованого та вона написана за формулою:

Що – дати, пояснити, показати, вивчити, закріпити тощо;

Як – дати, пояснити, показати, вивчити, закріпити тощо;

Чому – дати, пояснити, показати, вивчити, закріпити саме це, саме так, а не інакше.

В процесі накопичення досвіду методичні розробки оформляються з усіх видів навчальних занять як результат загальних зусиль викладачів кафедри. Процес створення і вдосконалення методичних розробок відображає діалектичний взаємозв'язок між науковою і методичною роботою кафедри та якістю навчальних планів. Молоді викладачі користуються методичними розробками при підготовці і проведенні кожного заняття. Із набуттям досвіду вони мають право подавати свої пропозиції щодо удосконалення методики.

Методична розробка містить:

- для першої теми з дисципліни – найменування навчальної дисципліни, завдання навчальної дисципліни, програмні компетентності, програмні результати навчання, основні види навчальних занять, взаємозв'язок навчальної дисципліни з іншими навчальними дисциплінами, кількість модулів, вид підсумкового контролю, рекомендована література при вивченні навчальної дисципліни, далі за схемою проведення першого заняття;

- для першого заняття – найменування теми, загальну мету вивчення теми, час на її вивчення, кількість занять та їх види, час на кожне заняття, навчально-матеріальне забезпечення, загальні організаційно-методичні вказівки щодо вивчення всієї теми та особливості організації і методики проведення кожного заняття, особливості оцінювання, перелік базової та допоміжної літератури;

- для подальших занять – найменування теми, найменування заняття, визначення його мети, часу, місця та виду заняття; навчально-матеріальне забезпечення; літературу (нормативно-правові акти, базу, допоміжну

літературу та інформаційні ресурси), послідовний перелік навчальних питань та орієнтовний розподіл часу на їх відпрацювання.

Вимоги до визначення мети заняття

Мета повинна відповідати переліку компетентностей, які зафіксовані в освітньо-професійній програмі, робочій програмі навчальної дисципліни, виду заняття та забезпечити формування (закріплення) певних теоретичних знань і практичних навичок згідно з кваліфікаційними вимогами до здобувача відповідного рівня вищої освіти, забезпечувати навчання, розвиток та виховання особистості слухача (курсанта, студента).

Опорними виразами для формування мети лекції можуть бути:

- для формування навчальної мети: - дослідити проблемні питання ...; вивчити ...; ознайомити...; формувати системні знання щодо ...; формування підходів ... за рахунок вивчення (ознайомлення, ...); вивчити теоретичні положення ...; формулювати науковий підхід до ... за рахунок...; формувати у слухачів систему знань, необхідних для вирішення проблем ... у підрозділах ДПСУ; поглибити знання щодо ... та інші.

- для формування розвиваючої мети: розвивати здібності слухачів до систематизації (узагальнення, аналізу, творчого мислення...);

- для формування виховної мети: виховати...

Для семінару:

- для формування навчальної мети: - поглибити та закріпити знання ...; прищеплення навичок пошуку та критичного узагальнення матеріалів наукової літератури з питань ...; установлення єдиного розуміння теоретичних положень щодо...; формувати вміння вести науковий диспут... та інші.

- для формування розвиваючої мети: розвиток творчого мислення (здібностей...; досягнення наукового розуміння проблем ...та методів їх розв'язання; розвиток вміння аналізувати, застосовувати методи проведення дослідження процесів та явищ ...;

- для формування виховної мети: виховання наполегливості, здатності критично оцінювати виступи...

Для практичного заняття:

- для формування навчальної мети: розширити, поглибити й деталізувати наукові знання, отримані... на лекціях та у процесі самостійної роботи...; сформувати уміння та навички практичних дій...; набуття вмінь застосування теоретичних знань на практиці...;

- для формування розвиваючої мети: розвивати... професійно-ділові якості...; розвивати самостійне творче мислення...; розвиток уміння знаходити більш економне та раціональне рішення...; розвиток уміння самостійного виконання практичних завдань...; стимулювання винахідливості та кмітливості... та інші.

- для формування виховної мети: виховувати сумлінне, відповідальне ставлення, чесність до виконання обов'язків...

Для індивідуального заняття:

- для формування навчальної мети: поглибити вивчення певних теоретичних положень або аспектів навчальної дисципліни для отримання відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання...; застосовувати теоретичні та практичні знання, вміння... при вирішенні конкретних наукових, технічних, економічних, соціальних та професійних завдань.

- для формування розвиваючої мети: розвивати уміння застосовувати знання при вирішенні конкретного фахового завдання...; формувати творчі уміння та навички через індивідуально-спрямований розвиток їхніх здібностей...; розвивати уміння самостійно працювати з навчальною і науковою літературою, електронно-обчислювальною технікою, використовуючи сучасні інформаційні засоби та технології...;

- для формування виховної мети: виховувати правову культуру, високу духовну культуру особистості та створити умови для вільного формування нею власної світоглядної позиції.

Окремо, слід спинитись на формулюванні виховної мети. У загальному вигляді в процесі навчання освітня та виховна мета знаходяться в нерозривній єдності. Головна мета виховання на сучасному етапі – передавання молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної

культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду й на основі цього формування особистісних рис громадянина України (національної самосвідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури), патріотизму, розвиток індивідуальних здібностей і талантів. На відміну від навчальної мети, виховну мету зовсім необов'язково оголошувати слухачам (курсантам, студентам). Це стратегічна мета освіти і суспільства в цілому, яку покликано із заняття в заняття реалізує в повсякденній практиці викладач. Виховний аспект повинен передбачати використання змісту навчального матеріалу, технологій навчання, форм організації пізнавальної діяльності у їх взаємодії для здійснення формування та розвитку моральних, трудових, естетичних, патріотичних, екологічних та інших якостей особистості слухача (курсанта, студента). Він повинен бути спрямований на виховання правильного відношення до загальнолюдських цінностей, високого почуття громадянського обов'язку.

Тому й формулювання виховної мети для викладача на конкретних заняттях можуть набувати відповідний вираз: викликати зацікавленість у ..., пробудити допитливість; порушити готовність вирішувати завдання самостійно; спонукати до активності; закріпити впевненість у ...; прищепити шанобливе ставлення до...; формування творчої, працелюбної особистості...; виховання поваги до ...; і формування глибокого усвідомлення... і т. п.

При формулюванні виховної мети заняття бажано звертати увагу на формування необхідних якостей майбутнього офіцера-прикордонника, якими він повинен бути наділений при виконанні своїх службових обов'язків в органах охорони державного кордону.

Приклади формулювання виховної мети для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти:

- виховувати високоосвічену, соціально активну і глибоко духовну особистість, громадянина, патріота України;

- виховувати у курсантів високі моральні якості, шанобливого та поважного ставлення до людей;
- виховувати у курсантів відповідальність, професійну надійність, почуття власної гідності, чемності, волелюбності, мужності;
- виховувати сумлінне, відповідальне ставлення, чесність до виконання обов'язків;
- виховувати у курсантів здатність працювати у колективі та самостійно виявляти ініціативу, уміння відстоювати власну точку зору;
- виховувати у курсантів громадянські чесноти, соціальну відповідальність, а також патріотичне піклування розвитком держави і суспільства, прикордонного відомства;
- формувати систему мотивації, яка забезпечить підвищення престижу професії прикордонника;
- виховувати почуття причетності до соціального, господарського, інтелектуального, етичного, культурного досвіду людства й українського народу;
- виховувати правову культуру, високу духовну культуру особистості та створити умови для вільного формування нею власної світоглядної позиції;
- формувати соціальну активність та відповідальність особистості;
- формувати культуру мислення, мовленнєву культуру;
- виховувати у курсантів кращі риси української ментальності: працелюбність, індивідуальну свободу, патріотизм, толерантність, повагу до людини, сім'ї, любов до рідної землі;
- формувати в колективі атмосферу активної протидії аморальності, бездуховності, правопорушенням, антигромадській діяльності;
- виховувати ініціативність, самостійність у прийнятті рішень, готовність нести відповідальність за власні вчинки;
- удосконалити систему професійного добору кандидатів для навчання в Академії;

- зміцнювати і розвивати існуючі традиції вищого військового навчального закладу та прикордонного відомства загалом;

- виховувати свідомого патріота

- виховувати інтерес до минулого, нинішнього й майбутнього країни

- виховувати почуття громадянського обов'язку та відповідальності перед Батьківщиною;

- формувати готовність служити Батьківщині та захищати державні інтереси України;

- виховувати повагу та турботу про рідну мову, піднесення її престижу і функціонування в прикордонному відомстві;

- виховувати повагу до державних символів та до символіки прикордонного відомства;

- виховувати повагу до традицій і звичаїв прикордонного відомства, гордості за приналежність до нього;

- формувати високу громадянську позицію, національну свідомість, любов до рідної землі, свого народу, бажання всіма силами забезпечувати розквіт держави, готовність зі зброєю в руках захищати її суверенітет і незалежність;

- виховувати духовну єдність, спадкоємність і тісний зв'язок між прикордонниками всіх поколінь;

- виховувати вірність зеленому кашкету;

- формувати готовність до безконфліктного, толерантного спілкування в екстремальних умовах оперативно-службової діяльності

Приклади формулювання виховної мети для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, крім тих, які визначені вище:

- розвивати та удосконалювати готовність до співробітництва з колегами задля ефективного вирішення поставлених завдань;

- розвивати здатність розробляти і впроваджувати професійні проекти.

Приклади формулювання виховної мети для здобувачів третього (першого наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії):

- розвивати та удосконалювати у професійному (науковому) співтоваристві норми професійної інтелектуальної відповідальності, чесності, сумління, доброзичливості і товарищескості;

- сприяти утвердженню громадянського покликання, компетентного, відповідального інтелектуала як соціального суб'єкта;

- розвивати здатність брати на себе моральну та правову відповідальність за процес та результати дослідження, не фальшувати їх;

- виховувати вольову стійкість і наполегливість, сміливість та рішучість, витримку у невдачах, цілеспрямованість.

Перед блоком навчального матеріалу необхідно включати організаційно-методичні рекомендації, які складаються з наступних розділів:

1. Загальні організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття.

2. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення вступної частини.

3. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення основної частини (та окремо по відпрацюванню кожного з навчальних питань заняття).

4. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення заключної частини.

1. Загальні організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття

Загальні організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття містять: головні проблемні аспекти (головну проблему чи ідею), вузлові положення (ідеї, моменти), що будуть розкриті у вступі та в кожному питанні; методологічна спрямованість, рекомендації щодо структурування матеріалу (композиційної побудови), змістовні елементи, взаємозв'язок окремих частин, застосування методів, прийомів та засобів навчання, технологічність (сценарій, послідовність) викладення матеріалу, форми подання ілюстративного матеріалу та опорних схем, організація роботи слухачів (курсантів, студентів), методи активізації пізнавальної діяльності, порядок і форма завершення заняття. Критичні моменти заняття. На які приклади з практики доцільно опиратися, на якій базі може бути розгорнута полеміка (дискусійні питання), коли заслухати думку курсантів (слухачів,

студентів) на яких фрагментах важливо підтримувати зворотний зв'язок з аудиторією, моменти психологічного розвантаження, підготовка та методика використання технічних засобів навчання тощо. При необхідності, загальні організаційно-методичні рекомендації щодо підготовки до заняття, можна поділити на пункти: підготовка викладача та помічників керівника заняття; підготовка тих, хто навчаються; підготовка місця проведення.

2. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення вступної частини заняття

У вступній частині заняття викладається коротка характеристика теми, актуальність матеріалу (проблемність) для практичної діяльності (професійних інтересів) слухачів (курсантів, студентів) чи їх теоретичної підготовки, місце заняття в системі занять з дисципліни, взаємозв'язок з попередніми та наступними заняттями, суміжними дисциплінами, головні проблемні аспекти (головна проблема чи ідея), вузлові положення, структура заняття. Дається огляд джерел, проведення інструктажу зі здобувачами вищої освіти (якщо це потрібно). Якщо на даному занятті планується проводити контроль засвоєння попереднього матеріалу, то в методичну розробку включаються матеріали щодо форми, методики, параметрів та критеріїв оцінювання,

3. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення основної частини (та окремо по відпрацюванню кожного з навчальних питань заняття)

Навчальні питання складають основну частину заняття, де викладаються змістовні елементи теми, її головні (вузлові, проблемні) питання (ситуації), розкривається суть явищ понять, процесів, зв'язків, умов та інше, проводиться система аргументації та доказів з використанням методів та прийомів навчання. В ході підготовки планується залучення слухачів (курсантів, студентів) до творчого пошуку. Порядок розгляду питань визначається видом заняття. Наприклад, на лекціях прикладного характеру необхідно передбачати практичні рекомендації (з організації бойових дій, їх всебічного забезпечення, управління і т.д.), тобто розкрити

не тільки обсяг роботи («що робити?»), але й шляхи вирішення завдання («як робити?»), який навчальний матеріал дати під запис.

Розглянуте навчальне питання повинно закінчуватись коротким висновком, логічно спрямованим на наступне питання. Слухачі (курсанти, студенти) орієнтуються на самостійне глибше вивчення матеріалу.

4. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення заключної частини

В заключній частині підводяться підсумки, наводяться основні результати вивчення матеріалу і формуються загальні висновки щодо основної проблеми (ідеї, змісту), а також вказуються конкретні рекомендації по самостійній роботі над темою, визначаються нерозв'язані питання, шляхи практичного втілення в практику, розглянутих положень; відпрацювання питань самостійної роботи згідно робочої програми навчальної дисципліни. В заключній частині заняття необхідно надати відповіді на запитання. Також, проводиться розбір роботи слухачів (курсантів, студентів), вказуються на характерні недоліки та способи їх усунення. Оголошуються оцінки. Приймається доповідь про наявність секретної літератури. Перевіряється наявність озброєння, технічних засобів, матеріального забезпечення. Для занять з вогневої підготовки необхідно віддати наказ на здачу невтрачених боєприпасів.

Окремими додатками до методичної розробки необхідно розмістити зразки навчального та дидактичного матеріалу заняття (бланки, графіки, таблиці, технологічні карти та інші навчальні і довідкові матеріали, ситуаційні завдання тощо).

При відпрацюванні методичної розробки з організацією роботи на техніці із застосуванням вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин, в методичну розробку окремим додатком слід включати перелік заходів безпеки при проведенні таких занять, порядок проведення інструктажу та обов'язки викладача.

Для проведення групових вправ розробляються навчальні оперативні, оперативно-тактичні, тактико-спеціальні задачі. В академії на весь період навчання може розроблятися система навчальних задач, яка охоплює

питання організації оперативно-службової діяльності на різноманітній місцевості та за різних умов обстановки.

Для проведення комплексних практичних занять, рольових та ділових ігор розробляються необхідні навчально-методичні матеріали, які визначені керівними документами та методичними рекомендаціями. Залучення двох і більше керівників занять (в тому числі керівників на навчальних місцях) повинно бути визначено в робочій програмі навчальної дисципліни і регламентовано організаційно-методичними рекомендаціями методичної розробки з даного заняття.

Рекомендації щодо оформлення планів проведення навчальних занять

План проведення заняття складається на кожне заняття на основі методичної розробки. Він є основним робочим документом викладача і повинен забезпечити відпрацювання навчальних питань в необхідній послідовності та досягнення мети заняття. Складання плану – це справа творча, але в той же час він представляє структурно-логічну схему всього заняття.

Зміст вступної частини, основної частини (навчальних питань) та заключної частини викладається коротко. В плані вказуються найбільш доцільні методичні прийоми, які застосовуються в ході заняття, визначається левна аргументація, наводяться приклади, розрахунки, виведення формул, визначення, фактичний, а також довідковий матеріал. Він допомагає встановити співвідношення складених питань і об'єму заняття, провести правильний розподіл часу, короткий зміст питання, методичні прийоми, що застосовуються при його відпрацюванні, методику використання навчально-матеріального забезпечення.

План заняття складається та підписується викладачем (керівником заняття) і затверджується начальником кафедри або головою предметно-методичної комісії. Плани занять начальників кафедр затверджує начальник

факультету, плани занять начальників факультетів – перший заступник ректора академії.

Пропозиції викладача для вдосконалення змісту та методики проведення викладаються ним у довільній формі після проведення заняття на чистих листах в методичній розробці.

Використання методу «групового обговорення» для проведення занять з гуманітарних дисциплін

Нові концептуальні положення організації вищої військової освіти в Україні передбачають пріоритет навчання, орієнтованого на саморозвиток, самоосвіту і самореалізацію фахівця. Усвідомлення цього потребує організації у вищих військових навчальних закладах якісної підготовки майбутніх офіцерів, яка залежить не лише від оволодіння знаннями, але й від їх постійного оновлення, неперервного професійного зростання. Одним із підходів до вирішення цього питання, який пропонується представниками сучасної психолого-педагогічної науки, є наближення навчального процесу до майбутньої професійної діяльності з її проблематикою та ситуаціями, тобто відтворення у навчанні предметного і соціального контекстів майбутньої професійної діяльності.

Вивчення вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що метод «групового обговорення» розглядається дидактами як інструмент розвитку в студентів здатності самостійно, творчо вирішувати проблеми, що постають у їхній майбутній фаховій діяльності. У зв'язку з цим у студентів намагаються розвивати «почуття проблеми», критичне мислення, вміння імпровізувати, самостійно вирішувати складні питання.

Під час дослідження ми переконалися в доцільності та необхідності активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання гуманітарних дисциплін. Ці дисципліни надають можливість курсантам не лише отримати знання,

сформувати уміння та навички необхідні для подальшої професійної діяльності, але й розвивати загальні життєві компетентності. До гуманітарних навчальних дисциплін, які мають найбільший потенціал щодо розвитку загальних життєвих компетентностей, формування світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників, на нашу думку, належать «Історія України», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Соціологія, етика, естетика, релігієзнавство», «Філософія», «Педагогіка і психологія». Це, переважно, навчальні дисципліни загальнонаукової компоненти, яка в навчальному плані спеціальності «безпека державного кордону» містить 42 кредити, «психологія» – 40 кредитів.

Вивчення гуманітарних дисциплін забезпечує формування у майбутніх офіцерів-прикордонників, переважно, таких загальних компетентностей, як:

здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу та прогнозування;

здатність застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях професійної діяльності;

здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня;

здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;

здатність до адаптації та дії в новій ситуації, бути критичним і самокритичним;

здатність планувати та управляти часом, приймати обґрунтовані рішення;

вміння виявляти, ставити та вирішувати завдання, застосовувати знання у процесі професійної діяльності у практичних ситуаціях, розуміти і використовувати ідеї і думки та генерувати нові ідеї;

здатність до цінування та поваги різноманітності і мультикультурності, мотивувати людей та рухатися до спільної мети;

здатність діяти соціально відповідально та свідомо на засадах патріотизму і державності, володіти громадською позицією, що ґрунтується на демократичних переконаннях, гуманістичних та етичних цінностях тощо.

Для активізації освітнього процесу використовуються різноманітні підходи. Так, наприклад, «технократична педагогіка» пропонує формувати на кожному етапі навчання конкретні цілі з метою активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти. Цьому, на нашу думку, сприяє організація освітнього процесу у відповідності до принципів професійної мотивації і потреб особистості. Основними факторами, які мотивують здобувачів вищої освіти до пізнавальної діяльності, є: важливість предмета для професійної підготовки і усвідомлення теоретичної та практичної значущості тематики занять; висока педагогічна майстерність викладання дисципліни.

Існує думка, що ефективність фахової діяльності викладача закладу вищої освіти визначається його активною взаємодією зі студентами, реалізацією ним доцільних психолого-педагогічних впливів, що сприяють якісному оволодінню студентами сучасними фаховими знаннями, вміннями та навичками, а також формуванню в них особистісних якостей і властивостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності, суспільного та громадського життя.

Кожний вищий військовий навчальний заклад створює свою базу інноваційних методик, що найбільш часто використовуються, із врахуванням специфіки особливостей спеціальностей, фахівців з яких готує конкретний навчальний заклад, науково-педагогічного складу, контингенту здобувачів вищої освіти, матеріально-технічного забезпечення та ін. Сукупність цих методик утворює методичну скарбницю, як кожного конкретного вищого військового навчального закладу, так і національної вищої школи загалом, яка свідчить про кропітку роботу щодо утвердження європейських якостей у вищій освіті України.

У цьому контексті доречним є досвід використання низки інноваційних методик та методів при проведенні індивідуальних занять з гуманітарних дисциплін з курсантами Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, які навчаються за спеціальностями «безпека державного кордону», «правоохоронна

діяльність», «філологія», «психологія», «автомобільний транспорт», «телекомунікації та радіотехніка».

Як зазначено в «Положенні про організацію освітнього процесу в національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького», індивідуальні заняття – це вид навчального заняття, який передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей здобувачів вищої освіти через індивідуально-спрямований розвиток їх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Види індивідуальних навчальних занять визначаються індивідуальним навчальним планом здобувача вищої освіти.

Причому, не слід ототожнювати індивідуальні заняття та індивідуальну роботу. Індивідуальна робота в структурі навчального навантаження курсанта (слухача, студента) за системою ЄКТС розглядається як один з основних компонентів освітньої діяльності.

Індивідуальна робота курсанта (слухача, студента) є формою організації освітнього процесу, яка передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Час, відведений для індивідуальної роботи курсанта (слухача, студента), регламентується навчальним планом.

Індивідуальна робота направлена на виконання індивідуальних завдань.

У «Положенні про організацію освітнього процесу в національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького» згадуються також індивідуальні завдання. Індивідуальні завдання – вид організації навчання, який має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які курсанти (слухачі, студенти) отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Індивідуальні завдання курсанти (слухачі, студенти) виконують самостійно під керівництвом викладачів. Як правило, індивідуальні завдання виконуються окремо кожним курсантом (слухачем, студентом). У тих

випадках, коли завдання мають комплексний характер, до їх виконання можуть залучатися кілька курсантів (слухачів, студентів). Курсанти (студенти) отримують індивідуальні завдання, але допускаються різні варіанти виконання цих завдань. Кожен курсант має не просто справитись із завданням, але й пояснити, чому саме такий варіант, які теоретичні знання були використані. Необхідно вислухати думку кожного учасника, обґрунтування кожним своєї позиції, здійснити обговорення питань і дійти певного висновку.

Структура індивідуального завдання визначається кафедрою. Індивідуальні заняття з певної навчальної дисципліни проводяться з одним або декількома студентами за окремим графіком, затвердженим деканом факультету з метою підвищення рівня їх підготовки та розвитку індивідуальних творчих здібностей. Контроль за дотриманням графіка покладається на деканат факультету.

Як вид занять індивідуальне заняття характеризується значною ефективністю в навчанні курсантів завдяки тому, що дозволяє широко застосовувати інтерактивні методи і методичні прийоми. Відомо, що особливістю останніх є спонукання учасників освітнього процесу до активності та взаємодії (ділова гра, розігрування ролей, аналіз конкретних ситуацій, проблемне заняття тощо).

Курсанти (студенти) можуть отримати різні види індивідуальних завдань: індивідуальне навчальне завдання (конспект з теми, реферат, критична стаття, есе, розрахунково-графічна робота, бібліографічний опис, розробка навчальних або тестових завдань тощо); індивідуальне навчально-дослідне завдання (курсова робота (проект); індивідуальне науково-дослідне завдання (кваліфікаційна робота).

Як відомо, групове обговорення певного проблемного питання може набувати вигляду групової дискусії з розподіленими ролями (коли учасникам призначаються різні ролі й ставляться різні цілі), а також групової дискусії з нерозподіленими ролями (коли відбувається колективний розгляд запропонованого проблемного питання, в результаті якого має бути

прийняте єдине рішення). Методу «групового обговорення», який нами пропонується для проведення гуманітарних дисциплін не виключає будь-якої із згаданих форм дискусії, але перевага надається другій.

За визначенням Г. Олпорта, зріла особистість – це особистість, яка активно володіє своїм оточенням, має стійку єдність особистісних рис та ціннісних орієнтацій і спроможна сприймати світ і себе. У контексті нашого дослідження майбутній офіцер-прикордонник – зріла особистість – володіє ситуацією на прикордонній території, має єдність професійних знань, особистісних переконань, ціннісних орієнтацій. Відтак, має вміти вислухати думки колег, здійснити аналіз професійної ситуації, прийняти рішення під час виконання завдань оперативно-службової діяльності.

Методика підготовки та проведення індивідуального заняття має багато спільного з методикою підготовки і проведення семінарського заняття. Індивідуальні заняття, як і семінарські, проводяться з навчальною групою курсантів і їх метою є детальне вивчення теоретичних аспектів змісту теми, а також вдосконалення навичок роботи з нормативними документами та хрестоматійним матеріалом. Одним із методів проведення індивідуальних занять з гуманітарних дисциплін є метод «групового обговорення». Виховними цілями такого заняття можуть бути такі: виховання гордості за свою Батьківщину, належності до прикордонного відомства України; виховання потреби до вивчення програмних питань з дисциплін, як необхідних елементів загальноосвітньої підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників; розвиток професійної інтелектуальної відповідальності, чесності, сумління та доброзичливості; сприяння утвердженню громадянського покликання; виховання наполегливості в долатті труднощів, професійної культури загалом.

Курсанти навчальної групи розсідаються по групах з 5-6 чоловік. Кожна група отримує завдання – одне з навчальних питань за планом заняття – і приступає до його групового обговорення протягом 10-15 хвилин. При цьому курсанти не використовують підручників, але можуть працювати з конспектами та хрестоматійним матеріалом. Викладач надає допомогу

курсантам, за необхідності консультує їх з проблемних питань. Курсанти роблять записи в конспектах. Коли групове обговорення закінчується, по одному курсанту з кожної групи пересідають за першу парту і письмово викладають свої думки за результатами групового обговорення. У цей час починається усне опитування. Від кожної групи (за бажанням курсантів, чи за вимогою викладача) один представник відповідає на запитання, яке обговорювалось. Викладач уважно слідує за відповіддю, за ходом його думки, помічає недоліки, які допускає доповідач під час відповіді, занотує їх, оскільки в разі не грубих помилок у доповіді не рекомендується перебивати доповідача. Решта курсантів, уважно слухають, у готовності доповнити відповідь. Після закінчення відповіді на поставлене питання, викладач дає змогу іншим курсантам за їх бажанням, доповнити відповідь доповідача, задати йому додаткові запитання, уточнити найбільш важливі моменти за змістом відповіді, виправити, за необхідності, якщо доповідач помилився чи був неточним під час відповіді. Після відповіді курсанта викладач ставить проблемні питання і організовує дискусію при безперервній і максимальній увазі та високій активності курсантів. За відсутності доповнень, викладач викликає для відповіді на нерозкриті аспекти питання іншого курсанта з групи, яка обговорювала це питання, згідно списку класного журналу.

Згідно однієї із класифікацій інноваційних методів навчання останні поділяються на проектні, лабораторні та інтегровані. Метод «групового обговорення» є інтегрованим (комплексним), оскільки передбачає здійснення навчання за певними темами-комплексами, що містять матеріали суміжних предметів. Саме тому цей метод є ефективним для вивчення гуманітарних дисциплін. Так, наприклад, обговорюючи проблемний матеріал навчальної дисципліни «Педагогіка та психологія» курсанти мають змогу застосовувати теоретичні знання з «Історії України», «Філософії», а також практичні уміння щодо роботи з нормативними, у тому числі відомчими, документами та історичними джерелами, хрестоматійним матеріалом.

Отже, використання методу «групового обговорення» відповідає головному призначенню індивідуального заняття – закріплення, поглиблення та розширення знань, одержаних слухачами на лекціях, під час роботи з підручниками, законодавчою базою, хрестоматійним матеріалом, розвиток самостійного професійного мислення, комунікативних умінь та навичок, що є важливим для формування професіоналізму майбутнього офіцера.

Безумовно, успішне запровадження інноваційних методик навчання гуманітарних дисциплін вимагає системної роботи, для якої необхідно по-перше, переглянути потенційні можливості підвищення кваліфікації (стажування) науково-педагогічних кадрів з метою удосконалення їх готовності до діяльності в умовах інноваційного навчання; по-друге, **створювати у вищому військовому навчальному закладі умови, наближені до реальних умов професійної діяльності.** Адже для педагога можливим є діагностувати індивідуальну готовність курсанта до «групового обговорення» лише тоді, коли кожен курсант матиме усвідомлене ставлення до змісту навчального матеріалу. Крім цього, важливо, щоб був не лише між предметний зв'язок, але і зв'язок між викладанням кожного предмета з виховною роботою в підрозділах; по-друге, розвиток активності курсантів під час підготовки до занять з гуманітарних дисциплін. Основними факторами розвитку активності під час групового обговорення і в самостійній пізнавальній діяльності курсантів загалом, на нашу думку, є: організаційна злагожденість та недопущення стресів в освітньому процесі; наявність конкретної мотивації навчання та стимулів для її реалізації; позитивні соціально-психологічний клімат у військовому підрозділі; об'єктивний підхід до оцінювання результатів навчання з гуманітарних дисциплін. Для цього під час підготовки до проведення заняття з використанням методу «групового обговорення» важливо враховувати кількісний склад курсантів (студентів) – учасників заняття, їх вікові, соціальні, гендерні характеристики, рівень теоретичних знань з гуманітарних дисциплін, навчально-пізнавальну активність на інших видах занять з

гуманітарних дисциплін, соціально-психологічний клімат у військовому підрозділі, чинники, що його формують, ураховувати готовність викладача до використання цього методу.

Отже, у процесі проведення занять з гуманітарних дисциплін у вищому військовому навчальному закладі доцільним є використання методу «групового обговорення». Використання цього методу сприяє отриманню знань, умінь та навичок, розвитку професійних компетентностей, що дасть можливість майбутньому офіцеру-прикордоннику самореалізуватися як професіоналу, та формуванню загальних життєвих компетентностей як міцного підґрунтя для досягнення успіху, у тому числі – професійного. Це відповідає завданню вищої освіти сприяти перетворенню мети навчання на засіб розвитку пізнавальних можливостей курсанта, а його самого – на суб'єкта свого професійного розвитку.

Питання для самоперевірки

1. Сутність поняття «зміст освіти» та його структурні елементи.
2. Система стандартів вищої освіти та нормативні документи закладу вищої освіти, в яких реалізується зміст освіти.
3. Нормативні документи вищого військового навчального закладу.
4. Сутність поняття «методи навчання», класифікації методів навчання за різними ознаками.
5. Особливості використання у вищій школі загальних методів навчання.
6. Традиційні та інтерактивні методи навчання у вищій військовій школі.
7. Питання, тестові завдання, аналіз навчальних планів і програм навчальних дисциплін для різних спеціальностей, моделювання інтерактивних методів навчання.

8. Сучасні технології навчання у вищій школі.
9. Сутність поняття «педагогічні технології»
10. Практичне застосування технологій навчання.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ ТА СПОСОБИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

3.1. Нормативні основи діяльності вищого військового навчального закладу

У дидактичній системі зміст освіти створює підґрунтя для визначення характеру інших її компонентів. Із визначення особливостей та обсягу змісту навчального матеріалу відповідно до вимог навчальної програми вчитель розпочинає планування пізнавальної навчальної діяльності учнів на уроці. Лише на цій базі можлива конкретизація навчально-виховних завдань уроку, вибір методів, засобів та форм навчання. Таким чином, зміст - це вихідна основа для структурної побудови будь-якого навчального заняття, тому в якості компонента дидактичної системи ми розглядаємо його першим.

У вітчизняній педагогічній науці зміст освіти визначають як:

- "сукупність тих знань, умінь і навичок, які входять у загальну середню освіту" (*В.М.Галузинський, М.Б.Євтух*);
- "систему наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя, до праці" (*М.М.Фіцула*);
- "систему наукових знань, умінь і навичок, засвоєння й набуття яких закладає основи для розвитку та формування особистості" (*Н.П.Волкова*);
- "частину культури, соціального досвіду суспільства, яка використовується в навчальному процесі для вирішення завдань навчання, виховання і розвитку особистості" (*Н.Є.Мойсеюк*).

Під змістом освіти слід розуміти систему наукових знань, практичних умінь і навичок, а також світоглядних, морально-етичних ідей, якими необхідно оволодіти учням в процесі навчання.

Структуру змісту загальної середньої освіти складають чотири основні компоненти: 1) Знання; 2) Уміння; 3) Навички; 4) Досвід.

Знання – цілісна система наукових понять про закони розвитку природи, суспільства, людського мислення, що накопичені людством у процесі суспільно-історичної практики. Знання – найбільший за обсягом компонент змісту сучасної загальної середньої освіти. Вони покликані формувати в учня цілісну багаторівневу систему уявлень про світ, суспільство, про самого себе і свою діяльність, сучасну і майбутню, що все в сукупності складає образ світу. Знання покликані породжувати нові знання, які б розширювали і поглиблювали образ світу, у центрі якого перебуває сам учень.

Це результат пізнавальної діяльності людини. Вони перевіряються суспільно-історичною практикою і знаходять своє відображення у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, фактів, термінів, суджень, теорій.

Найважливіша вимога до знань, які виявляються, - науковість і водночас доступність для дітей даного віку.

Уміння – здатність людини виконувати якісь дії на основі раніше здобутих знань. За участю мислення в процесі пізнання об'єктів вони поділяються на дві великі групи: розумові, практичні. За характером діяльності людини – найрізноманітніші. У школярів поступово формується велика кількість загальнонавчальних, мовленнєвих, ігрових, трудових, мистецьких, спортивних, побутових та інших умінь.

Формуються вміння шляхом виконання різноманітних вправ, які створюють можливість виконання дій не тільки в звичних, але й у змінених умовах.

Уміння включають різні дії. Окремі дії, багаторазово повторюючись, автоматизуються і стають навичками. Зауважимо, що є вміння, передусім загальні, які ніколи не перетворюються в навички. Наприклад, вміння розв'язувати задачі завжди потребують осмислення діяльності. Для сформованих навичок характерні швидкість і точність відтворення. Міцні навички відтворюються значною мірою автоматично. Ступінь автоматизації навички залежить від її складності. Якщо дитині під час читання зустрічається важке слово, вона знову починає читати його по складам, тобто починається процес деавтоматизації навички.

Навички - сформовані шляхом частого повторення дії, для яких властивий високий ступінь освоєння і відсутність поелементної свідомої регуляції. На формування навичок впливають такі чинники: а) мотивація, наукованість, вправи, прогрес у засвоєнні, підкріплення, формування в цілому чи по частинах; б) рівень розвитку учня, його знання, уміння, спосіб пояснення змісту операції, зворотний зв'язок тобто все, що сприяє розумінню змісту операції; в) повнота вияснення змісту дії, поступовість переходу (величина стрибків) від одного рівня оволодіння до другого та ін..

Знання, уміння, навички мають формуватись у складній взаємодії. Наприклад, формування в дітей поняття про натуральне число й арифметичні дії із самого початку відбувається у зв'язку теорії і практики. На основі усвідомлення способу виконання дії поступово автоматизується навичка. Досвід характеризує певну систему знань, умінь, навичок, погляди і переконання, ставлення до навколишнього світу, володіння способами діяльності та поведінки, якості особистості, здобуті у процесі життєдіяльності.

Система стандартів вищої освіти. Акредитація освітніх програм

Стандарт вищої освіти являє собою сукупність норм, які визначають зміст вищої освіти, зміст навчання, засіб діагностики якості вищої освіти та нормативний термін навчання.

Систему стандартів вищої освіти складають:

- державний стандарт вищої освіти;
- галузеві стандарти вищої освіти;
- стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів.

Стандарти вищої освіти є основою оцінки якості вищої освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів незалежно від їх типів, рівнів акредитації та форм навчання.

Нормативний термін навчання за освітньо-професійною програмою підготовки встановлюється відповідно до визначеного рівня професійної діяльності.

Нормативний термін навчання за освітньо-професійною програмою підготовки молодшого спеціаліста для осіб, які мають повну загальну середню освіту та освітньо-кваліфікаційний рівень кваліфікованого робітника за спорідненою професією, зменшується на один рік.

Нормативний термін навчання за освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра для осіб, які мають освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста за відповідною до напряму підготовки бакалавра спеціальністю, може зменшуватися до двох років.

Нормативний термін навчання за освітньо-професійною програмою підготовки магістра для осіб, які мають освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста за відповідною спеціальністю, не може перевищувати одного року.

- **засоби діагностики якості вищої освіти.** Засоби діагностики якості вищої освіти визначають стандартизовані методики, які призначені для кількісного та якісного оцінювання досягнутого особою рівня сформованості знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних та громадянських якостей. Засоби діагностики якості вищої освіти використовуються для встановлення відповідності рівня якості вищої освіти вимогам стандартів вищої освіти.

Стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів містять такі складові:

- **перелік спеціалізацій за спеціальностями.** Вищі навчальні заклади визначають спеціалізації за спеціальностями, за якими здійснюється підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста, спеціаліста та магістра. Назви спеціалізацій за спеціальностями відображають відмінності у засобах, умовах та продуктах діяльності в межах спеціальності;
- **варіативні частини освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників вищих навчальних закладів;**
- **варіативні частини освітньо-професійних програм підготовки;**
- **варіативні частини засобів діагностики якості вищої освіти.**

Варіативні частини освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників вищих навчальних закладів, освітньо-професійних програм

підготовки та засобів діагностики якості вищої освіти забезпечують підготовку фахівців за спеціалізаціями за спеціальностями з урахуванням особливостей суспільного поділу праці в Україні та мобільності системи освіти щодо задоволення вимог ринку праці. Зміст варіативних частин освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників вищих навчальних закладів, освітньо-професійних програм підготовки, засобів діагностики якості вищої освіти, навчальних планів, програм навчальних дисциплін визначається вищим навчальним закладом у межах структури та форми, встановлених спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки.

- Навчальні плани визначають графік навчального процесу, перелік, послідовність та час вивчення навчальних дисциплін, форми навчальних занять та терміни їх проведення, а також форми проведення підсумкового контролю.

- програми навчальних дисциплін. Програми навчальних дисциплін визначають їх інформаційний обсяг, рівень сформованості вмій та знань, перелік рекомендованих підручників, інших методичних та дидактичних матеріалів, критерії успішності навчання та засоби діагностики успішності навчання.

Порядок розроблення стандартів вищої освіти та внесення змін до них, а також здійснення контролю за їх дотриманням визначається Кабінетом Міністрів України.

Нормативні документи вищого військового навчального закладу, в яких реалізується зміст освіти

Положення про організацію освітнього процесу в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – Положення) – є основним документом, який регламентує організацію, планування та ведення освітнього процесу.

Положення розроблено на підставі: Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII; Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII; Указу Президента України «Про Положення про

національний заклад (установу) України» від 29.04.96 р. N304/96; Указу Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України» від 29.12.2009 N 1115/2009; «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266; «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти», Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1187; «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)», Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261; «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій», Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341; «Про затвердження нормативів чисельності студентів (курсантів), аспірантів (ад'юнктів), докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів, клінічних ординаторів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності», Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 р. № 1134; «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність», Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 р. № 579; «Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів», наказ Міністерства освіти і науки України від 07.08.2002 р. № 450; «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України», наказ Міністерства освіти і науки України від 08.04.1993 р. № 93; «Про затвердження Положення про порядок переміщення, відрахування та поновлення студентів вищих навчальних закладів освіти», наказ Міністерства освіти України від 15.07.1996 р. № 245; «Про затвердження Положення про академічні відпустки та повторне

навчання у вищих закладах освіти», наказ Міністерства освіти України та Міністерства охорони здоров'я від 06.06.1996 р. № 191/153; «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 12 8 травня 2015 року № 525», наказ Міністерства освіти і науки України від 22.06.2016 року № 701;

«Про затвердження форм документів з підготовки фахівців у закладах вищої освіти», наказ Міністерства освіти і науки України від 16.02.2018 р. № 160; «Про затвердження Положення про дистанційне навчання», наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 р. № 466; «Інструкцію з організації та проведення практичної підготовки курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького», наказ МВС від 02.03.2018р. № 167; «Інструкцію з організації та проведення стажування слухачів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького», наказ МВС від 02.03.2018р. № 168; «Статуту Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького», затвердженого наказом Адміністрації Держприкордонслужби від 28.12.2017 р. №121; «Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності», від 23.10.18 року лист МОН № 1/9-650; «Правил внутрішнього розпорядку Національної академії Деажавної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького», затверджених зборами трудового колективу академії протокол від 29 серпня 2017 року № 8.

3.2. Таксономія дидактичних методів

Серед основних умов, які визначають ефективність викладання-учіння, особливе місце посідають методи навчання. Це пов'язано з тим, що вони безпосередньо формують взаємини педагогів і курсантів під час організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності, визначають їх характер. Поняття «метод навчання» є досить складним. Це обумовлено

надзвичайною багатогранністю і різнобічністю того процесу, який повинна відображати ця категорія. Термін «метод» походить від грецького слова «*methodos*», що означає дослідження, спосіб, шлях наближення до істини. **Метод навчання** – означає способи та прийоми спільної упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, які спрямовані на оволодіння знаннями, навичками та уміннями.

Широко розповсюдженим у дидактиці є також поняття «прийом навчання». Прийом навчання – це окремі операції, розумові чи практичні дії викладача або вихованців, що сприяють реалізації навчальної мети конкретного методу; складова частина методу чи деталь методу, тобто часткове поняття по відношенню до поняття «метод». Наприклад: метод бесіди включає такі прийоми: виклад інформації, активізацію уваги на мислення, прийоми запам'ятовування, ілюстрація тощо.

Взагалі можна сказати, що кожен метод навчання складається з множин дидактичних прийомів, органічно поєднаних між собою і які створюють певну систему. В окремих методичних ситуаціях прийом може виступати як метод навчання, і, навпаки, метод може бути прийомом, тому що вони є діалектично взаємопов'язаними. Наприклад, бесіда є самостійним методом навчання. Але, коли вона епізодично використовується педагогом під час практичних занять для привертання уваги курсантів, уточнення порядку виконання певних практичних дій, то виступає як прийом навчання, що входить до методу практичних дій. Метод і прийом можуть мінятися місцями. Свою назву той чи інший метод навчання отримує за провідним дидактичним прийомом, який використовується на даному занятті.

Класифікація методів навчання. Однією з актуальних проблем сучасної дидактики є проблема класифікації методів навчання. У сучасній дидактиці немає єдиного погляду щодо цього питання. Існує поділ методів навчання на словесні, наочні і практичні.

В останні роки найбільшої популярності набула класифікація методів навчання за рекомендаціями Ю.К.Бабанського. Існують два варіанти його класифікації.

Перший: методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності (словесні, наочні, проблемно-пошукові, індуктивно-дедуктивні); методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності (пізнавальні ігри, навчальні дискусії, емоційний вплив педагогів, заохочення навчальної діяльності, покарання); методи контролю і самоконтролю у навчанні (опитування, письмові роботи, тестування, контрольні лабораторні роботи, контрольні практичні роботи, машинний контроль, самоконтроль);

другий: методи організації та самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності; методи стимулювання та мотивації учіння; методи контролю і самоконтролю у навчанні; бінарні методи навчання.

Методи навчання в ДПСУ складаються і вдосконалюються під впливом розвитку засобів охорони кордону, вирішення завдань, які «лягають на плечі» ДПСУ. Існують інші класифікації методів навчання. Слід підкреслити, що жодна з класифікацій не позбавлена недоліків, тому на сучасному етапі ДПСУ широко використовуються в різних комбінаціях такі методи навчання:

- усне викладання навчального матеріалу;
- обговорення навчального матеріалу;
- показ;
- метод вправ;
- метод практичних робіт (з навчально-пізнавальною метою);
- самостійна робота (з навчально-пізнавальною метою).

Методи навчання виконують такі основні функції: навчальну (освітню), розвивальну, виховну, мотиваційну і контрольню-коригувальну.

Існує поділ методів навчання на п'ять груп:

- методи усного викладу матеріалу і активізації пізнавальної діяльності суб'єктів учіння;
- методи закріплення матеріалу, що вивчається;
- методи самостійної роботи з осмислення і засвоєння нового матеріалу;
- практичні методи;

– методи перевірки і оцінки знань, навичок та умінь.

Методи, які використовувалися протягом багатьох століть і застосовуються в сучасній навчальній практиці, визначаються як традиційні. Це – словесні, наочні, практичні, контрольні, самостійні методи.

І. Словесні методи навчання

Навчання відбувається за допомогою різних засобів. Особливе місце серед них посідає слово. Ці методи, які реалізуються за допомогою слова, називаються *вербальними* (від лат. *verbalis* – усний, словесний).

Процес викладання-учіння не може проходити без вербального спілкування, тобто він повинен спиратися на слово. А інші методи, наприклад наочні, можуть тільки допомогти якісно організувати цей процес. Слово – це вираження нашого мислення, воно полегшує обмін досвідом, взаєморозуміння і співробітництво, супроводжує спостереження і експеримент, має місце у всіх формах розумової діяльності людини.

Основними складовими цього методу є розповідь, пояснення, лекція, їх різновиди, які використовуються з метою повідомлення учням нових знань, пояснення порядку виконання тих чи інших дій, ознайомлення учнів з новими для них фактами та подіями тощо.

Перейдемо до аналізу методів усного викладання навчального матеріалу. Однією з найпростіших і водночас найпоширеніших і використовуваних у процесі навчання є розповідь.

Метод розповіді передбачає усне живе і образне, емоційне і послідовне викладення переважно фактичного матеріалу в пояснювальній чи оповідальній формі. Він використовується на всіх етапах навчання. Змінюється лише характер розповіді, її обсяг і час. У навчанні курсантів розповідь переважно застосовується під час тих занять, коли вивчаються історичні події, явища суспільного життя тощо.

Пояснення – це переважно монологічна форма викладу навчального матеріалу, коли є необхідність доведення або обґрунтування певного положення (закону, принципу), розкриття основи певного явища, сутності різних явищ, аналізу актуальних міжнародних відносин та іншої

різноманітної інформації.

Широке застосування у навчальній практиці має лекція. Головна відмінність між лекцією, розповіддю та поясненням полягає у тому, що лекція використовується для розгорнутого теоретичного повідомлення, наукового аналізу та обґрунтування складних і об'ємних наукових проблем.

Її типовими ознаками є системність, логічна послідовність, сувороструктурність, наукова обґрунтованість, які полегшують її сприйняття і розуміння, тривалість (як правило, лекція триває дві навчальні години), запис плану і рекомендованої літератури, уведення і характеристика певних загальних і наукових аспектів, розкриття і деталізація навчальної проблеми, завершальні висновки педагога, відповіді на запитання курсантів.

Незалежно від форми проведення лекції та її дидактично-виховних завдань вона складається з трьох частин: *вступної, основної та заключної*. У вступній частині учні отримують інформацію про мету, тему і проблеми лекції. Основна частина дає всебічний аналіз проблем, які вивчаються, та їх систематизацію. У заключній частині здійснюється короткий аналіз розглянутих під час лекції проблем, формулюються висновки і визначаються завдання для самостійної роботи.

Отже, лекція – це розгорнутий теоретичний виклад, науковий аналіз теоретичних і практичних проблем, великих за обсягом, логічно побудованих та тісно поєднаних з поясненням, розповіддю і доведенням.

Колективну навчально-пізнавальну роботу педагогів і учнів та активний взаємозв'язок забезпечують: бесіда, мозкова атака, інтелектуальна розминка, дискусія та ін.

Бесіда – метод словесного обговорення матеріалу, що вивчається, є найпоширенішим у навчанні. Вона є діалоговим методом навчання і має певні пошукові та активізуючі властивості. Бесіда здійснюється у формі цілеспрямованої і старанно підготовленої розмови педагога з курсантами. При цьому він знає відповіді на всі запитання, які підготовлено заздалегідь для обговорення з курсантами. Отже, сутність бесіди полягає у тому, щоб, по-перше, за допомогою цілеспрямованих і вміло поставлених запитань

збудити курсантів до актуалізації відомих їм знань, по-друге, досягти засвоєння ними нових знань шляхом самостійних обмірковувань, узагальнень та інших розумових операцій.

Основні різновиди навчальної бесіди:

– вступна (як правило, проводиться перед початком навчальної роботи з метою з'ясування правильного розуміння учнями запланованих навчальних заходів і перевірки їх готовності до певних навчально-пізнавальних дій);

– повідомлююча (базується на спостереженнях, певних документах та ін.);

– бесіда-повторення (проводиться для закріплення навчального матеріалу);

– контрольна (використовується для перевірки знань, які засвоєно);

– репродуктивна (використовується для відтворення матеріалу, який було засвоєно раніше);

– катехізисна (спрямована на відтворення відповідей, які вимагають тренування пам'яті);

– евристична (педагог за допомогою вміло поставлених запитань і скеровує учнів на формування нових знань, висновків, правил, законів, логічних обґрунтувань, використовуючи наявні знання і досвід) та ін.

Метод бесіди, який вважається дієвим способом розвитку розумових процесів і формування необхідних властивостей громадянина української держави, використовується у тих випадках, коли проблеми, які слід обговорити, є надмірно складними і курсанти не в змозі їх зрозуміти як самостійно, так і під час проведення занять іншими методами. Бесіду можна застосувати як окремий прийом навчання під час лекції для більш дохідливого пояснення певних її складних положень. Після лекції рекомендується її використовувати для поглиблення знань, які вимагають додаткової самостійної роботи, а також з метою обговорення і контролю рівня опанування.

Незалежно від мети методика добре підготовленої бесіди складається з таких частин:

- вступна (нагадується і викладається основна інформація, яка стосується методики та змісту проведення бесіди);
- основна (ознайомлення з новими проблемами, їх зв'язок з попередніми знаннями, відповідне їх обговорення і аналіз, спільне обґрунтування);
- заключна (підсумок результатів обговорення, аналіз і оцінка відповідей учнів, завдання для самостійної роботи і рекомендації щодо використання отриманих знань у практичній діяльності).

Питання необхідно формулювати таким чином, щоб «зачепити» емоційно-мотиваційну сферу курсанта. Такі прийоми викликають позитивне ставлення курсантів до проблеми, яка вивчається, активізують їх навчально-пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери та збагачують психіку.

Бесіда краще виконує свою дидактичну роль тоді, коли педагог ставить запитання до всієї аудиторії, а не до окремих курсантів. Такий спосіб постановки запитань змушує учнів до творчої активності та сприяє їх активній участі в обговоренні навчальних проблем. Тому між запитаннями та відповідями має бути певна пауза, яка є необхідною для розуміння курсантами проблеми, її обмірковування і відповідного формулювання власної відповіді. В іншому разі в бесіді беруть участь тільки педагог і курсант, до якого звернуто запитання, а інші учні будуть тільки пасивними спостерігачами цього процесу.

Ефективність бесіди також залежить від уміння педагога керувати ходом бесіди, уважно стежити за часом, який було заплановано для розгляду відповідної проблеми, ставити основні та додаткові запитання, не відволікаючись на другорядні, уважно слухати відповіді курсантів, стежити за їх емоційним станом, залежно від їх змісту і характеру ставити наступне запитання.

Результативність бесіди, а також ряду інших методів навчання залежить від уміння організувати під час їх здійснення дискусію, яка є дійовим методом обговорення питання, яке вивчається. Вона передбачає колективне обговорення якоїсь спільної проблеми, під час якого пізнається

істина.

Сутність дискусії полягає в обміні думками на певну тему між педагогами та курсантами. При цьому ці думки можуть бути як власними, так і спиратися на погляди інших людей. Порівняно з лекцією і бесідою вона створює сприятливі умови для активізації курсантів і впливу на їх психіку, зокрема, на творчу уяву. Характер дискусії викликає сильні емоційні почуття її учасників, сприяє виникненню різних групових соціально-психологічних явищ, формує навички колективної роботи і уміння вислухати позиції та думки інших курсантів.

Отже, дискусія є дієвою тоді, коли вона стимулює пізнавальний інтерес її учасників, збагачує їх знання і уміння, формує творчі розумові навички, уміння та сприяє їх вдосконаленню тощо. В силу специфіки та методичних особливостей дискусії окремі її елементи рекомендується застосувати на I–II курсах навчання, а у повному обсязі – на старших курсах. Вона досить ефективно застосовується у навчальних закладах західних країн, особливо тих випадках, коли інші методи є малоефективними.

Семінарське заняття багато в чому нагадує бесіду. Проте проблеми, що вивчаються і які мають теоретичний і практичний характер, обговорюються більш ґрунтовно, всебічно і глибоко. Це колективний науковий пошук певної навчальної проблеми і шляхів її ефективного розв'язання. Учасники заняття аналізують навчальну проблему, виявляють причинно-наслідкові зв'язки, висувають шляхи її оптимального розв'язання, відповідають на запитання і дискутують з тими, хто має протилежні думки.

Умовно можна сказати, що семінар – це творче поєднання позитивних властивостей бесіди та дискусії, але на більш високому методичному, науковому і теоретичному рівні. Такі вимоги до семінарського заняття, безумовно, передбачають відповідний рівень підготовленості суб'єктів учіння. Воно проводиться, як правило, з курсантами середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, які мають відповідну підготовку і досвід самостійного вивчення складних наукових і практичних проблем. Для забезпечення дієвості семінару рекомендується дотримуватися викладених

вище рекомендацій і побажань, які стосуються проведення бесіди та дискусії. Ефективність семінару забезпечується якісною попередньою роботою педагога (організаційно-технічний, теоретичний і методичний напрямки роботи є найбільш оптимальними і забезпечують успіх семінару) і курсантів (вивчення основної та додаткової літератури з проблеми, що вивчається, підготовка рефератів і виступів), їх активною і творчою взаємодією (отримання індивідуальних і групових консультацій, робота з доповідачами та ін.).

Зміст підготовки педагога до семінару включає такі заходи:

Добре підготовлений і проведений семінар виконує пізнавальну і виховну функції, які є для нього головними. Він також має допоміжну функцію – контрольну, яка дозволяє педагогу оцінити рівень опанування курсантами програмного матеріалу, внести в дидактичний процес певні корективи.

Отже, семінар – це головний вид занять для поглиблення і закріплення знань, формування переконань та розвитку особистості курсанта.

Наочні методи навчання

Психолого-педагогічні експерименти довели, що 87 відсотків інформації людина отримує за допомогою зорових відчуттів, а 9 відсотків – за допомогою слуху. З того, що людина бачить, запам'ятовується 40 відсотків, з того, що чує – 20 відсотків, а з того, що водночас бачить і чує, – 80 відсотків інформації. Серед наочних методів у навчанні курсантів найчастіше застосовується метод показу, в основі якого знаходяться ілюстрація і демонстрація. Показ – це навчальний метод, що являє собою сукупність прийомів, дій і засобів, за допомогою яких в курсантів створюється наочний образ предмета, що вивчається, формується конкретне уявлення про нього. Цей метод практично використовується під час проведення майже усіх видів занять, незалежно від їх змісту і методики. За його допомогою реалізується принцип наочності навчання курсантів.

Розрізняються два види показу: ілюстрація і демонстрація.

Практичні методи навчання. Показ як навчальний прийом часто

використовується під час організації та проведення занять практичним методом, що має велике значення для всебічної підготовки курсантів. Глибоке опанування учнями теоретичного матеріалу суттєво залежить від практичного його закріплення, тому що практика є критерієм і показником ефективності всього процесу навчання. Практичні методи навчання забезпечують курсантам формування практичних навичок і вмінь, загартовування психіки та її розвиток. Практичні методистяють різноманітні практичні заняття у вигляді вправ, лабораторних робіт, практичні роботи.

Методи контролю і самоконтролю у навчанні Головною функцією цих методів є контроль-регулювальна. Це означає, що контроль не повинен відокремлюватися від навчального процесу, а бути компонентом, які виконує навчальні, виховні розвиваючі, спонукаючи функції. Їх характеристика та аналіз основних видів контролю і самоконтролю буде проведено у спеціальній темі, присвяченій діагностиці навчання.

Самостійна робота курсантів

У навчанні особливе місце посідає самостійна робота курсантів над матеріалом, що вивчається. Дидактична практика свідчить про те, що найбільш ефективно проходить дидактичний процес у тих освітніх системах, де він спирається на змістовну самостійну роботу курсантів над матеріалом, що вивчається. Тому сучасна дидактика більше уваги має приділяти обґрунтуванню методики самостійного опанування курсантами теоретичних знань, практичних навичок та умінь. Самостійна робота курсантів – це сукупність різноманітних навчальних прийомів і дій, за допомогою яких вони самостійно закріплюють і поглиблюють раніше набуті теоретичні знання, практичні навички та уміння, а також оволодівають новими. Вона має надзвичайно важливе значення для формування і удосконалення знань, мислення і переконань.

Ставлячи завдання курсантам на самостійну роботу, необхідно дотримуватися таких правил:

- ясно і докладно визначити зміст самостійної роботи;
- чітко означити зв'язок між вивченим матеріалом і матеріалом, який

необхідно вивчити самостійно, та показати значення цих знань для майбутньої діяльності;

- завдання для самостійної роботи ставити таким чином, щоб зацікавити ним курсантів;

- зміст завдання має вимагати певних розумових зусиль від курсантів і сприяти їх самостійному мисленню;

- обсяг і зміст завдання для самостійної роботи має відповідати розумовим і фізичним можливостям курсантів.

Отже, щоб самостійна робота курсантів у повному обсязі реалізувала свої освітні та виховні функції, вона має бути планомірною, систематичною та змістовною.

Загальні, традиційні та інтерактивні методи навчання у вищій військовій школі. Інтерактивні методи навчання на сьогодні є актуальним способом роботи викладача в аудиторії, тренера в групі та педагога в будь-якому освітньому закладі. Інтерактивні методи навчання, на відміну від традиційних, базуються на активній взаємодії учасників навчального процесу, при цьому основна вага надається взаємодії слухачів між собою. Такий підхід дозволяє активізувати навчальний процес, зробити його більш цікавим та менш втомлюваним для учасників. Зміни життя в сучасному світі вимагають і змін мети та призначення сучасної освіти. Знижується функціональна значущість і привабливість традиційної організації навчання, передача «готових» знань від викладача до слухача перестає бути основним завданням навчального процесу.

Важливо викликати інтерес до навчальної теми, перетворювати аудиторію пасивних спостерігачів на активних учасників заняття. Якщо викладач у своїй роботі буде використовувати активні форми та методи навчання то це важливе питання буде вирішеним саме собою. Активні форми навчання будуються на інтерактивних методах, коли існує взаємозв'язок не лише між викладачем і слухачем, а й між слухачами у навчанні. Слово – інтерактивний прийшло до нас з англійської і виникло від слова “інтерактив”. “Inter” – це “взаємний”, “act” – діяти. “Інтерактивний”-

означає сприяти, взаємодіяти чи знаходитися в режимі бесіди. Діалогу з будь-чим (комп'ютером), чи з будь-ким (людиною). Значить інтерактивне навчання – це, перш за все, діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія викладача і слухача.

Задачі, які можна розв'язати одночасно:

- розвиток комунікативних умінь і навичок;
- емоційний контакт між слухачами ;
- вчиться працювати у команді, прислухатись до думки свого товариша;
- знімає нервове навантаження слухачів, дає можливість змінювати форми їх діяльності, переключати увагу на вузлові питання теми.

Інтерактивні методи захоплюють слухачів, пробуджують в них інтерес та мотивацію, навчають самостійному мисленню та діям.

Активні методики поділяються на:

- Вступні - які дозволяють створювати атмосферу доброзичливості, довір'я
- Основні (ключові)- під час яких розв'язується основна проблема (обговорення, інтерактивні лекції, мозковий штурм , рольові ігри, “кейс стаді”, карусель тощо)
- Завершальні підсумкові (сенкан, вернісаж)
- Допоміжні (енерджайзери) – включають тоді, коли необхідно зняти напругу, змінити вид діяльності, перейти з одного етапу до іншого.

Дотримання порядку застосування активних методик дозволить спланувати своє заняття більш ефективним, цікавим для слухачів.

Види інтерактивних методів навчання

«Круглий стіл» - метод проведення заняття із слухачами які, як правило, мають досвід роботи, практичний діяльності з питання, що обговорюється. На «круглому столі» слухачі можуть і повинні спробувати обгрунтовано поставити питання по темі обговорення, серйозно аргументувати підходи до їхнього вирішення, а також повідомити про вдалих і невдалих досвід. «Круглий стіл» - це свого роду нарада по обміну

досвідом і обговоренню практичного досвіду, досягнень і помилок. В такий спосіб слухачі освоюють зміст теми, її ключові проблеми.

Дискусія – активний метод проведення занять, покликаний мобілізувати практичні й теоретичні знання, погляди слухачів на проблему, що розглядається. Дискусія доречна при розгляді спірних питань, але у навчальному процесі може не виникати ситуації спірності трактувань. Із цих причин заздалегідь планувати проведення заняття як дискусію не цілком коректно. Основні передумови використання дискусії в активному навчанні такі: необхідно в складі теми, що досліджується знайти питання, про які слухачі усвідомлено дотримуються істотно різних точок зору. Це може бути зроблене в ході лекцій і інших занять; варто визначити, чи відносяться ці спірні питання до інтересів, що зачіпають багатьох.

Питання для самоперевірки

1. Основні категорії дидактики вищої військової школи.
2. Структура освітнього процесу у вищій військовому навчальному закладі.
3. Функції навчання, основні етапи процесу навчання, закономірності навчання у вищому військовому навчальному закладі.
4. Загальнодидактичні принципи навчання та принципи дидактики вищої військової школи.
5. Положення про вищі військові навчальні заклади.

РОЗДІЛ 4

ОСНОВИ АНДРАГОГІКИ У ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ОСВІТІ

4.1 Засади андрагогіки у вищій військовій освіті

У сучасному суспільстві неперервна освіта набуває характеру парадигми науково-педагогічного мислення. Світова педагогіка виробила чимало понять для означення неперервної освіти як процесу. Неперервну освіту слід розуміти, по-перше, як головний принцип організації системи освіти, а по-друге, як систему, що охоплює всі рівні освіти від дошкільної до післявузівської і забезпечує людині можливість накопичення й удосконалення професійних і загальнокультурних знань протягом усього.

Ідея неперервної освіти пов'язана із переходом освітньої теорії і практики від парадигми викладання до парадигми самоосвіти. Це означає її перехід у засіб творчого зростання особистості, конструктивного подолання ситуації соціальної і професійної життєвої кризи. Для психолого-педагогічних досліджень важливою сферою проблематики неперервної освіти є проблема самоактуалізації людиною своїх цінностей і творчого потенціалу в освітньому процесі. Неперервна освіта в її широкому розумінні не обмежується часом, термінами, простором, місцем учіння, методами учіння; вона об'єднує всю діяльність і ресурси у сфері освіти і спрямована на досягнення гармонійного розвитку природного потенціалу особи і прогресу у перетворенні суспільства. Водночас неперервна освіта розглядається і як засіб зв'язку та інтеграції елементів існуючої системи освіти, як основоположний принцип організаційної перебудови різних ланок освіти. Вона характеризується гуманізмом; демократизмом (рівністю доступу); всезагальністю (включеністю всього населення до різних структур і рівнів освіти); інтеграцією (формальних і неформальних структур традиційного і нового типу); гнучкістю (навчальних планів і програм, способів організації навчального процесу); варіантністю стратегій учня, зв'язком з життям індивіда (релевантністю); професійною і соціальною діяльністю.

Сучасна система неперервної освіти, основною ланкою якої є освіта дорослої людини, зумовлена постійними змінами у змісті і характері праці; динамічним накопиченням знань в усіх сферах науки, техніки і культури; перебудовою суспільного життя, розвитком його демократичних засад, широким залученням людини до системи громадського і виробничого управління.

Освіта дорослих стає більше ніж правом – це ключ у XXI століття. Вона важлива як для кожного окремого громадянина, так і для суспільства в цілому. Освіта дорослих може сформувати особистість і дати їй сенс життя. Освіта дорослих – це цілісний процес навчання, завдяки якому люди розвивають свої здібності, розширюють свої знання, поліпшують свою професійну кваліфікацію чи навчаються чогось нового відповідно до їх особистих потреб чи потреб суспільства. Вся історія становлення і розвитку навчання людини як самостійної області його діяльності вказує на те, що навчання повинно бути безперервним і адаптивним. Оскільки персонал підприємств складають дорослі люди, то і навчання мусить здійснюватися з урахуванням їх вікових, соціально-психологічних, національних і інших особливостей. На це і направлена сучасна педагогічна наука – андрагогіка – галузь педагогічної науки, що розкриває теоретичні і практичні проблеми навчання, виховання і освіти дорослої людини протягом всього його життя. В широкому сенсі андрагогіку слід розуміти як науку особової самореалізації людини протягом всього його життя.

Основою андрагогіки вчені називають об'єктивні умови, які виникли завдяки потребам у розвитку андрагогіки.

По-перше, сам процес розвитку освіти призвів до завоювання ведучої ролі в процесі навчання тими, хто навчається. Педагогіка виходила з принципової позиції, що людина, яка навчається, у виборі отримання освіти займає в основному пасивну позицію; виняток становлять тільки профільні класи у школі, характерні для старшокласників; у той час як дорослі підсвідомо вибирають не тільки курс, але й форму, термін та рівень навчання.

По-друге, еволюція філософських і психологічних наук призвела до свідомого визнання ведучої ролі людини в усіх соціальних процесах, в тому числі у науці.

По-третє, досягнення в галузі інформаційних технологій дозволили повному організувати навчальний процес.

По-четверте, еволюція педагогічних концепцій теж вела до визнання необхідності надання більшої свободи в процесі навчання тому, хто навчається.

По-п'яте, завдяки різній ведучій діяльності у дітей та дорослих, необхідно чітко розділяти принципи педагогічних та андрагогічних моделей навчання.

Нарешті, фізіологи та психологи довели, що люди здатні успішно навчатись практично на протязі всього життя.

Проте проти підходу безперервного навчання були багато супротивників, оскільки не всі визнавали і необхідність і можливість цього. Основне положення андрагогіки, на відміну від традиційної педагогіки, полягає в тому, що провідну роль в процесі навчання грає не учитель, а учень. Функцією повчального в цьому випадку є надання допомоги учневі у виявленні, систематизації, формалізації особистого досвіду останнього, коректуванні і поповненні його знань. Андрагогіка замість лекційних переважно передбачає практичні заняття, часто експериментального характеру, дискусії, ділові ігри, кейси, вирішення конкретних виробничих завдань і проблем. Крім того, змінюється підхід до отримання теоретичних знань. На перше місце виходять дисципліни, що містять інтегрований матеріал по декількох суміжних областях знань (міждисциплінарні дисципліни).

Сучасна наука виділяє наступні основні принципи андрагогіки:

1. Принцип пріоритетності самостійного навчання, який забезпечує для дорослої людини можливість неспішного ознайомлення з учбовими матеріалами, запам'ятовування термінів, понять, класифікацій, осмислення

процесів і технологій їх виконання. Значну допомогу в цьому надає сучасне дистанційне навчання.

2. Принцип спільної діяльності.

3. Принцип використання наявного позитивного життєвого досвіду (перш за все соціального і професійного), практичних знань, умінь, навиків навчання. Індивідуальна робота полягає і в діалозі учня і викладача, направленому на взаємну передачу інформації і знань. При цьому здійснюється формалізація емпіричних знань.

4. Принцип корегування застарілого досвіду і особових установок, що перешкоджають освоєнню нових знань.

5. Принцип індивідуального підходу до навчання на основі особових потреб, з урахуванням соціально-психологічних характеристик особи і тих обмежень, які накладаються його діяльністю, наявністю вільного часу, фінансових ресурсів тощо.

6. Принцип елективності навчання (надання учневі свободи вибору цілей, змісту, форм, методів, джерел, засобів, термінів, часу, місця навчання, оцінювання результатів навчання).

7. Принцип рефлексивності. Цей принцип заснований на свідомому відношенні учня до навчання, що, у свою чергу, є головною частиною самомотивації учня.

8. Принцип затребуваності результатів навчання практичною діяльністю учня.

9. Принцип системності навчання. Він полягає у відповідності цілей і змісту навчання його формам, методам, засобам навчання і оцінці результатів.

10. Принцип актуалізації результатів навчання (їх швидке використання на практиці).

11. Принцип розвитку учня. Навчання повинне бути направлене на вдосконалення особи, створення здібностей до самонавчання, збагнення нової в процесі практичної діяльності людини.

Андрогогіка має справу із загальними закономірностями навчання дорослих, з науково-методичним та кадровим забезпеченням цієї бурхливої

діяльності. Починаючи розмову про навчання дорослих людей, необхідно відповісти на питання, кого ж можна вважати дорослим. Оцінюючи сучасний стан андрагогіки як інструменту наукової рефлексії, можна стверджувати, що феномен освіти дорослих досить чітко позначений і повно описаний як специфічного об'єкта дослідження у вітчизняній та зарубіжній літературі. Однак в технологічному плані навчання дорослих потребує серйозного теоретичного обґрунтування. Широкий підхід до утворення призводить до думки про невід'ємність цього поняття від життєдіяльності людини, про супровідному характері підтримки освітою тих функцій, які людина реалізує протягом усього життя - від моменту народження до фізичної смерті.

Сьогодні не існує єдиної точки зору на те, яку людину слід вважати дорослою. У нашому суспільстві ми називаємо дорослою людину, яка досягла фізіологічної, психічної та соціальної зрілості, має певний життєвий досвід, сформований високий (і постійно зростаючий) рівень самосвідомості, яка виконує ролі, традиційно закріплені суспільством за дорослими людьми, та бере на себе повну відповідальність за своє життя і поведінку. Дослідження психології дорослого надають підстави стверджувати, що дорослість є одним з найтриваліших, однак, найменш вивчених періодів онтогенезу, що настає після юності і характеризується високим ступенем зрілості та самостійності особистості в умовах її повноцінної реалізації в суспільстві. Дорослою можна вважати будь-яку людину, яка в житті поводить усвідомлено і відповідально, займається певною справою. Доросла людина має відносно сформовані фізіологічні та психічні функції, зокрема емоційно-вольової сфери. Доросла людина відрізняється достатньо високим рівнем самосвідомості: вона усвідомлює себе більш самостійною, самокерованою, незалежною в матеріальному (економічному), юридичному, моральному і психологічному сенсі особистістю. О. І. Огієнко підкреслював, що дорослість – це період, який не лише є “суттєвим для індивідуального розвитку людини, а й впливає на розвиток суспільства”.

Звернемо увагу на розвиток таких особливостей дорослої людини як інтелектуальні здібності, мотивація до навчання, когнітивний стиль навчання. Вченими зазначається, що у дорослих людей з віком багато функцій організму поступово слабшають (знижуються зір та слух, погіршуються пам'ять і мислення, виникають труднощі зі сприйняттям нової інформації), але самі здібності до навчання у дорослих людей (від 20 до 60 років) суттєво не змінюються. При цьому у людей, зайнятих розумовою працею, вони зберігаються значно довше. Як правило, вікове зниження здатності до навчання пов'язано із загальним станом здоров'я й енергетикою людини, зменшенням об'єктивної та суб'єктивної потреби в нових знаннях, зниженням можливостей для застосування їх на практиці. Динаміка інтелектуальних функцій виглядає таким чином: 18–25 років – високий рівень розвитку пам'яті та мислення, низький – уваги; 26–29 років – низький рівень розвитку пам'яті і мислення, високий – уваги; 30–33 роки – високий рівень розвитку всіх функцій; з 34–35 років відбувається спад рівня розвитку всіх функцій. Слід урахувати, що до 35 років відбувається становлення цілісності функціональної основи інтелектуальної діяльності людини; у період між 26 та 35 роками підвищується інтегрованість міжфункціональних систем, а в період між 35 і 46 роками під впливом посилення жорсткості зв'язків між функціями та їх показниками відбувається зниження можливостей новоутворень. Це створює протиріччя, яке виражається в тому, що зберігається висока інтелектуальна активність і продуктивність у звичних умовах професійної роботи та разом з тим виникають серйозні труднощі в опануванні нових видів діяльності. У період дорослості за різних форм творчої активності інтелектуальна діяльність досягає найвищого рівня розвитку. Середній рівень творчої активності для багатьох спеціальностей припадає на 35–39 років, а творчі здібності у математиці, фізиці, хімії сягають свого піку в 30–34 роки. Видатні відкриття в багатьох сферах науки здійснюють особи віком близько 40 років. Найсприятливішими для наукової творчості є період, який охоплює 30–34, а також 47–57. У період після 40 років людина активно розширює свої знання, оцінює події та інформацію в

широкому контексті. Попри зниження швидкості і точності оброблення інформації, що є наслідком біологічних змін, здатність використовувати інформацію залишається на високому рівні, хоча когнітивні процеси у людини зрілого віку відбуваються повільніше, ніж у молодой, ефективність її мислення є вищою. У якості чинників, від яких залежить інтенсивність старіння інтелектуальних функцій людини, учені найчастіше називають обдарованість (внутрішній чинник) та освіту (зовнішній чинник). Тому якісна безперервна освіта дорослих (підготовка, перепідготовка і постійне підвищення кваліфікації працівників) є важливою умовою не лише професійного, а й інтелектуального розвитку людини. У цьому контексті доречно згадати продуктивні ідеї про відношення, у якому перебувають процеси навчання та розвитку. Ці процеси не можуть існувати поодиночі, однак при цьому кожен з них залишається самостійним, і між ними завжди існує напруження. Однак, у будь-якій педагогічній системі учень залишається суб'єктом (творцем, "автором") власного розвитку та власної діяльності. У психологічній літературі "розуміння суб'єкта пов'язують із наділенням людського індивіда якостями бути активним, самостійним, здібним, вмілим у здійсненні специфічно людських форм життєдіяльності, передусім, предметнопрактичної діяльності... Стати суб'єктом певної діяльності означає засвоїти цю діяльність, опанувати її, бути здатним до її здійснення і творчого перетворення". Тісний зв'язок освіти дорослої людини з її практичними життєвими потребами спонукає дорослого займати активну позицію суб'єкта навчання, де "суб'єкт" тлумачиться як носій предметно-практичної діяльності та пізнання, "активний діяч", джерело свідомої, цілеспрямованої активності. На різних етапах дорослості змінюється ставлення до навчання, але залежність цього ставлення від провідного виду діяльності зберігається. Саме професійна діяльність формує пізнавальні інтереси і запити, цілі та мотиви, потреби дорослого в знаннях і навичках.

Отже, доросла людина як суб'єкт освіти і навчання має відносно сформовані фізіологічні та психічні функції, зокрема емоційно-вольової сфери. Доросла людина відрізняється достатньо високим рівнем

самосвідомості: вона усвідомлює себе більш самостійною, самокерованою, незалежною в матеріальному (економічному), юридичному, моральному і психологічному сенсі особистістю.

Сучасні методики навчання дорослих. Проектування в системі андрагогіки

Фахівці в галузі аналізу стимулів та мотивів освіти дорослих звертають увагу на необхідність усвідомлення людиною декількох груп суперечностей: між потрібним рівнем знань для цієї спеціальності і реальним рівнем знань людини; між реальним рівнем знань та рівнем знань, необхідним для освоєння соціальних умов діяльності, соціальних відносин, соціально схвалюваних норм поведінки; між прагненням глибше розібратися в собі і недостатньо розвиненим механізмом рефлексивного контролю, недостатнім знанням самого себе; між рівнем знань людини та новими проблемними пізнавальними завданнями, які висуваються не лише потребами практики, але й самою людиною (завдання самовиховання, самоздійснення, самопрограмування психіки в цілому). Серед психологічних особливостей дорослих людей, які є передумовами успішного навчання, А. Роджерс визначив: потенціал до навчання; актуальність предмету навчання для людини і відсутність загроз особистості людини (його "Я"), навчання дією, при збереженні відкритості досвіду активне залучення до навчання особистості, що в результаті викликає зміни в самоорганізації тощо. Видатний андрагог М. Ноулз виокремлює шість особливостей, які він вважає характерними для дорослого учня: "потреба знати" (тобто дорослий, перед тим як приступити до навчання, потребує знати, для чого йому це потрібно); самосвідомість (спочатку це уявлення про себе як залежну істоту, потім – як самоспрямовану особистість); досвід (багате джерело навчання); "готовність до навчання" (зв'язок із соціальними завданнями, які постають перед людиною у процесі її розвитку); "орієнтація у навчанні" (прагнення до негайного застосування отриманих знань). Найбагатшим джерелом навчання андрагог вважає самих дорослих, оскільки вони мають ту основу, на якій може будуватися майбутній процес навчання. У зв'язку з цим М. Ноулз

особливо наголошував на необхідності використання досвіду учнів, оскільки дорослі, за його словами, “ототожують себе з досвідом, який вони мають”. Учений стверджує, що доросла людина, на відміну від дитини, має не предметно-орієнтований, а практично-орієнтований підхід до навчання. Це означає, що дорослі зацікавлені “щось вивчати лише до тієї міри, до якої, на їхню думку, це допоможе їм у виконанні завдань чи вирішенні проблем, що постають перед ними у реальному житті”.

У світлі проблем навчання дорослих людей особливої популярності набула циклічна чотириступінчаста емпірична модель процесу навчання і засвоєння людиною нової інформації, запропонована Д. А. Колбом. Дослідник виявив, що люди навчаються одним із чотирьох способів, віддаючи одному з них перевагу перед іншими: через досвід; через спостереження та рефлексію; за допомогою абстрактної концептуалізації; шляхом активного експериментування. Багато практиків і теоретиків використовують цикл, розроблений Д. Колбом, як основу при розробці моделей навчання. Закладені в моделі навчання Д. Колба ідеї про зв'язок осмислення досвіду, аналізу насущних проблем, засвоєння теорії та її перевірки практикою отримали широке практичне застосування. Виявилось, що кожна людина надає явну перевагу поведінці, відповідній до однієї із стадій циклу: практичним діям або теоретизуванню (причому це стосується як тих, хто навчається, так і самих викладачів чи тренерів). Ці домінуючі тенденції визначають стиль навчання людини, особливості процесу навчання дорослих, реакції на певні методи навчання та на зусилля викладача. Тому викладач повинен прагнути будувати заняття таким чином, щоб зацікавити учасників у проходженні всіх чотирьох стадій, які складають у сукупності цикл навчання від практики до практики. Отже, власна активність того, хто навчається, його взаємодія з іншими суб'єктами є основою ефективного навчання. Ураховуючи погляди на дорослу людину як відповідального учасника процесу навчання, ініціатора власного навчання можна сформулювати основні рекомендації, дотримання яких забезпечує успіх дорослих як суб'єктів навчання. Водночас, багато дорослих людей дійсно

відчувають труднощі з навчанням. У більшості випадків це пов'язано з неготовністю до змін і з психологічними причинами: занепокоєнням про свій авторитет; побоюванням виглядати некомпетентними; невідповідністю власного образу “солідної людини” традиційно витлумаченої ролі учня; небажанням “повернутися в дитинство”.

Навчання дорослих ускладнюється ще й впливом старої педагогічної парадигми з усіма притаманними їй вадами, такими як догматичний тип навчання, лекційна форма проведення занять, відрив навчання від життя, переважання технократичного мислення, орієнтація на засвоєння готових знань. Формування нових підходів до системи освіти дорослих призвело до появи ідеї відкритої освіти, до основних якостей якої, зазвичай, відносять: відкритий вступ до вищого навчального закладу; відкрите планування навчання (створення індивідуальної освітньої траєкторії); свобода вибору викладача; свобода у виборі часу, ритму і темпу навчання; свобода у виборі місця навчання. Останнім часом усе більшою популярністю користуються активні методи неформального навчання дорослих: презентації, семінари, вебінари, ділові та рольові ігри, тренінги, дискусії в малих групах, моделювання і виконання проєктів, навчання дією тощо. Відмінність неформального навчання від традиційного академічного навчання полягає у підходах до організації взаємодії з дорослими, у методах комунікації, у розподілі відповідальності за результати, у самій мотивації до навчання. Нові підходи визначаються до організації процесу навчання дорослих людей, розробки альтернативних (віртуальних) навчально-розвивальних середовищ додаткової освіти дорослих, покликаних розкривати їх внутрішні ресурси розвитку, стимулювати самоперетворюючу діяльність. Оптимальними моделями організації додаткової освіти дорослих вважаються ті, у яких слухачі стають замовниками освітніх послуг та співавторами процесу власного навчання, а умови співпраці визначаються на паритетних засадах обома сторонами.

Технології навчання дорослих. Слід зазначити, що серед учених теоретиків і практиків немає однозначного підходу до розуміння поняття

технологія. Це стосується як вітчизняної науки, так і зарубіжної. У науковій літературі технологія часто розглядається як наука техніки. Поняття технологія можна розглядати як науку про майстерність (від латинського *techne* — мистецтво, майстерність; *logos* — наука). У Великому тлумачному словнику української мови поняття технологія означає сукупність знань, відомостей про послідовність виробничих операцій, сукупність способів переробки інформації, надання послуг. Технологія у вузькому розумінні — це достатньо жорстко зафіксована послідовність дій і операцій, що гарантують одержання заданого результату. Технологія містить певний алгоритм вирішення поставлених завдань. В освіті, з огляду на складність й неоднозначність дії законів і норм, технології не мають універсального характеру, тому часто краще використовувати більш гнучкі підходи до визначення педагогічної технології. У свою чергу, техніка розглядається як мистецтво, знання, уміння, прийоми роботи і додатки їх до справи. Деякі вчені стверджують, що технологія це синонім терміну методика. Інші вважають, що технологія (на відміну від методики) містить тільки відтворюючі дії, але не містить опису особи педагога, яка завжди є неповторною, тоді як методика, окрім алгоритму дій, включає і характеристики особи її автора, без чого методика не дає бажаних результатів. Треті переконані, що вся справа в часі: в минулому столітті термін методика був прив'язаний виключно до того або іншого навчального предмета. Тепер же, в XXI столітті, його вживають як технологія у більш широкому, загальному значенні (не методика, а технологія навчання, виховання, розвитку управління та ін.). Вітчизняний учений В. П. Беспалько визначає технологію навчання (яку він, відповідно до усталеної в педагогіці традиції, називає педагогічною технологією) як «сукупність засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання й виховання, що дають змогу успішно реалізовувати поставлені освітні цілі». Вводячи поняття й термін технологія навчання (або педагогічна технологія), дослідники прагнуть вийти за межі традиційних понять дидактика та методика навчання.

4.2 Андрагогічні підходи у вищій військовій освіті

Основні положення теорії навчання дорослих найбільш доцільно проаналізувати порівнюючи педагогічну й андрагогічну моделі навчання. Результати досліджень з психології дорослих свідчать, що людина в усі періоди її життя здатна набувати нові знання, розширювати світогляд, а під час професійної діяльності поглиблювати досвід, за потреби оволодівати новими і суміжними професіями. Ефективність навчання дорослих залежить від багатьох чинників – мотивації, рівня підготовленості, прагнення навчатися, підвищувати свій професійний рівень, а відтак вимагає різних підходів й принципів у реалізації цілей навчання. Сприйняття інформації дорослим супроводжується її емоційним оцінюванням, при цьому мозок намагається «заблокувати» будь-яку інформацію, яка супроводжується негативною емоцією (навіть якщо це просто відчуття голоду, незручний стілець тощо). Отже дорослі люди прагнуть вчитися, якщо реально вбачають необхідність навчання та можливість використати його результати для покращання своєї діяльності. Зазвичай дорослі активно беруть участь у процесі навчання, додаючи у навчальні ситуації власний досвід, життєві цінності та прагнуть співвіднести або ж підпорядкувати перебіг навчання власним цілям і задачам. Водночас, необхідно наголосити, що дефініція «дорослий» (учень) ще не склалася. У документах з освіти дорослих можна знайти такі визначення «дорослий учень» – особа дієздатного віку, яка у різний спосіб суміщає навчальну діяльність із занятістю у сфері оплачуваної праці; це соціально зрілий, у цілому сформований індивід, який уже має статус оплачуваного робітника і повноправного громадянина, діяльного члена різнорідних соціальних обов'язків. Дорослими учнями є: учні вечірньої заочної, загальноосвітньої школи, які працюють; студенти вечірнього і заочного відділення у закладах середньої і вищої професійної освіти; аспіранти заочники; особи, які проходять той або інший курс за дистанційною формою навчання; ті, хто здобуває професію на робочому місці; слухачі курсів та інститутів підвищення кваліфікації; особи, які проходять підготовку або перепідготовку у зв'язку із змінами у змісті їх

трудових функцій; особи, які опановують нову професію в курсовій або іншій формі; учасники програм ролівої освіти; учасники програм неформальної освіти, що має аматорське спрямування; особи, які займаються керованою самоосвітою. У процесі аналізу ми використовуємо термін «моделі навчання», вкладаючи у зміст поняття комплекс систематизованих чинників діяльності того, хто навчається й того, хто навчає. Водночас урахуємо й інші компоненти навчального процесу, зокрема: зміст навчання, засоби, форми, методи, технології тощо. Проте провідними ознаками у моделі є діяльність суб'єктів навчального процесу. У педагогічній моделі навчання домінуюче положення посідає той, хто навчає. Саме він визначає практично усі параметри процесу навчання: цілі, зміст, форми, засоби й джерела інформації. Той, хто навчається посідає підлеглу, залежну позицію й водночас не має можливості суттєво впливати на планування й оцінювання процесу навчання. Його участь в реалізації навчання є також достатньо пасивною, оскільки переважає сприйняття й відтворення соціального досвіду. В андрагогічній моделі провідна роль належить особі, яка навчається й у навчальному процесі є рівноправним суб'єктом. Як можна пояснити наявність таких розбіжностей? По-перше, сам розвиток процесу освіти спрямовував піднесення ролі, того хто навчається. Педагогіка, як відомо, виходить із принципової позиції, що учень у виборі змісту освіти займає пасивну роль, виключенням можуть бути профільні школи, тоді як дорослий учень свідомо обирає не тільки зміст освіти, але й форми, термін і рівень навчання. По-друге, здобутки інформаційних технологій дозволили по-новому організувати навчальний процес, що суттєво змінило ролі суб'єктів навчального процесу. По-третє, осучаснення педагогічних концепцій також поступово призводить до усвідомлення необхідності надання учням більшої свободи у процесі навчання. На окрему увагу заслуговує особистість викладача, його діяльність у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дорослими. На відміну від традиційного викладача-педагога він вже не може бути простим транслятором знань, радше є колегою, компетентним радником, головне

завдання якого полягає у формуванні стимулу до навчання, створенні умов для розвитку внутрішнього прагнення дорослого отримати відповіді на запитання. За таких умов мета навчання полягає не просто у набутті знань, а у формуванні умінь використовувати ці знання для розв'язання конкретних проблем. У навчанні викладач-андрагог основний акцент робить не на теорію, а на застосування різних концепцій, підходів, наукових положень на практиці. Тоді основні функції викладача-андрагога виявляють у: 1) керуванні (ознайомлення з програмою й метою навчання, його правилами, визначення порядку виконуваних дій та їх змістове наповнення; 2) експертизі (створення умов щодо адекватного аналізу дій, що відбуваються); аналізі (коментуванні певних результатів роботи та групових процесів, підведенні підсумків та формулюванні висновків). Основні положення теорії навчання, за якими доцільно здійснити аналіз педагогічної і андрагогічної моделей навчання: роль учня, роль викладача, діяльність того, хто навчається, організація процесу навчання, методи навчання, характеристика процесу навчання, готовність до навчання, мотивація навчання, використання життєвого досвіду.

Комбіноване навчання в системі освіти дорослих: організаційно-технологічний аспект Глобалізація, прискорення науково-технічного прогресу, значні зміни в економіці, соціальній сфері вимагають постійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації великої кількості людей. За таких умов актуалізувалася проблема зміни концепції «освіта на усе життя» на «освіта через усе життя», що загалом загострило питання доцільності кардинальної зміни парадигми освіти. Від «накопичення» знань ми маємо просуватися до формування ключових компетенцій, які уможливають впровадження моделі неперервного оновлення знань, необхідних для успішної професійної та особистісної траєкторії розвитку. Знання і кваліфікації стають пріоритетними цінностями у житті людини в умовах інформаційного суспільства. Традиційні форми освіти і моделі навчання перестають повністю забезпечувати потреби в освітніх послугах як суспільства загалом, так і окремої особистості зокрема. Проте, як зазначено

у багатьох міжнародних документах, ніхто не може бути позбавлений можливості вчитися через соціальну незахищеність, географічну або часову ізольованість, фізичні недоліки, професійну зайнятість та ін. «Освіта орієнтується на попит і має пропонувати нові, привабливі, актуальні та спрямовані у майбутнє освітні пропозиції, які б знаходили відгук та визнання у суспільстві. Насамперед це стосується освіти дорослих і системи підвищення кваліфікації фахівців різних рівнів, профілів та спеціалізацій». Останніми роками такими інноваційними пропозиціями стали засоби дистанційного навчання, зокрема, E-learning, Mlearning, Blended Learning.

Освіта дорослих – це повний спектр формальних, неформальних, інформальних видів освітньої/навчальної діяльності, які здійснюються **дорослими після певної перерви від завершення своєї первинної освіти та навчання, що приводить до набуття ними нових знань та навичок.** Примітка: вона включає навчання на рівні університету чи іншої вищої школи після певної перерви. Це визначення є прагматичним і створено для Європейського вжитку. На Європейському рівні існує 2 термінологічних довідники, в яких описано концепти формальної, неформальної та інформальної освіти: 2 видання CEDEFOP 2004 р. та 2008 р. та довідник «Класифікація Навчальних видів діяльності», виданий Eurostat у 2006 р. Визначення, подані в останньому довіднику, базуються на глосарії «Міжнародний стандарт класифікації освіти» 1997 р. (ЮНЕСКО 1997). Крім того, в рамках ініціативи Європейської комісії існує також «Дослідження з європейської термінології в освіті дорослих для загального розуміння та моніторингу сектора» (NRDC 2010), в якому запропоновані визначення освітніх ланок базуються на прийнятих визначеннях CEDEFOP. Отже у довіднику CEDEFOP за 2008 р. зазначено, що формальна освіта – це навчання, що має місце в організованому і структурованому середовищі, тобто в освітньому закладі чи на роботі, і чітко сприймається як навчання (в термінах цілей, часу та ресурсів). Формальна освіта з точки зору учня є бажаною для нього, усвідомленим як навчання. Як правило, вона приводить до підтвердження результатів та отримання документу про освіту. Тоді як

неформальна освіта – це навчання, що вкорінене в заплановану діяльність і не сприймається, на перший погляд, як навчання (в термінах навчальних цілей, навчального часу та навчальної підтримки. Неформальне навчання з точки зору учня є бажаним, усвідомленим як навчання. Інформальна освіта – є навчанням в результаті щоденної діяльності особи, що стосується її роботи, сім'ї чи відпочинку. Воно не організоване, не структуроване в термінах цілей, часу чи підтримки. Інформальне навчання у більшості випадків є мимовільним, що відбувається без усвідомлення його учнем як навчання. Довідник Євростату «Класифікація видів навчання» (Classification of Learning Activities – CLA) пропонує такі визначення: Формальна освіта – це освіта, що забезпечується в системі шкіл, коледжів, університетів та інших офіційних освітніх закладів, що, як правило, утворюють неперервну «драбину» навчання упродовж повного дня для дітей та молодих людей, яке розпочинається у віці 5-ти -7-ми років і триває до 20-25 рр. В деяких країнах верхні шаблі цієї драбини є організованими програмами одночасної праці та навчання неповного дня у шкільній та університетській системах: такі програми відомі як «дуальна система» чи під відповідними термінами цих країн. Неформальна освіта – будь-які організовані та усталені види освітньої діяльності, що не підпадають під описане визначення формальної освіти. Тому неформальна освіта може мати місце як у освітніх закладах, так і поза ними, та бути доступною для осіб будь-якого віку. В залежності від особливостей країн, вона може охоплювати освітні програми для покращення освіченості дорослих, для отримання базової освіти тими школярами, що не відвідували школу, для набуття навичок для життя, роботи та загальної культури. Неформальні освітні програми не обов'язково утворюють «драбину», і можуть бути різнотривалими. Інформальна освіта – усвідомлена, проте менш організована та структурована ... та може включати в себе, наприклад, навчальну діяльність, що відбувається в сім'ї, на робочому місці, щоденно в житті кожної людини, і є орієнтованою на себе, сім'ю чи на суспільство. У цьому довіднику запропоновано ще один термін «випадкове навчання, освіта», яке визначається, як неусвідомлене,

мимовільне навчання особи. Таке навчання не враховується у статистичних даних: **Випадкова освіта/навчання** може мати місце у щоденному житті. Це діяльність, яка не планується наперед і не пов'язана з особливим чи специфічним місцем (наприклад, класна кімната) чи з особою-провідником (наприклад, учителем). Випадкове навчання може вважатися природнім навчальним механізмом. Учні можуть просто не усвідомлювати, що вони вивчили щось. В офіційних виданнях та у наукових працях використовуються терміни освіта упродовж життя, освіта шириною в життя, які наголошують важливість безперервної освіти людини та констатують увагу на її складових. Освіта упродовж життя – це усі види навчальної діяльності, що здійснюються упродовж життя людини, результатом яких є покращення знань, ноу-хау, навичок, компетентностей і/чи кваліфікацій для особистих, суспільних і/чи професійних причин. Освіта шириною в життя – освіта, чи формальна, неформальна чи інформальна, яка має місце в усіх формах життєдіяльності людини (особистій, соціальній чи професійній) на будь-якому етапі

Принципи організації навчання дорослих в освітніх установах додаткової професійної освіти

Освіта дорослих як складник навчання впродовж життя стає визначальною метою освітньої політики провідних країн світу на національному й міжнародному рівнях. Аналіз зарубіжного й вітчизняного досвіду неперервної освіти свідчить про наявність широкого спектра освітніх послуг для різних категорій молоді та дорослих, їх важливість для особистісного й професійного зростання громадян. Розвиток освіти дорослих пов'язаний з проблемами соціалізації особистості в суспільстві знань, необхідністю підготовки дітей, молоді та дорослих до розв'язання проблем, які можуть вплинути на згуртованість громад, розвиток діалогу поколінь, громадянського суспільства в цілому, стабільність життя тощо. Саме освіта дорослих стає важливим чинником суспільного поступу, сприяє забезпеченню конкурентоспроможності держави та її громадян, що, своєю чергою, актуалізує нагальність підготовки педагогічного персоналу для

навчання дорослих у закладах формальної і неформальної освіти. За Л. Лук'яною, на сучасному етапі розвитку освіти впродовж життя потребують переосмислення роль і функції викладачів для дорослих у навчальному процесі, що зумовлено різними ціннісними, цільовими настановами, віковими та іншими особливостями дорослих учнів. Дослідниця наголошує, що підготовка педагогічного персоналу для роботи з дорослими перетворюється на одну з провідних форм соціальної активності особистості. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці досліджують теоретичні, концептуальні засади підготовки педагогічного персоналу для освіти дорослих в Україні (С. Архипова, С. Бабушко, Л. Лук'янова, Т. Сорочан та ін.) та зарубіжний досвід підготовки андрагогів (Н. Бідюк, О. Огієнко, І. Сагун, Н. Терьохіна, О. Чугай та ін.). Особливості підготовки педагогічного персоналу для освіти дорослих висвітлено в науковому доробку дослідників з країн пострадянського простору (Г. Веремейчик, С. Вершловський, Л. Йогі (L. Jogi), С. Змейов, Н. Кошель, О. Кукуєв, А. Якобсоне (A. Jakobson) та ін.), науковців ближнього й далекого зарубіжжя (Т. Александер (T. Aleksander), С. Брукфілд (S. Brookfield), Т. Клоуберт (T. Kloubert), М. Ноулз (M. Knowles), К. Попович (K. Popovich), М. Хейден (M. Hayden), К. Хоул (C. Houle) та ін.). Численні праці вчених присвячено, зокрема, висвітленню особливостей формування й розвитку андрагогічної компетентності майбутніх педагогів, а також педагогічних і науково-педагогічних працівників. Високо оцінюючи здобутки науковців і педагогів-практиків у галузі освіти дорослих, зауважимо, що вітчизняні науковці не проводять комплексні дослідження проблеми професійної підготовки персоналу для освіти дорослих в Україні (у закладах формальної і неформальної освіти). У вищих закладах освіти професійна підготовка андрагогів не здійснюється, у закладах післядипломної освіти не впроваджуються комплексні освітні програми з андрагогіки для підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників. Відповідну спеціальність не виокремлено серед чинних стандартів вищої освіти, професію «андрагог» не внесено в Класифікатор професій України ДК

003:2010. Викладе вище й зумовило вибір теми статті. Формулювання цілей статі. Метою автора статті є: обґрунтування доцільності професійної підготовки педагогічного персоналу до навчання дорослих у контексті професіоналізації освіти дорослих в Україні, а також доцільності внесення професії «андрагог» у Класифікатор професій України ДК 003:2010; стислий аналіз зарубіжного досвіду підготовки андрагогів; розроблення кваліфікаційної характеристики професії (посади) «Андрагог» для педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів формальної і неформальної освіти в Україні. Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім вважаємо за доцільне наголосити, що в науковому дискурсі й дотепер точаться дискусії щодо того, як саме має називатись професія педагога, який працює з дорослими: андрагог, едукатор дорослих, учитель дорослих, викладач дорослих, фасилітатор, інструктор для навчання дорослих, тренер для навчання дорослих, фахівець для освіти / у галузі освіти дорослих, герагог (фахівець у галузі теорії і практики освіти людей третього віку) та ін. У нашій статті ми використовуємо поняття «андрагог», «педагогічний персонал для навчання дорослих», «педагогічний персонал для освіти дорослих». Важливого значення набуває те, що необхідність професійної підготовки педагогічного персоналу для роботи з дорослими візуалізується в документах міжнародних організацій (ЮНЕСКО, Організація міжнародного співробітництва і розвитку та ін.). Так, ще в 1982 р. Європейське бюро освіти дорослих (ЕВАЕ – European Bureau of Adult Education) на основі узагальнення зібраних даних опублікувало спеціальну доповідь про стан і потреби в галузі академічної підготовки педагогів до навчання дорослих. Проблеми освіти дорослих порушувались на II Міжнародній конференції ЮНЕСКО з освіти дорослих (CONFINTEA II, м. Монреаль (Канада, 1960 р.)), у Белемських рамках дій (Шоста міжнародна конференція ЮНЕСКО з освіти дорослих CONFINTEA VI, м. Белем (Бразилія, 2009 р.)) та ін. Наприклад, у Белемських рамках дій (Шоста міжнародна конференція ЮНЕСКО з освіти дорослих CONFINTEA VI, м. Белем (Бразилія, 2009 р.)) наголошено на необхідності й доцільності

вдосконалення підготовки, розвитку потенціалу й професіоналізму педагогів, які навчають дорослих, зокрема й шляхом встановлення партнерських зв'язків з закладами вищої освіти, педагогічними асоціаціями, інституціями громадянського суспільства. Аналіз зарубіжного досвіду дає підстави твердити, що підготовка андрагогів за кордоном здійснюється давно (упродовж майже століття). Розроблено й упроваджено різноманітні освітні програми з підготовки педагогічного персоналу для навчання дорослих. Наприклад, у США професійна підготовка андрагогів є багаторівневою й різноспрямованою. Підготовка андрагогів здійснюється на рівні університету, де створено можливості для здобуття освітньокваліфікаційних рівнів магістра, спеціаліста, доктора за різними напрямками підготовки в галузі освіти дорослих. Університети США забезпечують подальший професійний розвиток педагогічного персоналу для освіти дорослих шляхом створення ресурсних освітніх центрів, професійних асоціацій фахівців освіти дорослих. У цій країні професійна підготовка андрагогів здійснюється за програмами професійного навчання, післядипломної й додаткової освіти. Вона охоплює допрофесійний (базову вищу освіту) і професійний (додаткову освіту) рівні й забезпечує можливості для вдосконалення професійної компетентності шляхом участі в програмах підвищення кваліфікації (за Н. Бідюк). Важливим є те, що освітні програми передбачають три рівні професійної підготовки: отримання ступенів бакалавра, магістра та доктора. Н. Бідюк зауважує, що навчальні програми всіх трьох рівнів об'єднані спільними цілями й зберігають наступність в оволодінні знаннями, формуванні цінностей, набутті вмінь і навичок, необхідних для здійснення навчання дорослих. Як свідчить аналіз дослідницьких матеріалів, підготовка андрагогів є досить поширеною практикою в європейських країнах. Так, Белградський університет (Сербія) має багаторічну історію підготовки фахівців за спеціальністю «андрагогіка». У цьому закладі функціонує факультет андрагогіки з 4-річним базовим навчальним курсом, а також магістратурою і докторантурою. Розмаїттям освітніх установ і навчальних програм з підготовки педагогічного персоналу

для освіти дорослих вирізняються Франція та Іспанія. У багатьох країнах пострадянського простору андрагогічна підготовка фахівців здійснюється на рівнях спеціалітету, бакалаврату, магістратури й підвищення кваліфікації. Наприклад, підготовка викладача дорослих (андрагога) передбачена відповідними навчальними програмами (бакалаврат і магістратура) у вищих закладах освіти Естонії. У Республіці Молдова, незважаючи на відсутність професії в класифікаторі, є можливість навчатись за спеціалізацією «андрагог» у магістратурі (спеціальність «освіта дорослих»). Водночас у формальній освіті в Україні цілеспрямована професійна підготовка андрагогів не здійснюється. У багатьох університетах (Житомирському державному університеті ім. І. Франка, Мелітопольському державному педагогічному університеті ім. Б. Хмельницького, Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького, Хмельницькому національному університеті та ін.) за ініціативою педагогів-ентузіастів викладають різні курси з освіти дорослих. Магістранти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова мають можливість навчатись за спеціалізаціями «Андрогогіка» та «Тьюторство» (011 Науки про освіту (Педагогіка вищої школи). З-поміж інших національних університетів у контексті професіоналізації формальної і неформальної освіти дорослих помітно вирізняється освітня діяльність Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Викладачами кафедри педагогіки та соціальної роботи університету під керівництвом доцента І. Петрюк у рамках міжнародного науково-технічного співробітництва виконується спільний українсько-німецький проект «На шляху до запровадження наукової галузі «Освіта дорослих і післядипломна освіта в Україні». Розробка концепції спеціалізації «Освіта дорослих і післядипломна освіта» у вищих навчальних закладах України» (наказ МОН України №425 від 20 березня 2017 р.). Співвиконавцями проекту є науковці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України, викладачі Університету м. Аугсбург (Німеччина). Заплановано розроблення інтегрованої концепції спеціалізації «Освіта дорослих і

післядипломна освіта», що передбачатиме сукупність науково обґрунтованих, соціально вмотивованих, спланованих, розроблених (а надалі – упроваджених) заходів з підготовки майбутнього фахівця з освіти дорослих у вищому закладі освіти з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду. За результатами проекту планується організація університетської підготовки андрагогів на рівні спеціалізації в структурі будь-якої гуманітарної спеціальності. Ми погоджуємось з умовиводами чернівчан про те, що в сучасних соціально-економічних умовах упровадження такої моделі підготовки андрагогів на рівні спеціалізації, а не за окремою спеціальністю, не потребує спеціальних фінансових витрат. Такий підхід є економічно вигідним, оскільки спеціалізація «Освіта дорослих і післядипломна освіта» можлива в структурі будь-якої спеціальності типу «людина – людина». Йдеться про спеціальності, пов'язані з підготовкою фахівців у галузі навчання й виховання людей, організації громадських об'єднань, професійної підготовки; з матеріально-побутовим, медичним, інформаційним, інформаційно-художнім обслуговуванням людей і керівництвом художніми колективами та ін. Викладачами кафедри педагогіки та соціальної роботи ЧНУ імені Юрія Федьковича вже розроблено блок дисциплін спеціалізації «Освіта дорослих» для рівнів вищої освіти «бакалавр» і «магістр». Підкреслимо, що вивчення навчальних дисциплін з освіти дорослих є складником циклу професійної підготовки, циклу вибіркових дисциплін для здобувачів ступеня доктора філософії на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти в рамках освітньо-наукової програми Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України в галузі 01 «Освіта / Педагогіка» за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» з проблеми «Педагогічна освіта і освіта дорослих в Україні і зарубіжжі» («Pedagogical and Adult Education in Ukraine and Worldwide»). В окремих вітчизняних закладах післядипломної освіти передбачено навчальні модулі з освіти дорослих для варіативних, різнорівневих, диверсифікованих за профілем і терміном програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Наголосимо, що освітні

програми з підготовки педагогічного персоналу для навчання дорослих постійно вдосконалюються з урахуванням вимог ринку освітніх послуг. Магістерські програми підготовки андрагогів міжнародного рівня впроваджуються на основі інтеграції потенціалу формальної та неформальної освіти і спрямовані на розв'язання актуальних проблем соціалізації дорослого населення в умовах стрімких демографічних, соціально-економічних, інформаційно-комунікаційних трансформацій. На наше переконання, науковий і практичний інтерес становить досвід підготовки андрагогів у неформальній освіті дорослих. Так, у 2011 р. Німецьким інститутом з освіти дорослих – Центром освіти протягом життя ім. Лейбніца (DIE) і DVV International – Інститутом з міжнародного співробітництва Німецької асоціації народних університетів (DVV) було розроблено науково обгрунтовану, доступну для всіх країн навчальну програму, спрямовану на формування базової кваліфікації викладачів для дорослих, що ґрунтується на здобутках психологічної, педагогічної науки і практики. Йдеться про Curriculum globALE – міжкультурну базову («глобальну») програму з підготовки фахівців для освіти дорослих, розроблену на основі компетентнісного підходу відповідно до вимог Європейської рамки кваліфікацій (рівень 5). Головна мета цієї ініціативи полягає в тому, щоб підвищити професіоналізм педагогів, що навчають дорослих, шляхом надання загальних «вихідних рамок», підтримки провайдерів освітніх послуг для дорослих щодо розробки та впровадження програм підготовки тренерів. Також передбачається сприяння обміну досвідом і встановленню взаєморозуміння між андрагогами в усьому світі. Curriculum globALE передбачає визнання й урахування розмаїття культур і звичаїв, а також соціальних, політичних та економічних умов. Це частково виражається в наданій можливості вільно визначати компоненти освітніх програм у рамках п'яти основних модулів і, зокрема, завдяки наявності варіативної частини навчальної програми, яка може перебудовуватись без будь-яких обмежень (30% від загального обсягу програми). Програма розрахована на 665 годин. Близько 462 годин навчального часу витрачається

на зміст у межах п'яти тематичних базових модулів (підходи в освіті дорослих; особливості навчання дорослих; комунікація і групова динаміка в освіті дорослих; методи навчання дорослих; планування, організація й оцінювання в освіті дорослих). Водночас близько 198 годин передбачено на факультативні модулі, у яких запропоновано вивчення тем і предметів, обраних індивідуально. Навчальна програма Curriculum globALE впроваджується в таких форматах: очне навчання в рамках кожного модуля, індивідуальна самостійна робота учасників у рамках кожного модуля, «супровідна» практична робота (учасники аналізують і застосовують те, що вивчили, у реальних робочих умовах). Наставництво й консультування забезпечують тренери. Зауважимо, що Curriculum globALE використовується як «міжнародна рамка» для тренінгів з підготовки педагогічного персоналу для навчання дорослих. Вона пройшла апробацію в багатьох країнах світу (в адаптованій версії відповідно до культурноосвітніх потреб громадян різних країн) і доступна в перекладі албанською, англійською, арабською, іспанською, македонською, німецькою, російською, сербською мовами. В Україні фахівці з формальної та неформальної освіти дорослих мали змогу ознайомитись з програмою під час Літньої академії країн Східного Партнерства (червень 2015 р., Львівщина). Концептуальні ідеї Curriculum globALE було взято до уваги під час розроблення тренінгової програми «Вступ до освіти дорослих» для тренерів і викладачів, які працюють з дорослими, у рамках проекту «Професіоналізація освіти дорослих включно з питаннями громадянської освіти» (2016- 2017 рр.). Ці заходи / проекти реалізовано з ініціативи й за підтримки Представництва DVV International – Інституту з міжнародного співробітництва Німецької асоціації народних університетів (DVV або Deutscher Volkshochschulverband e. V.) в Україні. Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на проблемі сертифікації професійної підготовки андрагогів. У таблиці 1 подано інформацію щодо сертифікатів, упроваджених в окремих країнах Європи. Таблиця 1 Сертифікація професійної підготовки андрагогів у країнах Європи. Назва документа, країна Стисла характеристика Диплом (DTLLS) викладача в

секторі освіти впродовж усього життя (Англія) З 2007 р. відповідно до законів Англії офіційно визнано доцільність здобуття відповідної офіційно зареєстрованої кваліфікації викладачами, які працюють у сфері неперервної освіти, що фінансується з державного бюджету. З 2007 р. початківці у сфері освіти дорослих упродовж першого року викладання мають проходити підготовчий курс тривалістю 30 годин. Для здобуття повної кваліфікації DTLLS необхідно впродовж п'яти років опанувати значну за обсягом модульну програму навчання, що можна зробити без відриву від виробництва за 1-2 роки. Необхідною умовою є 150 годин викладання на рік, що є невіддільною частиною програми навчання. Для отримання акредитації програми DTLLS повинні відповідати «Професійним стандартам Організації за освітою впродовж усього життя у Великій Британії (LLUK) для викладачів, репетиторів, тренерів, які працюють у секторі освіти впродовж усього життя», які є підґрунтям («вихідною основою») компетенцій, що набуваються. Сертифікат WBA «Сертифікований викладач для дорослих» (Австрія) Сертифікат WBA є першим з двох запропонованих Австрійською академією додаткової освіти (WBA) рівнів кваліфікації для викладачів з навчання дорослих. Академія WBA у складі Австрійського федерального інституту освіти дорослих є складником австрійської системи освіти дорослих. Австрійська академія додаткової освіти визначає стандарти у формі навчального плану. Для отримання сертифіката викладачі мають довести, що вони володіють встановленими компетенціями. Процедура сертифікації може набувати різних форм. Шляхом відвідування курсів можна набути будь-які компетенції. Попередньою умовою для отримання сертифіката є відповідний практичний досвід, що охоплює не менше 300 годин роботи у сфері освіти дорослих. Сертифікат SVEB (Швейцарія) Сертифікат, розроблений Швейцарською федерацією освіти дорослих (SVEB), є першим етапом набуття андрагогічних компетенцій у Швейцарській модульній системі «підготовки тренерів» (Ausbildung der Ausbildenden). Сертифікат передбачає базову кваліфікацію викладачів курсів, які працюють у сфері освіти дорослих, визнану в усій Швейцарії. Для

отримання сертифіката потрібно взяти участь в освітній програмі, що охоплює 255 годин навчального часу. Крім того, також необхідно мати не менше ніж 150 годин досвіду роботи викладачем у сфері освіти дорослих. Процедура визнання наявних / сформованих компетенцій може замінити проходження освітньої програми. Дані таблиці 1 свідчать, що в різних країнах світу приділяється значна увага розвитку професіоналізму педагогічного персоналу для навчання дорослих (і майбутніх викладачів для дорослих). Водночас кожна країна має свої моделі та стратегії підготовки педагогів-андрагогів. Програми професійної підготовки значно різняться за обсягом, тематичним спектром навчальних дисциплін, рівнями кваліфікації та ступенем формалізації результатів. Аналіз наукових джерел дає підстави твердити, що сьогодні впроваджуються й навчальні курси в університетах, розраховані на кілька років, які забезпечують здобуття вченого ступеня, і одноденні курси перепідготовки фахівців-андрагогів з різних предметів. Наведемо ще ряд прикладів. Так, у США розроблено рамкові стандарти професійної підготовки педагогічного персоналу для системи освіти дорослих. Вони складаються з трьох компонентів – переліку стандартів, компетентностей і дескрипторів. Відповідно до стандартів здійснюється обґрунтування й підтримка цілей програм освіти дорослих, створюється сприятливе навчальне середовище, здійснюється планування, моделювання людиноцентричного навчання, оцінювання результатів навчання, залучення сучасних технологій, відбувається професійний розвиток. За О.Чугай, кожним американським університетом визначається перелік компетентностей для майбутніх андрагогів, а також формується зміст їх підготовки. Як свідчить аналіз дослідницьких матеріалів, професія «андрагог» має загальновизнаний статус у Сербії. Наголосимо, що на теренах пострадянського простору також розробляються стандарти щодо підготовки фахівців для навчання дорослих. Так, у 1995 р. у Російській Федерації затверджено державний освітній стандарт вищої професійної освіти (державні вимоги до мінімуму змісту й рівня підготовки випускника спеціальності «андрагогіка», кваліфікація – «андрагог» (третій рівень вищої

професійної освіти). Водночас у країні професію «андрагог» на державному рівні не визнано, а в «Єдиний кваліфікаційний довідник посад керівників, фахівців і службовців» уведено посаду «тьютор», що входить до списку посад працівників адміністративно господарського й навчальнодопоміжного персоналу. З 2008 р. посаду тьютора внесено в перелік посад у галузі освіти. Важливо підкреслити, що професійна діяльність андрагогів пов'язана зі здійсненням навчання, консультуванням, наданням соціальної допомоги й виконанням організаційно-управлінських функцій у суспільстві дорослих людей.

Андрогогічні аспекти підготовки кадрів вищої науково-педагогічної кваліфікації

Однією з умов підвищення професіоналізму науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти є оптимізація їхньої професійної діяльності. Відображення стану та результати дослідження проблеми соціально-педагогічної орієнтації професійного зростання цієї категорії працівників є в працях відомих українських вчених В. Базилевича, В. Гейця, В. Єременко, С. Мочерного, О. Ф. Новікової, Н. Титаренко, В. П. Удовиченка та інших. Сучасним проблемам означеного напрямку присвячені публікації німецьких дослідників, зокрема Т. Гесса, Ш. Граділа, Р. Кенінга, Р. Клапхана, Х. Ламберта, К. Херрманн-Піллата та ін.

Важливе значення освіта дорослих набуває у контексті розвитку суспільства і окремої особистості. Проблема підготовки педагогічного персоналу для роботи з дорослими набула особливого значення ще у 70-х роках ХХ ст., коли на міжнародних конференціях почали говорити про необхідність створення умов для підготовки викладачів, які навчають дорослих. Посилення ролі освіти дорослих в суспільстві викликає необхідність спеціальної підготовки педагогічного персоналу для роботи з дорослими. Ця категорія фахівців давно виділяється за своїми професійними функціями, пов'язаними з навчанням дорослих, але наукові основи діяльності педагогічного персоналу у різних формах інформаційно-освітньої взаємодії з дорослими тільки починають формуватися. Сучасна українська

дослідниця Л. Лук'янова тлумачить андрагогічну підготовку як «сукупність наперед запланованих і розроблених заходів навчання й виховання майбутнього фахівця з організації навчальної діяльності дорослих». Вона пропонує підготовку фахівця у сфері освіти дорослих здійснювати через формування у нього інтегрально-рольової позиції. Основою такої підготовки є методологічні знання, психолого-педагогічні знання про дорослу людину, загальнокультурні знання і вміння, теоретико-технологічні знання щодо активних методів і форм навчання дорослих, методичні знання, практико-технологічні знання й організаторські уміння, проектувальні знання і вміння. Дослідниця зазначає, що педагогічний персонал у роботі з дорослою аудиторією має бути відкритим для спілкування, відповідати за розвиток особистості та соціальне втручання. Андрагогічна підготовка є складним процесом оволодіння педагогом фаховими навичками саморефлексії, що спирається на андрагогічні знання, наслідком є формування належного рівня готовності викладача до андрагогічної роботи. Сьогодні андрагогічна підготовка потрібна викладачам і системи підвищення кваліфікації, і ВНЗ, цільовою групою навчання яких є дорослі учні. Андрагогічна підготовка, за визначенням І. Зель, – це «процес оволодіння інноваційними технологіями навчання й виховання, прийомами планування й управління андрагогічною діяльністю, спеціальними знаннями, уміннями, навичками, прийомами творчої адаптації до змісту та структури професійної діяльності, підвищення індивідуального потенціалу й креативних можливостей майбутнього фахівця-андрагога». Необхідний рівень готовності викладача до андрагогічної діяльності включає: мотиви, знання, вміння і навички, здатність до фахової рефлексії. Отже, під андрагогічною підготовкою розуміється результат спеціально організованого навчання. Основою такої підготовки є знання: 1) фізіологічних і психологічних процесів, здібностей до інтелектуальної діяльності; 2) чинників, які сприяють чи перешкоджають навчанню; 3) андрагогічних принципів, технологій та ін. Ознайомлення з науковою літературою дозволило виявити практичні розробки, пов'язані з поняттям «андрагогічна підготовка». Однак, зазначимо, що в дослідженнях,

процес підготовки фахівців для освіти дорослих переважно не визначається дослідниками як андрагогічна підготовка, хоча й має всі ознаки такої підготовки. Так, О. Огієнко розглядає підготовку майбутніх викладачів ВНЗ крізь призму андрагогічного підходу, вказуючи, що важливо дотримуватись організаційнопедагогічних умов цієї підготовки, зокрема таких: перехід до андрагогічної моделі навчання, створення андрагогічного середовища, розробка й застосування андрагогічних технологій і методів навчання, формування андрагогічної компетентності викладачів. Такі умови дозволяють майбутнім викладачам відчувати позицію активних суб'єктів навчання, усвідомити власну відповідальність за результати навчання, персоналізувати процес навчання та підвищити його ефективність. Андрагогічне спрямування професійної підготовки соціальних працівників становить формування фахівця, який працює з дорослими для здійснення їхньої підтримки у засвоєнні різного нового соціального досвіду. У такій підготовці можна відзначити наступні ознаки: андрагогічна підготовка – це цілеспрямований, цілісний процес навчання теоретичним основам соціальної роботи; метою андрагогічної підготовки є створення умов для оволодіння майбутніми фахівцями професійно значущими знаннями і вміннями у сфері соціальної роботи і соціального захисту деяких категорій дорослих; хід андрагогічної підготовки передбачає поділ на етапи, кожен з яких має свою мету, змістове наповнення, засоби підготовки; результатом андрагогічної підготовки майбутнього соціального працівника є готовність до фахової роботи і вміння її вести. Андрагогічна підготовка повинна здійснюватися у ВНЗ, які мають дозвіл і відповідну базу для ведення такої діяльності. Модель реалізації професійного навчання майбутніх фахівців соціальної сфери, побудована на андрагогічному підході, включає: опору на особистісний і професійний досвід тих, кого навчають; створення психологічної комфортності в освітньому процесі; орієнтацію навчання дорослих на співпрацю й креативність у спілкуванні; пріоритет самоосвітньої діяльності й самооцінки результативності навчання. Застосування моделі пов'язано з врахуванням андрагогічних закономірностей: зумовленість процесу і

результатів навчання потребами всіх зацікавлених сторін; залежність успішності реалізації підходу від внутрішніх мотивів учасників освітнього процесу, характеру і своєчасності зовнішніх чинників. Дослідження, пов'язане з андрагогічною підготовкою провела І. Воронцова і стосувалося воно організації професійного розвитку вчителів на андрагогічних засадах засобами сучасних інформаційнокомунікаційних технологій. Авторка обґрунтувала принципи освіти дорослих у процесі дистанційного навчання, враховуючи його особливості і те, що дорослі поєднують навчання з професійною діяльністю. Як засвідчує аналіз, проведений В. Дмитрієвим-Заруденко і М. Судаковим, практичне значення володіння принципами андрагогіки та розуміння сутності й особливостей андрагогічного впливу керівниками та фахівцями центрів зайнятості може виявлятися, принаймні, у двох аспектах. Поперше, щодо підвищення ефективності соціальних послуг; по-друге, стосовно удосконалення механізмів розвитку персоналу центрів зайнятості за рахунок активізації системи набуття та поширення професійного досвіду. Керівникам регіональних і базових центрів зайнятості з метою організації ефективного корпоративного навчання своїх підлеглих пропонується оволодіти спеціальним курсом навчання «Застосування принципів андрагогіки в практиці обслуговування клієнтів державної служби зайнятості». Зазначимо, що організація андрагогічного навчального процесу підготовки персоналу державної служби зайнятості ґрунтується на андрагогічних принципах і здійснюється за допомогою спецкурсу, що має андрагогічну спрямованість. В результаті у фахівців державної служби зайнятості формуються уміння здійснювати андрагогічний вплив на клієнтів та роботодавців, а це означає, що працівники центрів державної служби зайнятості є андрагогами. Проведений аналіз наукових праць надає нам підстави для обґрунтування особливостей сучасного стану андрагогічної підготовки педагогічного персоналу: 1) педагогічним персоналом для системи освіти дорослих є не тільки представники педагогічної професії, а й інші фахівці, котрі згідно зі своїми фаховими обов'язками працюють з дорослими; 2) термін «андрагогічна підготовка» ще не увійшов у широкий

науковий обіг, адже тільки окремі дослідники процес професійної підготовки педагогічного персоналу до навчання дорослих називають андрагогічною підготовкою і надають визначення цьому процесу. Більшість науковців вживають близькі за змістом поняття, а саме: «андрагогічний підхід до підготовки викладача» (О. Ґієнко), «андрагогічна спрямованість професійної підготовки» (С. Архипова), «професійний розвиток вчителів на андрагогічних засадах» (І. Воротникова), «андрагогічний навчальний процес» (В. Дмитрієв-Заруденко) тощо; 3) дорослих, як суб'єктів андрагогічного процесу умовно можна розділити на три групи: перша – це фахівці педагогічних професій, тобто викладачі ВНЗ і закладів післядипломної освіти, вчителі, соціальні педагоги, керівники навчальних закладів та інші педагогічні працівники, які мають вищу педагогічну освіту, цільовою групою яких є діти, а робота з дорослими у їх професійній діяльності має опосередкований характер; друга – це фахівці соціальних професій, тобто керівники та працівники центрів державної служби зайнятості, керівники організацій і підприємств, соціальні працівники, практичні психологи, представники місцевої влади, працівники соціальної служби, представники медичних і реабілітаційних центрів, працівники корекційних установ і закладів, адміністратори тощо, робота яких безпосередньо стосується взаємодії з дорослими, але переважно вони не мають педагогічної освіти; третя – це споживачі освітніх послуг, тобто всі дорослі представники суспільства (фахівці різних професій, персонал підприємств, організацій, установ, безробітні, інваліди, люди третього віку, військовослужбовці звільнені у запас та тощо), які на певному етапі життя усвідомили необхідність оновлення чи поповнення знань, підвищення кваліфікації, перепідготовки, стажування шляхом формальної та неформальної освіти. На нашу думку, дорослі першої і другої груп відносяться до категорії «педагогічний персонал», є викладачами у системі освіти дорослих, а отже є суб'єктами андрагогічної підготовки і за змістом своєї професійної діяльності здійснюють міжособистісну взаємодію з дорослими, надаючи консультативні послуги, формуючи навички

інтерпретації інформації, а також організують, координують та здійснюють психологічну підтримку в середовищі дорослих людей. До третьої групи дорослих пропонуємо застосовувати поняття «андрагогічний підхід до підготовки», а не «андрагогічна підготовка», адже вони не потребують знань і умінь навчання інших дорослих, однак є об'єктами андрагогічного процесу, тому їх підготовка теж має здійснюватися за андрагогічними принципами і технологіям навчання; 4) процес андрагогічної підготовки має фрагментарний характер і ще не набув ознак цілісного андрагогічного процесу, в ньому не вироблено єдиних підходів до організації навчання; 5) у системі вищої педагогічної освіти пропонуємо започаткувати підготовку педагогічного персоналу як викладачів для освіти дорослих на основі спеціальності «Педагогіка вищої школи» з присвоєнням кваліфікації «викладач-андрагог».

Розвиток правової культури офіцерів-прикордонників на основі використання андрагогічного підходу

Серед підходів щодо вдосконалення професіоналізму фахівців поширеним є андрагогічний підхід. Науковці використовують цей підхід у системі післядипломного педагогічного забезпечення професійної діяльності персоналу. Оскільки ми розглядаємо правову культуру як компонент професійної культури офіцерів, доцільним є використання положень андрагогіки з метою підвищення рівня правової культури цієї категорії військовослужбовців.

Культура має велике значення для життя суспільства і людини, виконує різноманітні функції, перш за все, вона здійснює соціальну інтеграцію і консолідацію, а також накопичення соціального досвіду, який стосується відтворення як традицій колективного життя, так і засобів самовдосконалення форм життєдіяльності.

Академік Г. Шевченко зазначає, що культура – досконале дійство, це – найвищі морально-естетичні зразки поведінки і дії особистості; культура – це фільтр, через який люди бачать світ; культура зовнішня і внутрішня; духовна, політична, екологічна, художня, естетична, мовленнєва тощо. Культура розглядається вченою як ідеалотворююча сторона життя людей; як ідеалофундована система культури. Ідеал – моральна чистота і удосконалення свідомості. Ідеал вважається центром ідеї смислу життя, духовності. Для пояснення побудови культури вживається термін «структура культури», що включає субстанційні елементи, які опредмечуються в її цінностях і нормах, функціональні елементи, що характеризують процес культурної діяльності, різні її сторони та аспекти. Структура охоплює науку, мораль, політику, право, релігію, які співіснують, взаємодіють і складають єдине ціле. Серед науковців існує безліч підходів до розуміння культури, які становлять методологічну основу для виділення правової культури. Так, В. Котюк правову культуру тлумачить як сукупність або систему правових знань, умінь і навичок, емоцій, почуттів, вольових компонентів, які виявляються в правомірній діяльності та поведінці.

До складників правової культури відносять:

знання прав та обов'язків громадян;

повага до національної та державної символіки (говорячи про офіцерів-прикордонників, варто віднести сюди й прикордонну символіку);

усвідомлення громадянської відповідальності за здійсненні вчинки та правопорушення (щодо прикордонників, то це і відповідальність за виконання професійних обов'язків представниками правоохоронного органу);

дотримання національних та загальнолюдських моральних приписів, традицій і звичаїв (для прикордонників – прикордонної корпоративної етики, відомчих стандартів культури поведінки);

дотримання вимог Конституції та законів України;

прагнення до засвоєння правових знань з різних галузей права;

негативне ставлення до проявів беззаконня та правопорушень (стосовно діяльності з охорони та оборони державного кордону).

Проблема формування правової культури в офіцерського складу – це частина загальної соціальної проблеми взаємовідносин між людьми, що визначаються суспільними взаємовідносинами, ідеологією та мораллю людей. В умовах демократичної дійсності – це частина проблеми педагогічного аспекту гуманізму, професійної етики, питань відповідності змісту правової культури характеру суспільної моралі як важливої об'єктивно існуючої закономірності виховного процесу.

Правова культура містить у собі такі елементи: власне право, правосвідомість, правові відносини, законність і порядок, законотворчу, право виконавчу й інші види діяльності у сфері функціонування права у суспільстві. Рівень правової культури в суспільстві визначається розвиненістю і погодженістю цих елементів, а також масштабом і глибиною юридичної освіти і правового виховання, якісною професійною підготовкою юристів, ступенем розвитку юридичної науки і правового мислення.

Показником правової культури є правова активність особистості як вища форма правомірної поведінки і правового мислення, що припускає: наявність високого рівня правосвідомості; цілеспрямовану, ініціативну правову діяльність особи, що перевершує звичайні вимоги до можливої і належної поведінки. Правова культура особи сприяє виробленню стилю правомірної поведінки. Існує також думка, що правова культура офіцера-прикордонника – це його позитивна правова свідомість у дії. Вона включає перетворення військовослужбовцем своїх здібностей і соціальних якостей на підставі правового (професійного, військово-прикордонного, оперативно-службового) досвіду.

Структура правової культури офіцера містить такі компоненти: правову освіченість (знання законодавства загалом, у тому числі відомчих нормативних актів); шанобливе ставлення до права (усвідомлення необхідності дотримання законів та всіх відомчих норм); уміння

користуватися правовим інструментарієм (уміння застосовувати теоретичні знання безпосередньо у практичній оперативно-службовій діяльності).

Особливістю процесу розвитку правової культури офіцерів є те, що суб'єктом зазначеного процесу є доросла особистість з певним життєвим та професійним досвідом, правовими знаннями, почуттями, звичками, емоціями, свідомістю тощо. Тому доречним, на наш погляд, буде звернення до андрагогічного підходу.

Андрагогіка – теорія навчання дорослих, яка вивчає специфічні закономірності засвоєння знань і вмінь дорослим суб'єктом у процесі навчальної діяльності, а також особливості керівництва останнього з боку професійного педагога.

Становлення андрагогіки пов'язане з іменами таких учених світу, як М. Ноулз, Р. Сміт, П. Джарвіс, Т. Ген Хаве, Л. Турос. Основи вітчизняної андрагогіки були закладені Б. Ананьєвим, А. Колесниковим, Н. Протасовою. У часи незалежної України різні аспекти проблем андрагогіки висвітлювались у працях таких учених, як Н. Бібік, С. Гончаренко, І. Зяюн, Є. Мандрик, Т. Сорочан.

Андрагогіка – це педагогіка дорослих, одна з педагогічних наук, яка займається дослідженням проблеми освіти, самоосвіти й виховання дорослих. Метою андрагогіки є відкриття нових технологій освіти, самоосвіти, виховання та вдосконалення дорослої людини, інтенсивне впровадження їх у педагогічну практику. Андрагогіка здійснює давню формулу освіти: *non scholae, sed vitae discimus* – навчання не для школи, а для життя.

У широкому розумінні андрагогіку можна розуміти як науку особистісної реалізації людини протягом усього її життя. Відомо, що частина людей реалізуються у молодому віці. Але більшість розкриває свій потенціал поступово, накопичуючи знання, досвід, уміння і навички протягом усього життя. Андрагогіка сприяє такому розкриттю особистості, допомагає реалізувати приховані можливості. На відміну від традиційної педагогіки основним положенням андрагогіки є положення про провідну

роль у процесі навчання не того, хто навчає, того, хто навчається. Той, хто навчає, лише надає допомогу щодо виявлення та систематизації особистого досвіду останнього. У такому випадку відбувається заміна пріоритетності педагогічних методів. Замість лекційних методів передбачаються практичні заняття, як правило експериментального характеру, дискусії, ділові ігри тощо.

Дослідники підкреслюють активність, самостійність дорослої людини в навчанні, її прагнення максимально враховувати власний життєвий, соціальний, професійний досвід. доросла людина навчається свідомо і вмотивовано, щоб розв'язати важливі для неї професійні проблеми, тому набуті знання і вміння негайно застосовуються на практиці. Провідна роль у власній освіті належить самому фахівцеві; навчання має враховувати індивідуальні особливості того, хто навчається, відповідати його освітнім потребам і стимулювати зростання цих потреб.

Водночас, основними принципами професійної діяльності персоналу Державної прикордонної служби України є:

законність;

повага і дотримання прав та свобод людини та громадянина;

позапартійність;

безперервність;

поєднання гласних, негласних та конспіративних форм і методів діяльності;

єдиноначальність; колегіальність при розробці важливих рішень;

взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями при здійсненні покладених на Державну прикордонну службу України завдань;

відкритість для демократичного цивільного контролю.

Діяльність Державної прикордонної служби України проводиться на основі дотримання прав і свобод людини і громадянина. Офіцери-прикордонники зобов'язані поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення. Правовими засадами діяльності офіцерів-

прикордонників є Конституція України, Закон України «Про Державну прикордонну службу України». Культурний стиль правомірної поведінки може бути охарактеризований саме сталістю додержання правових принципів у правомірній поведінці, а також специфікою вирішення різного роду проблем (починаючи від життєвих до професійно-правових, службових), яка виражається в особливостях вибору варіанта правомірної поведінки в межах, визначених правовими нормами.

Однією із форм правової культури суспільства є права культура професійної групи, або професійна права культура. Вона притаманна тій спільності людей, які професійно займаються одним із різновидів юридичної діяльності. Офіцери-прикордонники є носіями службової (професійної) правової культури, оскільки їхня діяльність є правоохоронною, потребує відповідної фахової освіти і практичної підготовки.

Відомо, що соціологія виділяє такі три вікові категорії: до 25 років, від 25 до 45 років, після 45 років. Оскільки офіцери перебувають на службі приблизно до 45 років (в окремих випадках до 50), ми розглядаємо в основному перші дві категорії. Ці категорії не завжди, в силу певних обставин, співпадають з професійним віком (досвідом). Тому, нашу думку, говорячи про офіцерів керівного та науково-педагогічного складу академії, доцільно використовувати поділ на молодих та досвідчених офіцерів. Для першої категорії досвід професійної діяльності складає термін до 5 років. Для другої – більше 5 років. Для першої категорії необхідно створити умови для підвищення рівня правової культури, так і рівня культури взагалі (у тому числі правової). Для другої категорії актуальним є розвиток та реалізація потенціалу. Ця категорія, не дивлячись на те, що її представники досягли певного соціального статусу, також вимагає постійного навчання адаптивного характеру. Але це навчання є неможливим без взаємодії з першою категорією, під час якої здійснюється взаємне навчання.

З урахуванням вищезазначеного в основу педагогічного забезпечення процесу розвитку правової культури офіцерів-прикордонників взято такі принципи андрагогіки:

принцип використання наявного позитивного життєвого та професійного досвіду офіцерів-прикордонників. Відповідно, досвід офіцерів використовується як одне з джерел їх навчання загалом;

принцип коректування застарілого досвіду й особистих установок, що перешкоджають засвоєнню нових знань. Може бути використаний як професійний, так і соціальний досвід, який вступає в суперечність з вимогами часу;

принцип індивідуального підходу до навчання загалом та розвитку правової культури зокрема на основі індивідуальних потреб, з урахуванням соціально-психологічних характеристик особи і тих обмежень, які накладаються його діяльністю (дотримання статутних вимог);

принцип рефлексивності – заснований на свідомому ставленні офіцера до навчання, тобто до процесу підвищення рівня правової культури через поглиблення правових знань, умінь, навичок, компетентностей тощо;

принцип затребуваності правової культури як результату правового виховання практичною (оперативно-службовою) діяльністю;

принцип системності правового виховання, тобто безперервність або регулярність виховання, причому з урахуванням результатів попереднього виховання і нових потреб;

принцип актуалізації результатів навчання та виховання – їх швидке використання в оперативно-службовій діяльності.

Оскільки правова культура, як уже зазначалось, є результатом правового виховання, вважаємо доцільним вказати на такі його форми, як правова освіта, правова пропаганда, правова агітація, правова профілактична робота, юридичне консультування, правове самовиховання. З урахуванням андрагогічного підходу найбільш доцільними та дієвими для розвитку правової культури офіцерів-прикордонників можна назвати три останні форми.

Як було з'ясовано під час дослідження, використання андрагогічного підходу для розвитку правової культури офіцерів-прикордонників сприяє розвитку ціннісного виміру права та всіх елементів правової системи.

Цінності офіцерів-прикордонників, як певної соціальної спільноти, є відображенням цінностей сучасного суспільства. Відповідно система ціннісних орієнтацій розкриває змістовну сторону спрямованості особистості, здатної знайти своє місце в житті, самовизначитися та реалізувати себе у професії, а також створює підвалини її взаємовідносин із навколишнім світом, з іншими людьми, із самим собою, становить основу світогляду і суть мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції та філософії життя.

Питання для самоперевірки

1. Роль і місце андрагогіки в системі безперервної освіти.
2. Доросла людина як суб'єкт освіти і навчання.
3. Засади андрагогіки у вищій військовій освіті.
4. Сучасні методики навчання дорослих.
5. Проектування в системі андрагогіки.
6. Андрагогічні підходи у вищій військовій освіті.
7. Особливості навчання різних категорій військовослужбовців ДПСУ.
8. Розроблення методичних матеріалів для навчання різних категорій військовослужбовців.
9. Андрагогічні підходи до вирішення конфліктних ситуації у вищій військовій
10. Андрагогічні аспекти підготовки кадрів вищої науково-педагогічної кваліфікації.
11. Переваги модульного навчання в системі освіти дорослих. Організаційна робота із створення імітаційних класів, мультимедійного супроводу, віртуальних середовищ.
12. Андрагогічні аспекти професійної підготовки військових в умовах вищих навчальних закладів.

13. Освіта як шлях соціальної адаптації до умов цивільного життя колишніх військовослужбовців.

14. Зміст перепідготовки військовослужбовців, звільнених в запас.

РОЗДІЛ 5

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІЙСЬКОВОГО ВИХОВАННЯ

5.1 Теорія військового виховання

У теорії військового виховання і навчання провідним та найширшим поняттям є виховний процес. У зв'язку з важливістю цього процесу досить актуальним є з'ясування його змісту. Це пов'язано ще з тим, що у педагогічній науці немає чіткого однозначного визначення категорії “процес виховання чи виховний процес”. Вихідними поняттями є “процес” і “виховання”.

Саме поняття процес походить від латинського слова “*processus*”, яке означає проходження, просування вперед. У словнику іншомовних слів даються такі визначення процесу: “1) Послідовна зміна предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком. 2) Сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату”. “Процес” – це зміна стану системи виховання військовослужбовців як цілісного військово-педагогічного явища, послідовне поступове просування вперед для досягнення цілей виховання, розвитку і психологічної підготовки військовослужбовців та військових підрозділів, гармонійного формування і розвитку особистості військовослужбовця. “*Виховання* – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів” Цікавим в дефініції *С.У.Гончаренка* є те, що він під час визначення змісту “виховання” використовував філософське поняття “процес”, тобто навчання має процесуальний характер і не може існувати без нього. Інакше втрачається смисл існування цього соціально-педагогічного явища, зникає його гуманний зміст, загублюється особистість вихованця, не досягається мета виховання.

Уже зазначалося вище, у визначенні категорії “процес виховання” у педагогічній літературі немає єдиного підходу і трактування. Наприклад,

— у ряду навчальних посібників, наприклад, “Педагогіка: теорія та історія”, “Педагогіка”, “Теорія і методика виховання” практично, уникають використання педагогічного поняття “процес виховання” і, відповідно, не дають його характеристики або використовують побіжно і не дають обґрунтування. Також існує змішування педагогічних термінів “процес виховання” і “виховні заходи”: “Процес виховання – це система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості”. Процес виховання не можна звести тільки до виховних заходів.

“Процес виховання – цілісний процес, в якому органічно поєднані змістова і процесуальна сторони. Змістова сторона процесу виховання характеризує сукупність виховних цілей. Процесуальна – характеризує самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що включає організацію і функціонування системи виховної діяльності й самовиховання учнів, спрямованої на реалізацію виховних цілей і формування позитивного досвіду самовдосконалення учнів”. Його основним завданням є формування і розвиток особистості вихованця на основі наукового світогляду, духовності, активної життєвої настанови, переконаності, сукупності знань, навичок, умінь, основ професійної майстерності.

Отже, з одного боку, цей аналіз сучасних джерел щодо характеристики виховного процесу як у загальній педагогіці, так і у військовій свідчить про те, що ця проблема не знайшла достатнього наукового обґрунтування у педагогічній літературі та з другого – виховання, як змістовне і різноманітне соціально-педагогічне явище, має процесуальний характер, складається ряду структурних компонентів і етапів. Педагогічна категорія “процес виховання” охоплює різноманітні підпорядковані загальній меті дії вихователів і вихованців та їх сукупності.

Виховний процес передбачає виникнення певних відношень між його учасниками: вихователями і вихованцями, які є центральними постатями цього процесу. Його ефективність в основному залежить від характеру і змісту взаємодії, яка виникає між ними. Ця взаємодія має бути активною, змістовною, усвідомленою. Сучасні гуманістичні педагогічні концепції –

гуманістична педагогіка, педагогіка співробітництва і особистісно-орієнтована педагогіка – особливу увагу звертають на формування між вихователями і вихованцями суб'єкт-суб'єктних взаємин. Характер цієї взаємодії є суттєвою характеристикою сучасного виховного процесу.

Як вихователі, так і вихованці у виховному процесі мають свої певні особливості. Вихователі його організують, керують і контролюють його перебіг, оцінюють результати та вносять певні необхідні корективи, мають такі особливості:

1) несуть високу відповідальність за організацію і кінцеві результати всіх видів діяльності вихованців (навчальної, суспільно-громадської) та особистої поведінки;

2) поєднують функції вчителя, вихователя, керівника і організатора всього цього процесу.

Вихованці в руслі сучасних гуманних педагогічних концепцій обов'язково мають бути суб'єктами виховання, розвитку і самовиховання. У зв'язку з цим, вихователям необхідно добре знати їх індивідуально-психічні особливості. Їх незнання або недостатнє урахування у виховному процесі може звести нанівець усі зусилля вихователів, тому що тільки при активній участі всіх вихованців у цьому процесі можна досягти певних позитивних результатів, а в протилежному випадку – взагалі втрачається його смисл. Безумовно, поряд із загальними і типовими необхідно враховувати також національні, регіональні, професійні особливості вихованців, різний життєвий досвід, рівні підготовленості. Найголовніша задача вихователів стосовно вихованців – це зробити їх активними, свідомими, зацікавленими та самостійними учасниками процесу виховання.

Процес виховання військовослужбовців – це динамічне складне явище, яке здійснюється на основі цілеспрямованого й організованого впливу на розум, почуття, волю воїна з метою формування всебічно і гармонійно розвиненої його особистості.

Специфічними ознаками процесу виховання військовослужбовців Збройних сил України є: систематичність; цілісність,

комплексність, планомірність; двосторонність; неперервність і тривалість; багатогранність завдань і різноманітність змісту; залежність від специфіки військово-професійних завдань і необхідності формування громадянина України; багатство форм, методів і засобів виховного впливу; поступове виявлення результатів виховних впливів.

Глибоке і правильне їх розуміння сприяє якісній організації та ефективному проведенню цього цілеспрямованого, різнопланового і змістовного військово-педагогічного явища. Охарактеризуємо деякі ознаки. Виховний процес у секторі безпеки і оборони України представляє струнку *систему*, яка складається з певних елементів (компонентів), має структурні складові, виходячі з його функцій. При цьому мається на увазі не проста система, а така, яка має тенденцію до постійного саморозвитку і самовдосконалення. Це пов'язано з тим, що її центральними постатями є особистості зі всіма своїми проблемами, життєвим досвідом, смислоутворюючими настановами. Виховна система створена для людей та існує і здійснюється завдяки їм. Отже, процес виховання – це система, що складається з цілісної множини сукупності її основних складових, що створює певну модель виховання військовослужбовців. Вона складається з великої кількості взаємопов'язаних елементів: мети, змісту, прийомів, способів і засобів виховної взаємодії суб'єктів виховання, форми та специфіки їх взаємодії, його результатів, різних форм взаємодії цих складових тощо. Системоутворюючими поняттями виховного процесу як системи є мета виховання, виховні впливи та результат. Змінними складовими системи є засоби управління. Це – зміст виховання, методи виховання, матеріально-технічні засоби, організаційні форми виховання військовослужбовців.

Всі ці елементи створюють цілісність і діють у комплексі. Цілісність і комплексність являються закономірними властивостями виховного процесу у Збройних силах України. Вони об'єктивно існують настільки, наскільки суспільство має потребу в захисниках Вітчизни. Звідси об'єктивно існує єдність навчання, виховання, розвитку, психологічної підготовки і

самовдосконалення військовослужбовців, єдність свідомості та поведінки, єдність змістовної і процесуальної сторони, всебічний розвиток особистості військовослужбовця та формування громадянина України. Інакше кажучи, не можна формувати особистість військовослужбовця частками чи окремими напрямками, цей процес має бути комплексним і охоплювати різноманітні заходи та, водночас, впливати та формувати особистість військовослужбовця у цілості, а не частками.

Характер майбутньої діяльності військовослужбовців на сучасному полі передбачає необхідність комплексних військово-професійних знань, навичок, умінь і властивостей захисника Батьківщини. У зв'язку з цим комплексність виражається також у характері бойової підготовки та виховних заходів у військових підрозділах і частинах. Комплексність військово-професійних знань, навичок, умінь і високих морально-бойових і громадянських якостей захисника Батьківщини безпосередньо пов'язана з кінцевим показником виховного процесу – оціночно-результативним компонентом. Умови сучасної війни накладають на психіку людини надзвичайно великі навантаження. Тому виховання воїнів спрямовано на отримання конкретного практичного результату в комплексі, узгодження рівня теоретичних знань та практичних навичок і вмінь, формування наукового світогляду, міцних переконань, морально-психічної стійкості та готовності до виконання складних завдань сучасного бою.

Різноманітний характер цієї підготовки, її фундаментальна і військово-практична спрямованість передбачають чітку організацію, планомірність, неперервність і тривалість виховного процесу. Наявність цих ознак виховання також передбачає складність сучасної бойової техніки та зброї, колективний характер їх застосування, скорочення строків служби військовослужбовців строкової служби, особливості та психологічний зміст сучасної війни. Все це здійснюється шляхом реалізації таких організаційно-реалізаційних дій: виділення конкретних рис і властивостей особистості військовослужбовця, які передбачається виховувати; вивчення вихованця і діагностика розвитку його особистості у цілому та окремих рис і

якостей; проектування особистості військовослужбовця на основі зразка-ідеалу захисника Батьківщини; планування виховного процесу і його практичне здійснення; засвоєння вихованцем соціального і військово-професійного досвіду, спеціальних військово-професійних рис і якостей, навичок і звичок поведінки; організація досвіду поведінки та діяльності вихованця відповідно до ідеалу; спонукання вихованця до самовдосконалення своєї особистості та формування його мотивації; контроль, оцінка й коректування ходу і результатів виховних заходів і всього виховного процесу.

Всю цю роботу організує і здійснює суб'єкт виховання, вихователь є основною постаттю виховного процесу. "У вихованні все має ґрунтуватися на особі вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро не було придумано, не може замінити особистості в справі виховання... без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає характер, неможливе. Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер. Суб'єктами виховання у Збройних силах України є командири (начальники) всіх рівнів, військові колективи, суспільні інститути, сім'ї військовослужбовців та ін. Основну роль серед них виконують командири (начальники), вони являються безпосередніми організаторами та учасниками виховного процесу.

До основних функцій вихователя (суб'єкта виховання) належать:

організаційно-мотиваційна – забезпечує усвідомлення вихователями сутності процесу виховання військовослужбовців і власного місця у ньому, цілеспрямоване планування виховної роботи та її змістовну реалізацію, формування у вихованців мотивації вдосконалення та самовдосконалення, творче залучення всіх військовослужбовців до їх реалізації;

мобілізаційна – забезпечує формування і розвиток у вихованців настанови на творче самовдосконалення, на постійний розвиток позитивних

якостей і нівелювання негативних, на творче опанування бойовою майстерністю та якісне виконання функціональних обов'язків;

формуючо-розвиваюча – основна, базова функція, сутність якої полягає у формуванні та постійному вдосконаленні у вихованців соціально-ціннісних якостей, забезпеченні гармонійного розвитку особистості військовослужбовця – захисника Батьківщини – та ефективної самореалізації його творчого потенціалу у військовій службі;

інформаційно-комунікативна – полягає в активному цілеспрямованому впливі на свідомість, підсвідомість, емоційно-почуттєву, вольову сфери особистості військовослужбовця, формуванні високої культури спілкування і **військового етикету, правил повсякденної поведінки, розвитку соціально значимих цінностей серед військовослужбовців;**

методична – спрямована на формування у учасників виховного процесу навичок і вмінь організації та проведення різноманітних виховних заходів, постійного їх удосконалення;

профілактично-перевиховна – полягає у прогнозуванні, попередженні та ліквідації негативних проявів поведінки, психолого-педагогічному попередженні девіантної поведінки, подоланні та усуненні негативних рис і якостей характеру військовослужбовців, цілеспрямованому формуванні мотивації до постійного самовдосконалення і ліквідації негативних рис характеру;

оцінно-контрольна – полягає у контролі, перевірці та оцінці результатів процесу виховання військовослужбовців і внесенні відповідних змін і корективів.

(Отже, головною метою виховання військовослужбовців є формування у військовослужбовців наукового світогляду, прищеплення їм комплексу загальнонародських, національних і військово-професійних норм, правил, цінностей та ідеалів поведінки та військової діяльності й всебічний розвиток їх особистості на цій основі. Мета й ідеал виховання знаходяться у діалектичному взаємозв'язку. Ідеал – це вічний, досконалий, але недосяжний зірочко. Він є стимулом для особистої та громадянської діяльності, він

живить наше буття, зміцнює моральні устої, підтримує сумління. Сила ідеалу – нездоланна, а тому “ідеалісти” легко переносять труднощі буденного життя”. Будь-який ідеал є метою, але не навпаки.

5.2 Основні зарубіжні теорії виховання та розвитку особистості (психодинамічні, біхевіоральні, соціально-когнітивні, гуманістичні, екзистенційні теорії особистості; теорія особистості Маслоу)

Психоаналітична теорія розвитку особистості З. Фрейда базується на двох передумовах. Перша, або генетична передумова, спирається на те, що переживання раннього дитинства відіграють критичну роль у формуванні дорослої людини. З. Фрейд був переконаний в тому, що основний фундамент особистості індивіда закладається в дуже ранньому віці, до п'яти років. Друга передумова полягає в тому, що людина народжується з певною кількістю статевої енергії (лібідо), яка потім проходить в своєму розвитку через декілька психосоціальних стадій, які коріняться в інстинктивних процесах організму. Уявлення про те, що людина — це єдиний організм, є визначальним в адлерівській психології. Назва самої теорії «індивідуальна психологія» (від лат. «individuum» — «неподільний») означає сутність, яку не можна поділити. Індивіда — це єдине ціле в кожному прояві особистості, яке рухається в напрямі росту і розвитку. Людина прагне до вдосконалення, намагаючись досягти визначених цілей. Цим самим знаходить своє місце в світі. Окрім спадковості, навколишнього середовища у формуванні особистості, А. Адлер надавав великого значення творчій силі людини — її вільній, свідомій активності. Провідним в теорії Адлера є положення, згідно якому вся поведінка людини відбувається в соціальному контексті, і сутність людської природи можна пізнати лише через розуміння соціальних відносин.

К. Юнг розглядав розвиток особистості як динамічний процес, як еволюцію протягом всього життя (на відміну від З. Фрейда). З точки зору

К. Юнга, людина постійно набуває нових умінь, досягає нових цілей і проявляє себе все більш повно. Життєва мета — повний прояв Себе (самоздійснення). Розвиток кожної людини в цьому напрямі є унікальним, однак самоздійснення досягають не всі люди, а лише здібні та високоосвічені. Теорія особистісних рис. Автори теорії особистісних рис розглядають особистість як комплекс якостей, що властиві певним категоріям людей, або ж намагаються виявити такі риси особистості, які змушують одних людей поводитися більш-менш однаково в різних ситуаціях. Так, Р. Кеттел оцінював особистість за 16 шкалами (серйозність — легковажність, відкритість — закритість тощо). Г. Айзенк визначав особистісні риси за двома параметрами: екстраверсія — інтроверсія (відкритість — замкнутість) та стабільність — нестабільність (рівень тривожності). Розроблені ними методики успішно використовуються в психологічних дослідженнях особистості.

Когнітивно-біхевіористичний напрям. Даний підхід базується на ідеї впливу на людину її соціального оточення. Всі форми соціальної поведінки, на думку теоретиків цього напрямку, є результатом спостережень за соціальними моделями (батьками, вчителями, друзями, героями кіно тощо). Особистість є результатом взаємодії індивіда (з усіма властивими йому характеристиками) і довкілля, яке він прагне пізнати, щоб пристосуватися до нього.

Когнітивний підхід. Когнітивний (від лат. *cognitio* — знання, пізнання) Вказана теорія є спробою пояснити природу контролю людини над своїм існуванням аби надати йому певного сенсу. Людина — не пасивна істота, на яку впливає довкілля. Характер її реакцій на різні ситуації визначається тією чи іншою когнітивною інтерпретацією, яку вона сама дає цій ситуації, та особливостями її особистості. Одні схильні брати відповідальність на себе за те, що з ними відбувається, і впевнені, що можуть впливати на оточення (люди з внутрішньою підтримкою); інші — систематично пояснюють усе, що з ними відбувається, зовнішніми обставинами, вірять в існування щасливого випадку (орієнтовані зовні).

Гуманістичний підхід. Найважливіша концепція гуманістичної психології — концепція становлення. Людина ніколи не буває статичною, вона завжди перебуває в процесі становлення. Пошук людиною істинного і повного сенсу життя є складним, але необхідним. Людська природа позитивна, принаймні, нейтральна. Представники гуманістичної психології визнають пріоритет творчої сторони в людині. Всі люди вільні у виборі свого життєвого шляху.

Гуманістична психологія особистості (лат. *humanus* — людський) — напрям в сучасній психології (виник в 50-ті роки ХХ ст.). Теорія названа гуманістичною, тому що визнає своїм предметом особистість як унікальну цілісну систему, яка являє собою не щось задане, а відкриту можливість самоактуалізації, яка базується на вірі в можливість розквіту кожної людини, якщо створити для неї умови, що дозволять їй самій обирати свою долю і спрямовувати її. Гуманістична психологія розглядає особистість не як дисгармонічну істоту, обтяжену проблемами, комплексами і приречену на трагічне існування у ворожому і відчуженому світі, а як на істоту гармонічну. Вона вивчає здорові, гармонічні особистості, які досягли вершини особистісного розвитку, вершини “самоактуалізації” особистості і для яких є характерною орієнтованість на майбутнє, вільна реалізація своїх можливостей, віра у себе і можливість досягнення “ідеального Я”.

Концепція самоактуалізації особистості за Абрагама Маслоу.

Американський психолог А. Маслоу, один з засновників гуманістичної теорії особистості, головною характеристикою особистості вважав потяг до **самоактуалізації**, самовираження, розкриття тенденцій до творчості та любові, в основі яких лежить гуманістична потреба приносити людям добро. Він стверджував, що людині, як і тварині, не властиві природжені інстинкти жорстокості й агресії, як вважав з. Фрейд. Навпаки, в людях закладений інстинкт збереження своєї популяції, що змушує їх допомагати одне одному. Потреба в самоактуалізації своїх можливостей і здібностей властива здоровій людині, а найбільшою мірою – видатним людям. ядро особистості утворюють гуманістичні потреби в добрі, моральності, доброзичливості, з якими народжується людина і які вона може реалізувати в певних умовах. Цей підхід А. Маслоу використовував у своїй теорії самоактуалізації. Джерелом психічного розвитку особистості він вважав її прагнення до самоактуалізації – якомога повного вияву своїх можливостей. Це прагнення ґрунтується на потребі в самоактуалізації – “вершині” в ієрархії потреб людини. Теорія самоактуалізації описує найбільш повну реалізацію талантів, здібностей і можливостей людини в суспільстві – на роботі, в колі сім’ї і друзів, досліджує особливості життя, діяльності і спілкування духовно здорових, творчих і щасливих людей, **досліджує “людей, які відчувають, що їх люблять і вони здатні любити, почувалися захищеними і здатними захищати, відчувають повагу з боку оточуючих і поважають себе та інших”** (А. Маслоу). Таких людей і вивчав А. Маслоу, намагаючись намітити граничні можливості людського розвитку. До останніх особливо важливо прагнути в дисгармонічному, нестійкому суспільстві, де масштаб особистості визначається її здатністю подолати несприятливі умови навколишнього життя. Знаючи рівень свого прагнення до самоактуалізації, особистість завжди може більш чітко визначити стратегію життєвого шляху і оцінити успіхи, міра яких, як вважає А. Маслоу, не стільки відстань до фінішу, скільки проміжок, пройдений від моменту старту. однак ці потреби в самоактуалізації задовольняються лише за умов задоволення інших потреб і, передусім, фізіологічних.

Питання для самоперевірки

1. Теоретичні основи та закономірності військового виховання.
2. Мета та ідеал виховання військовослужбовців.
3. Процес виховання в Державній прикордонній службі України.
4. Модель процесу виховання прикордонників.
5. Етапи виховної діяльності. Поняття вихованості як результат процесу виховання.
 - 6 Розвиток педагогічних здібностей. Педагогічна культура офіцера.
 7. Сутність і зміст нової парадигми педагогічної грамотності.
 8. Природа та класифікація принципів виховання військовослужбовців.
- Нормативне врегулювання виховної роботи.
 9. Методика виховання та самовиховання у вищій військовій школі.
 10. Психологічні механізми виховання та самовиховання.
 11. Основні зарубіжні теорії виховання та розвитку особистості (психодинамічні, біхевіоральні, соціально-когнітивні, гуманістичні, екзистенційні теорії особистості; теорія особистості Маслоу).
 12. Моделі інноваційних процесів у практиці самовиховання.

РОЗДІЛ 6

ВІЙСЬКОВЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

6.1 Особливості військового середовища

Соціальне середовище є однією з основних категорій соціальної психології, соціальної філософії, соціології, соціальної педагогіки. Але тільки соціальна педагогіка і теорія виховання всебічно розглядають його педагогічні аспекти, виховний вплив на особистість, обґрунтовують виховні функції. Адже соціальне середовище як постійне джерело поповнення особистого досвіду, знань вихованця є тим об'єктивним фактором, що визначає його життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, зацікавлень, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процес самовизначення і самореалізації.

«Поняття «соціальне середовище» є видовим стосовно більш загального поняття «середовище», змістом якого є все те, що оточує річ, рослину, тварину або людину і впливає на них безпосередньо чи опосередковано.... До середовища людини мають бути віднесені економічні, політичні, соціальні і духовні умови й відносини, територіальні та інші **соціальні спільноти й об'єднання** тією мірою, якою вони стихійно або **цілеспрямовано, прямо або опосередковано** впливають на свідомість і поведінку особи». Поняття «суспільство» та «соціальне середовище» є **однопорядковими, але не тотожними**. Поняття «соціальне середовище» передбачає існування сукупності соціальних умов по відношенню до певного соціального суб'єкта (особистості, групи, колективу, класу тощо), тому для кожного з них значення цього поняття буде різним. Ті чи інші суспільні умови стають елементами соціального середовища в тому разі, коли будь-як впливають на соціальний суб'єкт.

Отже, середовище – все те, що оточує людину – починаючи із сім'ї, родини, включаючи середовище соціальне, яке створює умови для її розвитку, соціалізації та формування як особистості. Соціальне

середовище – це сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, факторів, відносин тощо, в яких існує особистість і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку і діяльність.

Соціальне середовище являє собою складне структурне утворення, яке характеризується численними рівнями, складними зв'язками та відносинами між елементами. Розрізняють соціальне середовище у широкому розумінні – макросередовище, що охоплює всю суспільно-економічну систему, соціум, до якого належить учень (наприклад школа), та у вузькому розумінні – мікросередовище: безпосереднє соціальне оточення учня – сім'я, певна спільність (наприклад клас), неформальна група (коло ровесників) та ін.

Вплив соціального середовища на особистість вихованця та її подальший розвиток неоднорічний, він відбувається через мікросередовище. Безпосереднє соціальне середовище є сполучною ланкою між особистістю і суспільством. Найважливіші структурні компоненти мікросередовища – первинний трудовий або навчальний колектив, профспілкова та інші громадські організації за місцем роботи, неформальне об'єднання за інтересами тощо.

Особливості соціального середовища:

- рівень і характер можливостей для самоактуалізації та самореалізації, прояву індивідуальних здібностей і творчого потенціалу особистості;
- рівень єдності й цілісності складових елементів (соціальних відносин, соціальних сфер);
- рівень рівномірності розвитку різних елементів і сфер соціального середовища.

Різновидом соціального середовища є конкретне професійне середовище, що являє собою сукупність різноманітних умов, які безпосередньо впливають на особистість вихованця під час виконання професійних функцій.

Отже, соціальне середовище – це сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, факторів, відносин тощо, в яких існує особистість і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку і діяльність. Елементи

конкретного середовища можуть впливати на людину прямо чи опосередковано, стихійно чи цілеспрямовано. Вплив може бути випадковим чи закономірним, стійким або тимчасовим. Виховна робота має послабити асиміляцію факторів впливу соціальних процесів, які зумовлюють поряд із позитивним впливом соціального середовища негативні моменти, що дестабілізують свідомість та поведінку особистості.

Соціальне середовище є однією з основних категорій таких наук, як соціальна психологія, соціальна філософія, соціологія, соціальна і військова педагогіка. Але тільки соціальна педагогіка і теорія виховання, у тому числі й військова, глибоко і всебічно розглядають його педагогічні аспекти, виховний вплив на особистість, обґрунтовують виховні функції. Це пов'язано з тим, що соціальне середовище як постійне джерело поповнення особистого досвіду, знань військовослужбовця є тим об'єктивним фактором, що визначає його життєві настанови, спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процес самовизначення і самореалізації. Цей аспект соціального середовища, різновидом якого є військове, обумовлює необхідність визначення важливої групи методів виховання військовослужбовців – методів опосередкованого виховного впливу. Власне зміст цієї групи складає військове середовище. **Охарактеризуємо** більш глибоко проблему взаємозв'язку соціального середовища й особистості.

Вплив соціального середовища на особистість військовослужбовця та її подальший розвиток неодносторонній, він відбувається через найближчі умови та фактори її безпосереднього оточення, через мікросередовище, яке є суттєвим елементом загального соціального середовища. Загальна соціальна детермінанта пов'язана із впливом на особистість найбільш суттєвих, основних глобальних рис, умов і факторів конкретного суспільства, класу, соціальної спільноти (макросередовища). Цей вплив є підґрунтям формування певного соціального типу особистості вихованця, який містить у собі найважливіші соціальні якості людини, що визначають соціальну спрямованість її свідомості та поведінки. Це ті якості та властивості

військового гарнізону, і, відповідно, до матеріально-фізичних умов – матеріально-побутові умови життєдіяльності особового складу, військова техніка і озброєння, клімат тощо.

Елементи військового середовища можуть впливати на військовослужбовця прямо чи опосередковано, стихійно чи цілеспрямовано. Їх вплив може бути випадковим чи закономірним, носити стійкий або тимчасовий характер. Ефективність їх впливу на формування та розвиток особистості воїна багато в чому визначається єдністю, спільністю визначальної спрямованості об'єктивних умов військового середовища. Військове виховання має послабити асиміляцію факторів впливу соціальних процесів, які обумовлюють поряд із позитивним впливом соціального середовища негативні, дестабілізуючі свідомість і поведінку особистості, моменти.

Процес впливу військового середовища не можна розуміти і обмежувати тільки зовнішнім впливом об'єктивних умов. Вплив військового середовища – це завжди процес взаємодії його з особистістю, і цей процес двохсторонній. Той соціальний досвід, який створений конкретним середовищем, є своєрідним будівельним матеріалом, який активно використовується особистістю військовослужбовця, перероблюється і співвідноситься з її внутрішнім світом, внаслідок чого і формується його особистість у єдності загальних та індивідуальних рис.

Виховні функції військового середовища. Військовослужбовець, який проходить військову службу, є представником нового соціального середовища – військового, де домінують специфічні норми і правила поведінки та діяльності. У цьому середовищі домінують формальні цілі і одноособове командування, існують суворі умови життєдіяльності, функціонують правила і норми воїнського етикету. Вся ця специфіка накладає високу відповідальність на воїна, висуває підвищені вимоги до його духовної, психічної та фізичної сфер. Процес впливу військового середовища на особистість вихованця відбувається якби на двох площинах: у військовому підрозділі та у військовій частині, які є конкретними

різновидами військового середовища. Військовий підрозділ у Збройних силах України становить основну ланку організації та проведення військово-навчального процесу, складовою частиною якого є виховний. Але в той же час військовий підрозділ є нероздільною складовою військової частини. Процеси навчання і виховання, які організуються і проводяться у військовій частині та підрозділі є провідними факторами формування і розвитку особистості вихованців. Від їх ефективності, відповідно, залежить змістовність і багатогранність особистості військовослужбовця.

Важливе виховне значення мають також і матеріально-фізичні умови життєдіяльності військовослужбовців. Матеріально-побутові умови створюють сприятливі умови для повноцінного відпочинку особового складу, безпосередньо впливають на формування позитивного морально-психологічного клімату в військовому колективі. Кліматично-природні умови також мають вплив на військовослужбовців, особливо в тих випадках, коли бойова підготовка організується в несприятливих погодних і кліматичних умовах. Більш докладно проаналізуємо окремі фактори військового середовища, які мають найбільший вплив на формування і розвиток особистості вихованця. До них, безумовно, належать: статутний порядок життєдіяльності особового складу, військові ритуали; суспільна діяльність; громадська думка.

Статутний порядок життєдіяльності особового складу. Військо, як добре зорганізований суспільний інститут, має великий виховний вплив на воїнів через внутрішній суворий порядок, характер бойової підготовки, особливості підтримання постійної бойової та мобілізаційної готовності, несення різних видів бойового чергування. Необхідність дотримання визначеного розпорядком дня військової частини правил і норм життєдіяльності особового складу, чіткий порядок і методична обґрунтованість і виховна насиченість занять з бойової та гуманітарної підготовки, підтримання бойової техніки та озброєння в постійної бойової готовності автоматично формують внутрішню самоорганізованість особистості військовослужбовця, сприяють розвитку її навичок і вмінь

самовдосконалення. Цей вид виховного впливу надзвичайно важливий, тому що він опосередковано впливає на свідомість вихованця, на формування рис вихованої поведінки, часто діє безпосередньо на його підсвідомість. У цьому полягає виховна цінність статутного порядку у військовому підрозділі.

Військові ритуали формують у військовослужбовців усвідомлення святості та непорушності вимог військової присяги, відданість українському народові, почуття військового товариства, високі морально-бойові якості, готовність захищати Вітчизну ціною власного життя. Вони повинні бути чітко організовані, глибоко продумані, відповідати високому естетичному рівню. В різних видах і родах військ існують специфічні умови для проведення військових ритуалів. Врахувати ці умови і, згідно зі статутами та настановами, розкрити бойові традиції частини (підрозділу) – основна ціль проведення військових ритуалів. В процесі служби військовослужбовців супроводжує чітка система військових ритуалів, які своєю красою, урочистістю мотивують до обрання військової спеціальності, в подальшому впливають на емоції військовослужбовців, роблять службу більш яскравою, радісною, виражають думки та почуття військовослужбовців, які пов'язані з бойовою, навчально-бойовою та повсякденною діяльністю військ.

Військові ритуали – постійно діючий, ефективний метод виховання військовослужбовців. Їх виховний вплив міститься в тому, що вони уособлюють красоту військової діяльності, самовідданість при виконанні військового обов'язку. Впливаючи на духовний світ військовослужбовця, звертаючись до його ідеалів, інтересів і переживань, вони допомагають формувати особистість військовослужбовця, здатні в процесі виховання досягати таких цілей, яких складно досягнути іншими методами та формами виховання. Саме військовий ритуал є заходом, головним призначенням якого є не стільки донесення до свідомості воїна змісту наказу, скільки формування позитивно емоційного ставлення до нього.

Найбільший виховний вплив мають такі військові ритуали: прийняття Військової присяги, віддавання честі державним символам, взаємне віддавання честі військовослужбовцями, урочисті збори у державні,

військові свята, святкування днів військової частини, урочистий вихід на навчання з бойової стрільбою та повернення з них, урочистий початок і закінчення навчальних періодів і навчального року тощо. І головним завданням вихователів, що його організують, є визначення природних потреб особистості вихованця та заповнення всіх репрезентативних систем (каналів сприймання) вихованців інформацією про задоволення їхніх потреб, формування позитивної інформації, що підсилює почуття і відповідає змісту події, зменшення впливу сторонніх факторів, що відволікають увагу учасників ритуалу. Це необхідно для позитивної емоційної мотивації вихованців до військової діяльності. Виховна цінність військових ритуалів залежить від способів їх реалізації: організації, форми, змісту, емоційної насиченості, урочистої обстановки тощо.

Суспільна діяльність. Взаємовідносини у військовому підрозділі – це різні види стосунків особистості та мікрогруп у формі розподілу внутрішньогрупових ролей та обов'язків. Такий розподіл у будь-якому військовому підрозділі пов'язаний окрім із службовою діяльністю також із предметом суспільної діяльності. Суспільна діяльність спрямована на задоволення різноманітних потреб військовослужбовців, пов'язана з внутрішньою потребою особистості будь-якого воїна у самовираженні, намаганні заповнити позаслужбовий час **корисною** діяльністю, що направлена на самовдосконалення. З цією метою **проводяться** загальні збори військовослужбовців, спортивні та культурні заходи, різні контакти з цивільним населенням, технічні гуртки тощо. Виховний вплив цих заходів полягає у всебічному задоволенні потреб вихованців, розвитку їх розумових, естетичних, фізичних та інших здібностей, формуванні навичок і **вмінь організації** та проведення колективних заходів.

Громадська думка. Важливу роль у формуванні особистості вихованця грає громадська думка. Вона виступає у якості зворотного зв'язку особистості та колективу: інформація, яка йде від колективу до особистості, може мати форму оцінки, похвали, схвалення, осудження тощо. Вона коригує, контролює та **спрямовує** вчинки та поведінку військовослужбовця згідно з вимогами колективу. Вплив колективної думки на особистість військовослужбовця

визначається: по-перше, тим, що колективна думка є концентрованим виразом ідей, поглядів та волі військового колективу, вона одночасно поєднує в собі і переконання, і психічний примус. По-друге, систематичністю, повсякденністю та оперативністю впливу моральних оцінок дій і вчинків окремих військовослужбовців. По-третє, об'єктивністю та незаперечністю цих оцінок. І по-четверте, тим, що колективна думка викликає у військовослужбовця, навіть при негативній оцінці не тільки негативні емоції, але й позитивні: бажання виправитися та заслужити позитивну оцінку, почуття відповідальності перед колективом. А позитивна оцінка викликає почуття законних гордошів, підйому, задоволення. Загальна думка у військовому колективі утворюється під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Умовою цього процесу є взаємодія військовослужбовців між собою. Колективна думка має висловлюватись у першу чергу в публічних виступах командирів. Вони мають задавати тон у формуванні громадської думки.

6.2 Формування особистості військовослужбовця

Проблема особистості – одна з центральних у курсі філософії, соціології, педагогіки, психології та ряду інших наук. Але кожна наука вивчає особистість згідно свого предмету дослідження. Педагогіка досліджує педагогічні закономірності формування й розвитку особистості. Дійсно, формування, розвиток і діагностика особистості вихованця, визначення найбільш ефективних напрямків виховного впливу на військовослужбовця неможливі без знання структури особистості, закономірностей її формування та розвитку.

Особистість визначається як цілісне утворення, відносно пізнім продуктом соціально-історичного розвитку та особливий рівень онтогенетичного розвитку людини. Особистість виступає як результат інтеграції процесів, які здійснюють ставлення суб'єкта до об'єктивної дійсності, які передбачають наявність свідомості та самосвідомості суб'єкта.

Реальною основою особистості людини є сукупність її відношень до світу, що є суспільним за своєю суттю та реалізуються разом. Особистість характеризують ті психічні явища людини, які сприяють здійсненню її діяльності. Ієрархії діяльності утворюють сутність особистості.

Він виокремлював три основних параметри особистості:

широту зв'язків зі світом;

ступінь їхньої ієрархії;

загальну структуру.

Власне, багатство зв'язків індивіда породжує особистість. Ієрархія мотивів і діяльності особистості утворюють її ядро, визначають життєві настанови, ідеали, зміст діяльності та характеризують загальний "психологічний профіль" особистості. Психологічними підструктурами особистості, за Леонтєвим, є темперамент, потреби і потяги, емоційні переживання й інтереси, навички та знання, моральні риси характеру та ін.

Інтраіндивідуальна структура особистості формується протягом життя, представляє цілісне утворення та певну організацію психічних властивостей особистості. На функціонування такого утворення мають вплив генетичні, функціональні, казуальні та інші фактори. У структурі особистості взаємодіють соціальні, соціально-психологічні та психофізіологічні характеристики людини. Ця структура будується за двома основними типами взаємозв'язків – субординаційним і координаційним, які забезпечують збереження цілісності особистості при її взаємодії з соціальним і природним середовищем.

Психолог Г.С.Костюк розробив власну концепцію особистості, згідно якої індивід стає суспільною істотою, тобто особистістю в міру того, як у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції. Соціальна сутність особистості завжди реалізується через її суб'єктивний внутрішній світ. Психічна діяльність особистості відбувається шляхом інтеграції психічних процесів і властивостей та здійснюється за допомогою нейрофізіологічних механізмів.

Між психічним і фізіологічним існують складні зв'язки, вони взаємно обумовлені, тобто, наприклад, характер перебігу фізіологічних процесів має безпосередній вплив на психічні процеси особистості. Чітко розрізняють поняття “індивід” і “особистість”. Людина є індивідом на всіх етапах онтогенезу і за всіх умов, а особистістю стає і може перестати бути нею. Він підкреслював єдність природного і суспільного, біологічного і соціального в житті особистості. На його думку, природне в розвитку особистості не усувається, а діє на всіх етапах життя.

За Г.С. Костюком, структура особистості – це стійка і динамічна система психічних властивостей, яка безпосередньо обумовлена характером її діяльності. Ця структура представляє ієрархічне утворення і включає свідомість, самосвідомість, спрямованість, психічні процеси.

Таким чином, під особистістю слід розуміти соціалізованого індивіда з огляду на найсуттєвіші соціально-значущі риси, які визначають його свідомість і самосвідомість, життєві настанови, поведінку та діяльність.

Головними психічними і соціально-психологічними рисами особистості є такі: ступінь сформованості психічних властивостей та якостей; наявність і розвиненість свідомості, самосвідомості та індивідуальності; активність виражена в певній діяльності, саморегулюванні; включеність в систему суспільних відносин.

Ці риси перетворюють індивіда в суспільну істоту – особистість. “Особистість – суб’єкт діяльності, інтегратор психічних процесів людини системна властивість індивіда як соціальної істоти; особлива соціальна якість, що формується у системі соціальних відносин, яку не можна зводити і не можна виводити з біологічних особливостей людини. Ядро особистості – система мотивів, спрямованість”. Таке розуміння особистості передбачає її дослідження і розуміння у всій сукупності найрізноманітніших зв'язків, взаємин і залежностей у процесі онтогенетичного розвитку, тобто розвитку психіки у нерозривній єдності із становленням, формуванням і розвитком особистості та її основних компонентів (пізнавальних, емоційно-почуттєвих, вольових і мотиваційних).

Отже, розвиток людини – це процес кількісних і якісних змін в організмі людини під впливом різноманітних детермінант: зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих.

Результат розвитку людини – це становлення людини як біологічного виду і як соціальної істоти. Біологічне в людині характеризується фізичним розвитком, яке включає в себе морфологічні, біохімічні та фізіологічні зміни. Соціальні зміни в людині передбачають її активне опанування соціальним досвідом, їх перехід у внутрішній світ, усвідомлену активну участь людини у суспільно-корисній діяльності та виконання певних соціальних ролей.

Отже, основними напрямками розвитку людини є:

анатоמו-фізіологічний (збільшення і розвиток кісткової та м'язової систем);

психічний (формування свідомості, самосвідомості, провідних рис, властивостей особистості, когнітивних, почуттєвих і вольових процесів тощо);

соціальний (набуття соціального досвіду, у тому числі, в першу чергу, духовного, опанування соціальними функціями тощо).

Основні тенденції розвитку особистості в онтогенезі:

перша – це єдиний цілісний процес неперервного доросліття;

друга полягає у неповторності окремих вікових періодів, що вносять свій специфічний вклад у загальний процес формування особистості.

Опанування людиною духовним досвідом людства у взаємодії з іншими компонентами її розвитку є предметом зацікавлення педагогіки як науки. Психологічні й педагогічні науки мають обґрунтувати шляхи, механізми вдосконалення процесу виховання особистості, процесу, який, на думку *Л.С.Виготського*, має сприяти “завтрашньому дню дитячого розвитку”, випереджаючи цей розвиток, який відбувається протягом усього життя людини, але особливо інтенсивно у дитячому і юнацькому віці. Сукупність цих змін призводить до переходу індивіда в категорію особистості та набуття нею своєрідної неповторності та оригінальності,

тобто індивідуальності. Отже, розвиток людини як особистості має два боки: об'єктивний і суб'єктивний.

Формування особистості – це становлення людини як соціальної істоти внаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх детермінант її розвитку. На думку І.П.Підласого, “формування передбачає деяку закінченість людської особистості, досягнення рівня зрілості та стійкості.

Поняття “формування” ми вважаємо такою педагогічною категорією, яка ще не встановилась...”.

Виділяють види розвитку і формування особистості: стихійний, цілеспрямований, саморозвиток і самоформування.

Отже, розвиток особистості представляє собою прогресивно направлений соціально обумовлений процес становлення людини як суспільної істоти. Основним способом буття людини є розвиток. Розвиток особистості включений у загальний психічний розвиток людини.

Відповідно, формулюється принцип єдності психічного розвитку з розвитком особистості. При цьому необхідно розрізняти специфіку розвитку як власне психіки, так і особистісного розвитку.

“Розвиток особистості – процес закономірних діалектичних змін, формування і перетворення суб'єкта діяльності, його свідомості, системи мотивів і потреб, взаємин. Розвиток психіки – закономірні необоротні зміни структури і змісту психічних процесів у часі: у філогенезі – в ході біологічної еволюції виду, в онтогенезі – у процесі індивідуального розвитку”.

Освітнє середовище як фактор формування особистості. Соціальне середовище є однією з основних категорій таких наук, як соціальна психологія, соціальна філософія, соціологія, соціальна і військова педагогіка. Але тільки соціальна педагогіка і теорія виховання, у тому числі й військова, глибоко і всебічно розглядають його педагогічні аспекти, виховний вплив на особистість, обґрунтовують виховні функції. Це пов'язано з тим, що соціальне середовище як постійне джерело поповнення особистого досвіду, знань військовослужбовця є тим об'єктивним фактором, що визначає його

життєві настанови, спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процес самовизначення і самореалізації. Цей аспект соціального середовища, різновидом якого є військове, обумовлює необхідність визначення важливої групи методів виховання військовослужбовців – методів опосередкованого виховного впливу. Власне зміст цієї групи складає військове середовище. Охарактеризуємо більш глибоко проблему взаємозв'язку соціального середовища й особистості.

Вплив соціального середовища на особистість військовослужбовця та її подальший розвиток неодносторонній, він відбувається через найближчі умови та фактори її безпосереднього оточення, через мікросередовище, яке є суттєвим елементом загального соціального середовища. Загальна соціальна детермінанта пов'язана із впливом на особистість найбільш суттєвих, основних глобальних рис, умов і факторів конкретного суспільства, класу, соціальної спільноти (макросередовища). Цей вплив є підґрунтям формування певного соціального типу особистості вихованця, який містить у собі найважливіші соціальні якості людини, що визначають соціальну спрямованість її свідомості та поведінки. Це ті якості та властивості особистості, які є типовими для неї як для представника Збройних сил України, конкретної соціальної та військово-професійної групи тощо. В умовах військового мікросередовища, де особистість військовослужбовця виступає представником певної групи чи ряду груп і колективів, формуються його особистісні якості, соціально-психічна своєрідність, відбувається самоствердження військовослужбовця як особистості.

Характер впливу суспільних умов соціальної дійсності на особистість військовослужбовця буде залежати від ступеню відповідності відносин у військовому колективі, що відрізняють середовище найближчого оточення особистості, загальним умовам соціального середовища. В залежності від характеру цієї відповідності, військове мікросередовище буде або виступати перешкодою впливу загального суспільного середовища або стимулювати і забезпечувати адекватність цього впливу відповідно до специфіки військового середовища.

Військове мікросередовище посилює або, навпаки, послаблює детермінуючі впливи макроумов, послаблює або посилює дієвість соціальних вимог. Його вплив може загальмувати формуючий вплив на особистість військовослужбовця об'єктивних умов дійсності. Кожне військове мікросередовище по-своєму перероблює впливи зовнішніх соціальних умов і тим самим може видозмінювати характер соціальних вимог до особистості військовослужбовця, що висуваються, надавати їм різні спрямування, посилювати чи послаблювати дієвість, викривляти зміст вимог.

Не слід протиставляти вплив на особистість макросередовища і військового мікросередовища. Соціальне макросередовище впливає на формування та розвиток особистості військовослужбовця через впливи різного роду військових мікросередовищ, в яких вона діє. Ознакою, яка розділяє макросередовище та військове мікросередовище, є наявність безпосередньої взаємодії середовища з особистістю військовослужбовця. Тому макросередовище спричиняє свій регулюючий і формуючий вплив на особистість через умови найближчого оточення. А для цього зміст макросередовища, соціальна інформація, яка міститься в ньому, повинна бути трансформована у військове мікросередовище. Його дія на формування особистості військовослужбовця, суворо кажучи, теж не носить безпосередній характер, а опосередковується діяльністю чи видами військової діяльності, які виконує воїн в умовах військової служби. Хоча військове мікросередовище є проявом основних суттєвих рис соціального макросередовища, між ними можливі протиріччя, конфлікти, які відбиваються на формуванні особистості. Конкретне військове середовище характеризується власними особливостями, рисами, які спричиняють вплив на формування особистості певного військовослужбовця. Ці особливості соціального середовища, точніше – військового, перш за все, обумовлюють різне об'єктивне положення воїна, яке визначається формами і особливостями впливу соціального середовища на його особистість, конкретним сприйняттям нею цих впливів. До особливостей соціального

середовища можна віднести такі: рівень та характер наданих соціальним середовищем можливостей для прояву індивідуальних здібностей і творчого потенціалу особистості; рівень єдності та цілісності складових елементів (соціальних відносин, соціальних сфер) соціального середовища; рівень рівномірності розвитку різних елементів і сфер соціального середовища.

Елементи військового середовища можуть впливати на військовослужбовця прямо чи опосередковано, стихійно чи цілеспрямовано. Їх вплив може бути випадковим чи закономірним, носити стійкий або тимчасовий характер. Ефективність їх впливу на формування та розвиток особистості воїна багато в чому визначається єдністю, спільністю визначальної спрямованості об'єктивних умов військового середовища. Військове виховання має послабити асиміляцію факторів впливу соціальних процесів, які обумовлюють поряд із позитивним впливом соціального середовища негативні, дестабілізуючі свідомість і поведінку особистості, моменти.

Роль військової діяльності та спілкування в розвитку особистості військовослужбовця. Психологічна і педагогічна науки розглядають формування та розвиток особистості вихованця як активного суб'єкта крізь призму її діяльності, як "систему", що має свої внутрішні переходи і перетворення, свій розвиток і самовдосконалення. Тому високоорганізована і змістовна, емоційно позитивно забарвлена військова діяльність суттєво впливає на розвиток особистості вихованця. У зв'язку з цим, вихователь свою цілеспрямовану виховну роботу направляє на подальше формування та розвиток особистості вихованця шляхом психолого-педагогічно зумовленої організації бойової та гуманітарної підготовки в підрозділі, повсякденної життєдіяльності вихованців. Кожній змістовній військовій праці притаманні процес обміркованого проектування своїх дій, їхніх часткових результатів, оцінка досягнутого, зіставлення їх з поставленою метою. Далі, під час спілкування та взаємодії з товаришами по службі члени військового колективу обмінюються думками, порівнюють свої настанови і позиції з настановами й позиціями товаришів по службі. Така праця добре впливає на

розвиток інтелекту і пізнавальних процесів: сприйняття, уявлення, уваги, мови, пам'яті, мислення та передусім формування і визначення життєвих настанов, військово-професійної спрямованості тощо.

Великі резерви має військова діяльність для розвитку волі вихованця, яка допомагає йому керувати своєю поведінкою, мобілізувати сили на подолання труднощів військової служби. Тому вихователь у процесі навчання і виховання військовослужбовців має прагнути формувати й розвивати у них такі вольові риси: цілеспрямованість, сміливість, ініціативність.

Ці риси забезпечують успішну діяльність військовослужбовця у складних обставинах. Завдяки їм військовослужбовець здатний самостійно організувати свою діяльність, успішно керувати своєю поведінкою під час виконання бойових завдань.

Основними напрямками розвитку вольових рис особистості військовослужбовця є такі:

- 1) формування мотиваційної сфери військової діяльності;
- 2) організація насиченої бойової та гуманітарної підготовки;
- 3) спеціальне тренування зі зміною обставин, умов і засобів досягнення мети;
- 4) заохочення до самовиховання;
- 5) систематичне закріплення досвіду вольових дій на всіх етапах досягнення результатів (від усвідомлення мети і способу дії до оцінки досягнутого).

З накопиченням досвіду служби зростає і сфера діяльності вихованця, що сприяє розвитку його психічних функцій і можливостей їх організації, пов'язаних із психічними станами. Офіцеру слід зважати, що психічний стан безпосередньо впливає на динаміку психічних процесів, на прояв властивостей особистості, ефективність її службової діяльності. Він характеризує тимчасову динаміку психічної діяльності вихованця.

На початковому етапі військової служби дуже важливою проблемою є адаптація особистості до нових умов життєдіяльності. Тому вихователю

необхідно тримати у полі зору процеси соціально-психологічної адаптації своїх вихованців. Це процес їх включення у первинний військовий колектив і сприйняття ними різних ролей. Тут можливі протиріччя між засвоєними настановами та звичками і новими вимогами військової служби. Перебудова стереотипів, яка при цьому відбувається, супроводжується негативними психологічними явищами, закріплення яких може погано позначитися на розвитку особистості військовослужбовця.

Під впливом виховної роботи активно формується та розвивається мотиваційна сфера вихованця, на основі якої реалізується його ставлення до військової служби. У зв'язку з цим, вихователь має допомогти йому усвідомити своє призначення, глибоко зрозуміти зміст мети й завдань військової служби, проїнятися відповідальністю за захист своєї Батьківщини.

Від успішного опанування функціональних обов'язків, конкретної бойової спеціальності неабияк залежить розвиток особистості вихованця. Тому вихователь повинен методично правильно організувати навчально-виховний процес у підрозділі. Динаміка та якість цієї роботи певною мірою залежать від умілого використання прихованих можливостей вихованця, чіткої організації колективної життєдіяльності, суворого статутного порядку. Послідовне керування цими процесами визначає гармонійний розвиток особистості вихованця. Виховна робота і закріплення дружніх стосунків між воїнами на основі співпраці і взаємодопомоги у процесі польових занять і бойових навчань позитивно впливає на формування їх особистості. Таким чином, участь вихованців в аналізі успіхів та невдач своїх дій розвиває у них почуття відповідальності, сприяє формуванню самостійності й правильного їх самоствердженню. Позитивні приклади вихователів також спонукають вихованців до самооцінки, розвивають у них самодисципліну й прагнення до самовдосконалення.

Отже, військовослужбовець є особистістю настільки, наскільки в нього розвинуті соціальні якості, наскільки він свідомий суб'єкт своєї громадсько-корисної військової діяльності. Без спілкування, в ізоляції від суспільства,

немає особистості, вона не може розвиватися, не може існувати як соціальна істота. Тільки у спілкуванні з товаришами по службі формується і вдосконалюється особистість вихованця. На цій особливості будується принцип виховання у вітчизняній педагогіці, докладно розроблений *А.С.Макаренко*: виховання у колективі та через колектив. Тому постає питання про роль і місце вихователя у формуванні особистості воїна в навчально-виховному процесі. Він зобов'язаний уміло формувати і гуртувати свій підрозділ у військовий колектив, який має виконувати свої виховні функції щодо кожного окремого воїна.

Поняття особистості вихованця, діагностика його індивідуально-психічних особливостей впливають із того, що діяло, які стосунки і яке соціальне оточення. При цьому обов'язково слід знати життєвий шлях вихованця до військової служби, його нинішні інтереси, ставлення до військово-професійної діяльності. Спираючись на ці знання, володіючи обґрунтованою методикою вивчення особистості, вихователь може визначити перспективи й можливості розвитку особистості вихованця, а також уміло керувати цим процесом.

Отже, формування і розвиток особистості вихованця може бути цілеспрямованим, самостійним або стихійним. Якими вони будуть, в першу чергу, залежить від вихователя, педагогічно обґрунтованої ним діяльності, спілкування, поведінки вихованців.

Рекомендована література щодо формування особистості громадянина

Бабін Б. В. П 68 Права людини та громадянське суспільство : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів / Б. В. Бабін, А. В. Ковбан. – Одеса : Фенікс, 2014. – 320 с.

Абетка політична. Громадянське суспільство і політика : навчальний посібник. За наук. ред. док. наук держ. упр. О. В. Радченка, Редактор

упорядник М. Д. Городок, [автори-упоряд. А. В. Карташов, О. В. Радченко], вид. 11-е, доп. і перероб. — Київ : 2016. — 48с.

Громадянські якості підлітків: теорія і практика становлення : монографія / [Грітчина А. І., Алексеєнко Т. Ф., Карпушевська Л. Р., Роговець О. В.] / за заг. ред. А. І. Грітчиної. — К. — Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. — 136 с.

Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2013. — 536 с.

Великий Я. Б. Педагогічні умови громадянського виховання офіцерів служби порятунку: концептуальний підхід : пед. альманах. 2016. Вип. 31. С. 16–22, с. 20. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2016_31_4.

Пономарьова Г. Ф. Виховання громадянської культури та патріотизму студентів вищих навчальних закладів (з досвіду виховної діяльності Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна 226 академія» Харківської обласної ради) : наук.-метод. посібник. Харків : Ранок, 2014. 79 с.

Роганова М., Сігова Г. Духовні витоки громадянськості студентської молоді. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць. Слов'янськ : СДПУ, 2007. Вип. XXXVIII. С. 141–146. 98.

Роганова М. В. Виховання громадянської культури у студентів ВНЗ. Виховання студентської молоді на історичних традиціях : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Краснодон, 2012. С. 193–198.

Пономарьова Г. Ф. Розвиток національної та громадянської самосвідомості майбутніх учителів в умовах поліетнічного освітнього простору. Модернізація вищої освіти та проблеми управління якістю підготовки фахівців. Організація системи взаємодії «Вища освіта – ринок праці» : тези XV Всеукр. наук.-метод. конф. (м. Харків, 28 вересня 2018 року). Харків : ХДУХТ, 2018. С. 332–333.

Пономарьова Г. Ф. Досвід громадянського виховання студентів педагогічних коледжів. Сєвєродонецьк: СНУ імені В. Дала, 2017. Вип. 1 (76). С. 175–183.

Михайліченко М. В. Громадянська компетентність майбутніх учителів : навч.-метод. посіб. Київ. Тернопіль : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 128 с.

Ломакіна Г. І. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільств. URL : http://www.rusnauka.com/27_NPM_2012/Pedagogica/3_117001.doc.htm (дата звернення : 02.10.2018).

Макогончук Н. В. Сутність, зміст та структура громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників : зб. наук. праць / Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна». 2012. № 6. С. 96–100. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2012_6_25

Завалевський Ю. І., Прокопович Ю. А., Сагарда В. В. Громадянська освіта і громадянське виховання в закладах освіти : наук.-метод. рекомендації. Чернівці : Букрек, 2004. 47 с

Грабар Є. Виховання громадянської відповідальності в майбутніх офіцерів у військових закладах вищої освіти. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 16. Т. 2.

Голіна І. В., Кияшко Л. О. Місце громадянської активності у процесі формування особистості як суб'єкта політичного життя / Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. № 771. Психологія. 2007. Вип. 38. С. 54–58

Виховання громадянина України – стратегічна мета національно-патріотичного виховання сьогодення : матеріали студентської наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський : КІНУ ім. Івана Огієнка, 2017. 291 с.

Мірошніченко В.І., Грузевич Т.Ю. Урахування особливостей виховних концепцій у громадянському вихованні учнів старших класів. *Theoretical foundations of pedagogy and education: collective monograph / Hritchenko T.,*

Loiuk O., – etc. – International Science Group. – Boston :PrimediaeLaunch, 2021. p. 66–76. Available at : DOI - 10.46299/ISG.2021.MONO.PED.II

Ставицький О.М., Мірошніченко В.І. Теорія та методика патріотичного виховання майбутніх офіцерів військових закладів вищої освіти. Домінантні аспекти виховання еліти української нації: колективна монографія. Харків : ФОРМ Бровін О.В., 2021, С. 254–392.

Боришевський М. Й. Громадянська спрямованість у контексті стратегії та цілей життєдіяльності особистості. Психолого-педагогічні умови виховання громадянської спрямованості в юнацькому віці : наук.-метод. посібн.; за заг. ред. М. Й. Боришевського. Київ : Міленіум, 2004.

Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку : монографія. Київ : Генеза, 2009. 384 с.

Питання для самоперевірки

1. Військове середовище та його виховні функції.
2. Педагогічна характеристика соціального середовища.
3. Виховні функції військового середовища.
4. Поняття та особливості комунікативної поведінки в військовому освітньому середовищі.
5. Забезпечення взаємного контакту в освітньому середовищі.
6. Психологічне налаштування на сприйняття інформації.
7. Особливості комунікації в освітньому середовищі.
8. Освітнє середовище та стратегічні комунікації.
9. Стратегії креативного мислення військового педагога.
10. Критичний аналіз інформації в професійній діяльності.
11. Формування особистості військовослужбовця в освітньому середовищі.
12. Особистість як предмет дослідження психолого-педагогічної науки. Основні теорії особистості.

13. Освітнє середовище як фактор формування особистості.

14. Роль військової діяльності та спілкування в розвитку особистості
військовослужбовця.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ З ПИТАНЬ
ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ**

**ПОСТАНОВА
Кабінету Міністрів України**

від 30 грудня 2022 р. № 1490Київ

Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997р.№1410

ЗМІНИ,

що вносяться до постанови Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997р.№

1410

1. У постанові:

1) У назві постанови слова “створення єдиної” замінити словом “трансформацію”;

2) У вступній частині слова “Збройних Сил та інших військових формувань” замінити словами “Збройних Сил, Державної спеціальної служби транспорту, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Служби безпеки, Управління державної охорони, Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації, розвідувальних органів”;

3) у пункті:

абзац другий замінити абзацами такого змісту:

“Концепцію трансформації системи військової освіти (додається);

Заходи щодо реалізації Концепції військової освіти в Україні (додається);”.

У зв'язку з цим абзац третій вважати абзацом четвертим;
абзаци третій і четвертий виключити;

4) пункти 3—6 виключити;

5) доповнити постанову пунктом 7 такого змісту:

“7. Міністерству оборони розпочати здійснення заходів, передбачених
Концепцією трансформації системи військової освіти, з 1
вересня 2023 року.”.

2. Концепцію військової освіти в Україні, затверджену зазначеною
постановою, викласти в такій редакції:

“ЗАТВЕРДЖЕНО

постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997р. № 1410

(в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022р. № 1490)

КОНЦЕПЦІЯ

Трансформації системи військової освіти

Загальна частина

Реалізація стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО) потребує досягнення у максимально стислі строки достатньої взаємосумісності Збройних Сил та інших складових сил оборони з відповідними структурами держав-членів НАТО, суттєвої активізації реформ, які необхідно впровадити для досягнення відповідності критеріям членства в НАТО.

Всеохоплююча оборона України передбачає координацію спроможностей Збройних Сил, Держспецтранс служби, Національної гвардії, Держприкордонслужби Служби безпеки, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, розвідувальних органів (далі – складові силових органів) з можливостями інших складових сектору безпеки і оборони України.

З метою забезпечення готовності сил оборони України до надання відсічі збройній агресії проти України, досягнення високого рівня операційної сумісності, міжвідомчої взаємодії, координації дій Збройних Сил та інших складових сил оборони під час планування і проведення спільних операцій на рівні об'єднаних штабів за стандартами та процедурами НАТО, комплектування їх вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом, поступового переходу до засад професійної армії є необхідним застосування нових підходів до формування структури і змісту системи військової освіти.

Ця Концепція ґрунтується на засадах інтеграції системи військової освіти до національної системи освіти і є її невід'ємною складовою.

Правовою основою розроблення Концепціїє Конституція України, Закони України “Про національну безпеку України”, “Провійськовий обов’язоків і військову службу”, “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про фахову передвищу освіту”, Укази Президента України від 14 вересня 2020р. №392 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”, від 25 березня 2021р.

№ 121 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року “Про Стратегію воєнної безпеки України”, від 11 травня 2021 р. № 189 “Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна — НАТО на 2021 рік”, від 1 лютого 2022 р. № 36 “Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії”, від 17 вересня 2021 р. № 473 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року “Про Стратегічний оборонний бюлетень України”, Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022—2032 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286, інші нормативно-правові акти з питань безпеки і оборони України, що регулюють питання розвитку військової освіти.

Проблема, яка потребує розв’язання

Результати аналізу світових тенденцій та досвіду провідних держав — членів НАТО щодо трансформації військової освітньої галузі в умовах високої динаміки змін форм, способів і засобів ведення бойових дій та збройної боротьби, а також поточного стану системи військової освіти свідчать про наявність певних проблем і чинників, які стримують ефективне функціонування системи військової освіти, що зумовлені новими викликами, які постали перед суспільством, державою, Збройними Силами та іншими складовими сил оборони.

Наявна система військової освіти не повною мірою забезпечує безперервний професійний розвиток військових фахівців упродовж військової кар'єри, набуття ними нових компетентностей, які дають змогу належно виконувати завдання оборонного планування, сумісного застосування Збройних Сил та інших складових сил оборони, здійснювати спільні дії у складі об'єднаних органів військового управління, у тому числі разом з відповідними структурами держав – членів НАТО.

До основних причин виникнення зазначеної проблеми належать: використання застарілих підходів та принципів під час формування структури та змісту військової освіти, недосконалий процес прогнозування її розвитку;

відсутність ефективною багаторівневою системи професійної військової освіти, що забезпечує набуття фахових компетентностей для виконання службових (бойових) функцій відповідно до стандартів НАТО та досвіду ведення бойових дій Збройними Силами та іншими складовими силами оборони у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації;

відсутність взаємосумісності структури військової освіти в складових силах оборони із структурами та організацією військової освіти держав — членів НАТО;

відсутність міжвідомчої координації під час підготовки військових фахівців у складових силах оборони, централізованої підготовки офіцерського складу оперативного та стратегічного рівня військової освіти;

неповна відповідність змісту військової освіти сучасному досвіду бойової та оперативної підготовки військ (сил), їх застосуванню у війнах, локальних конфліктах, антитерористичних і міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки стандартам держав – членів НАТО;

не інтегрованість системи військової освіти із системою управління кар'єрою;

повільне впровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних, інтерактивних, особистісно-орієнтованих освітніх технологій і технологій дистанційного навчання, зокрема в рамках виконання Програми НАТО “Удосконалення військової освіти” (DEEP);

недостатній рівень підготовки науково-педагогічних (педагогічних) працівників та інструкторів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, закладів фахової перед вищої військової освіти (далі – військові навчальні заклади) та навчальних частин (центрів) для викладання за освітніми програмами відповідно потреб інтеграції в НАТО;

недосконалість організаційно-штатної структури військових навчальних закладів, навчальних частин (центрів) та її невідповідність динаміці розвитку Збройних Сил та інших складових сил оборони;

недосконала система вивчення іноземних мов військовослужбовцями, що не забезпечує достатній рівень володіння іноземними мовами для ефективної участі в заходах міжнародного оборонного співробітництва, міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, впровадження стандартів та процедур НАТО;

недієва система відповідальності стейкхолдерів, військових навчальних закладів за якість підготовки військових фахівців, реалізацію законодавчо закріплених вимог щодо внутрішнього та зовнішнього забезпечення і гарантування якості освіти та освітньої діяльності;

недостатнє забезпечення освітнього процесу новими, сучасними зразками озброєння і військової техніки, тренажерами, навчально-тренувальними системами, комплексами, лабораторіями, центрами моделювання тощо;

недостатній рівень співпраці між українськими військовими навчальними закладами та військовими навчальними закладами держав — членів НАТО.

Ураховуючи наведене, подальший розвиток системи військової освіти потребує її трансформації шляхом визначення нових підходів до формування структури та змісту, що дасть змогу забезпечити ефективну планомірну реалізацію закріпленого Конституцією України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в НАТО та Європейському Союзі, забезпечити Збройні Сили та інші складові сил оборони вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом.

Мета і строки реалізації Концепції

Метою Концепції є визначення напрямів трансформації системи військової освіти щодо забезпечення безперервного освітнього та професійного розвитку військових фахівців упродовж військової кар'єри (службової діяльності) для набуття оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей Міноборони, Збройними Силами, іншими складовими сил оборони для виконання завдань оборонного планування, застосування Збройних Сил та інших складових сил оборони, спільних дій у складі об'єднаних органів військового управління, а також їх взаємосумісності з відповідними структурами держав – членів НАТО.

Трансформація системи військової освіти передбачає професіоналізацію Збройних Сил та інших складових сил оборони, інтеграцію органів управління військовою освітою, мережі військових навчальних закладів, діючих стандартів освіти, професійних стандартів, нормативно-правової бази в єдиний комплекс складових системи військової освіти для забезпечення сил оборони військовими фахівцями.

Професіоналізація військової освіти передбачає формування сучасної моделі професійної військової освіти, що забезпечує підготовку військових фахівців на основі їх безперервного професійного розвитку, враховує загальні тенденції розвитку системи національної та міжнародної безпеки, зміни принципів та способів ведення збройної боротьби, нові вимоги до якості військової освіти, формування доброчесності на основі стандартів НАТО. Професійна військова освіта культивує розвиток військового лідера шляхом

надання широкого спектру професійних знань та розвитку креативного мислення упродовж військової кар'єри.

Інтеграція в єдиний комплекс складових системи військової освіти передбачає міжвідомчу координацію підготовки військових фахівців з питань оборони, централізовану підготовку офіцерського складу оперативного та стратегічного рівня для Збройних Сил та інших складових сил оборони, оновлення професійних стандартів, оптимізацію мережі військових навчальних закладів та їх структури, нормативно-правове забезпечення відповідних заходів.

Концепцію передбачається реалізувати у період до 2032 року. Завдання та заходи, спрямовані на розв'язання проблеми

Основними завданнями трансформації системи військової освіти є:

Створення багаторівневої системи професійної військової освіти відповідно до стандартів НАТО, кращих вітчизняних та закордонних практик, власного досвіду ведення бойових дій;

досягнення взаємосумісності структури професійної військової освіти для підготовки військових фахівців Збройних Сил та інших складових сил оборони з відповідними структурами держав – членів НАТО;

забезпечення та організація спільної централізованої підготовки офіцерського складу оперативного та стратегічного рівня Збройних Сил та інших складових сил оборони, постійне оновлення змісту військової освіти з метою набуття військовими фахівцями нових компетентностей з підготовки і застосування військ (сил) у складі об'єднаних сил, здійснення заходів оборонного планування, операційної сумісності на основі методики підготовки, принципів і стандартів, прийнятих у збройних силах держав — членів НАТО, кращих національних традицій та досвіду ведення бойових дій у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації;

розроблення та імплементація в освітній процес військових навчальних закладів, які здійснюють підготовку військових фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони, оновлених освітніх програм, спрямованих на

формування нового стилю військового лідерства, добросовісності, підвищення рівня практичної підготовки та готовності до професійної діяльності з урахуванням потреб інтеграції в НАТО та власного досвіду ведення бойових дій Збройними Силами та іншими складовими сил оборони;

забезпечення реалізації принципу "Освіта впродовж усієї військової кар'єри";

прискорення процесу впровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних технологій і технологій дистанційного навчання;

забезпечення оптимізації та уніфікації організаційно-штатної структури військових навчальних закладів та їх чисельності;

приведення рівня підготовленості науково-педагогічних (педагогічних) працівників, інструкторського складу у відповідність з метою та змістом професійної військової освіти;

забезпечення достатнього рівня знань іноземних мов військовослужбовцями складових сил оборони в обсязі, необхідному для впровадження політик і стандартів НАТО в діяльність усіх ланок органів військового управління та ефективної участі у заходах міжнародного оборонного співробітництва, міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки та навчання за кордоном;

забезпечення якості військової освіти, впровадження відповідальності стейкхолдерів запровадження освітньої діяльності, реалізація законодавчо закріплених вимог щодо забезпечення і гарантування якості освіти, впровадження інституційного аудиту про сесійної військової освіти;

організація освітнього процесу з використанням нових, сучасних зразків озброєння і військової техніки, тренажерів, навчально-тренувальних систем, комплексів, лабораторій, центрів моделювання та ефективного використання в них ресурсів військових навчальних закладів, які

202

здійснюють підготовку військових фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони;

розширення партнерської співпраці між українськими військовими навчальними закладами та військовими навчальними закладами держав — членів НАТО та Європейського Союзу.

Заходи, спрямовані на розв'язання проблеми, строки їх виконання та відповідальні виконавці наведено в Переліку завдань і заходів з реалізації Концепції трансформації системи військової освіти згідно додатком.

Структура системи військової освіти

Військова освіта є видом спеціалізованої освіти і спрямовується на здобуття компетентностей у сфері професійної військової діяльності під час навчання безперервному інтегрованому освітньому процесі для досягнення відповідних рівнів і ступенів освіти та/або рівнів військової освіти.

Система військової освіти включає такі складники, як ступені та рівні освіти, рівні військової освіти, галузі знань і спеціальностей (предметні області освіти і науки, військово-облікові спеціальності), стандарти освітита професійні стандарти, освітні програми, кваліфікації, ліцензійні умови, заклади спеціалізованої освіти військового спрямування та інші суб'єкти освітньої діяльності, учасники освітнього процесу, органи управління у сфері військової освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними.

Ступені освіти та рівні військової освіти, стандарти освіти та професійні стандарти, освітні програми, кваліфікації, ліцензійні умови провадження освітньої діяльності та учасники освітнього процесу визначаються законодавством.

До закладів спеціалізованої освіти військового спрямування та інших суб'єктів освітньої діяльності системи військової освіти належать військові навчальні заклади, наукові установи та заклади спеціалізованої освіти II—III або III ступеня військового профілю (військові (військово-

морський, військово-спортивний) ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою).

До органів управління у сфері військової освіти належать Кабінет Міністрів України, МОН, Міноборони, МВС, центральний орган Виконавчої влади із забезпечення якості освіти, постійно діючий колегіальний орган у сфері забезпечення якості вищої освіти, державні органи та органи місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади спеціалізованої освіти військового спрямування та інші суб'єкти освітньої діяльності системи військової освіти.

Міжвідомчу координацію діяльності державних органів та взаємодію з органами місцевого самоврядування з питань військової освіти здійснює Міноборони.

Структура військової освіти включає:

Допризовну підготовку;

Підготовку осіб за військово-технічними та військово-медичними спеціальностями;

військово-професійну підготовку військовослужбовців рядового, сержантського (старшинського) складу строкової військової служби та військової служби за контрактом;

підготовку військовослужбовців сержантського і старшинського складу військової служби за контрактом з одночасним здобуттям фахової перед вищої освіти або ступеня вищої освіти молодшого бакалавра;

підготовку військовослужбовців офіцерського складу; професійну військову освіту;

військову підготовку громадян України за програмою підготовки офіцерів запasu.

Набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової перед вищої освіти та практичного досвіду здійснюється на курсах перепідготовки та/або підвищення кваліфікації відповідно до законодавства Допризовна підготовка передбачає здобуття особами первинних загальновійськових

спеціальних компетентностей, необхідних для успішного засвоєння програми бойової підготовки.

Допризовна підготовка включається до Державного стандарту базової повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 (Офіційний вісник України, 2012р., №11, ст.400), що реалізується у закладах або структурних підрозділах закладів освіти, які забезпечують здобуття профільної середньої освіти, закладах професійної (професійно-технічної) освіти, якщо певний рівень освіти здобувається на основі базової середньої освіти за програмами, погодженими з Міноборони.

Керівництво, організація та проведення допризовної підготовки, а також її матеріально-технічне забезпечення здійснюються відповідно до законодавства.

Підготовка осіб за військово-технічними та військово-медичними спеціальностями передбачає удосконалення призовниками військових знань і навичок з допризовної підготовки, а також набуття теоретичних знань та практичних навичок для виконання обов'язків на відповідних посадах у Збройних Силах та в інших складових сил оборони.

Підготовка осіб з військово-технічних та військово-медичних спеціальностей проводиться:

З учнями закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які навчаються у них за професіями, спорідненими з військово-обліковими спеціальностями, — безпосередньо в таких закладах;

з особами, які працюють, і тими, що тимчасово не працюють, а також учнями закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які навчаються в них за професіями, не спорідненими з військово-обліковими спеціальностями, — у закладах професійної (професійно-технічної) освіти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та у закладах освіти Товариства сприяння обороні України.

Організація і керівництво підготовкою осіб за військово-технічними та військово-медичними спеціальностями, а також її матеріально-технічне забезпечення здійснюються відповідно до законодавства.

Підготовка (перепідготовка) осіб рядового складу включає базову загальновійськову підготовку та фахову підготовку (перепідготовку) завизначеною військово-обліковою спеціальністю.

Базова загальновійськова підготовка є обов'язковою підготовкою для осіб, які не проходили військової служби, призначена для набуття ними первинних знань, навичок і умінь, необхідних для виконання обов'язків військової служби, і проводиться в навчальних частинах (центрах) Збройних Сил та інших складових сил оборони.

Фахова підготовка (перепідготовка) призначена для підготовки громадян до військової служби на посадах рядового складу за визначеною військово-обліковою спеціальністю та проводиться у навчальних частинах (центрах) Збройних Сил та інших складових сил оборони.

Фахова підготовка (перепідготовка) спеціальностями, за якими підготовка у навчальних частинах (центрах) не здійснюється, проводиться на спеціальних курсах у військових частинах Збройних Сил та інших складових сил оборони.

Спеціальні курси у військових частинах – це заходи фахової теоретичної і практичної підготовки військовослужбовців за програмою бойової підготовки до проходження військової служби на конкретній посаді з використанням штатного озброєння, військової та спеціальної техніки.

Підготовка осіб сержантського і старшинського складу включає багаторівневу підготовку та курсову підготовку (підвищення кваліфікації) у військових навчальних закладах, які здійснюють підготовку військових фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони.

Багаторівнева підготовка військовослужбовців для призначення на посади сержантського і старшинського складу (крім посад, призначення на

200

які передбачає наявність ступеня фахової передвищої освіти фахового молодшого бакалавра або ступеня вищої освіти молодшого бакалавра) здійснюється за такими рівнями, як базовий, середній, підвищений та вищий.

Підготовка за базовим рівнем здійснюється за відповідними програмами на курсах лідерства з подальшою підготовкою на курсах фахової підготовки в навчальних частинах (центрах) на базі повної загальної середньої освіти за військово-обліковими спеціальностями, що споріднені з раніше набутими спеціальностями, для заміщення посад командирів відділень та їм рівних.

Підготовка за середнім рівнем здійснюється за відповідними програмами на курсах лідерства в навчальних частинах (центрах) на основі повної загальної середньої освіти та отриманого базового рівня підготовки для заміщення посад головних сержантів взводів, головних сержантів роттаїм рівних.

Підготовка за підвищеним рівнем здійснюється за відповідними програмами на курсах лідерства у військових навчальних закладах на основі повної загальної середньої освіти та отриманого середнього рівня підготовки для заміщення посад головних сержантів батальйонів та їм рівних.

Курсова підготовка (підвищення кваліфікації) сержантського і старшинського складу на посади інструкторів навчальних підрозділів та штабних сержантів здійснюється у військових навчальних закладах, які здійснюють підготовку військових фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони.

Порядок організації та забезпечення підготовки (перепідготовки, підвищення кваліфікації) осіб рядового, сержантського і старшинського складу за певним переліком посад і військово-обліковими спеціальностями, типами озброєння, військової та спеціальної техніки визначається Генеральним штабом Збройних Сил та відповідними органами управління інших складових сил оборони.

З метою урахування специфіки діяльності окремих суб'єктів сил оборони особливості підготовки військовослужбовців рядового, сержантського і

старшинського складу можуть визначатися відповідними нормативно-правовими актами таких суб'єктів.

Підготовка на посади сержантського і старшинського складу військової служби за контрактом, призначення на які передбачає наявність ступеня фахової передвищої освіти фахового молодшого бакалавра або ступеня вищої освіти молодшого бакалавра, здійснюється у закладах фахової передвищої військової освіти або вищих військових навчальних закладах (військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти) відповідно за освітньо-професійними програмами відповідних спеціальностей (спеціалізацій), визначених Генеральним штабом Збройних Сил.

Зазначена підготовка прирівнюється до середнього рівня багаторівневої підготовки військовослужбовців сержантського і старшинського складу.

Ступінь вищої освіти молодший бакалавр здобувається на основі повної загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти або фахової передвищої освіти.

Ступінь фахової передвищої освіти фаховий молодший бакалавр здобувається на основі повної загальної середньої освіти або професійної(професійно-технічної)освіти.

Здобуття військової освіти для проходження військової служби на **посадах** офіцерського складу здійснюється в рамках поєднаних формальної **неформальної** освіти в межах освітніх програм відповідно до стандартів **вищої** освіти, переліку галузей знань і спеціальностей за відповідними **ступенями** вищої освіти (науковими ступенями) та рівнями військової освіти.

У рамках формальної освіти передбачено здобуття таких ступенів вищої освіти та наукових ступенів, як бакалавр, магістр, доктор філософії та доктор наук.

У рамках неформальної освіти передбачено здобуття таких рівнів військової освіти, як тактичний, оперативний та стратегічний.

208

Підготовка осіб до проходження військової служби на посадах офіцерського складу здійснюється на основі повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти для здобуття відповідних ступенів вищої освіти та/або рівнів військової освіти.

Підготовка осіб на посади офіцерського складу здійснюється у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти та передбачає:

Здобуття ступеня вищої освіти бакалавра (магістра) одночасно із здобуттям тактичного рівня військової освіти;

здобуття відповідного рівня військової освіти на курсах професійної військової освіти;

здобуття ступеня вищої освіти магістра в галузі знань “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону” за визначеними спеціальностями після здобуття оперативного рівня військової освіти;

здобуття ступеня вищої освіти магістра в галузі знань “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону” за спеціальністю “Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)” для сил оборони після здобуття стратегічного рівня військової освіти;

здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії;

здобуття наукового ступеня доктора наук.

Ступінь вищої освіти бакалавра та тактичний рівень військової освіти здобуваються на основі повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти курсантами за освітньо-професійними програмами відповідних спеціальностей з одночасним опануванням освітніх програм професійної військової освіти базового (L-1A) та фахового (L-1B) курсів тактичного рівня.

Ступінь вищої освіти магістра та тактичний рівень військової освіти здобуваються на основі ступеня вищої освіти бакалавра курсантами

(слухачами) за освітньо-професійними (освітньо-науковими) програмами відповідних спеціальностей з одночасним опануванням освітніх програм професійної військової освіти командного курсу тактичного рівня (L-1C).

Ступінь вищої освіти магістра в галузі знань “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону” за спеціальностями “Військове управління (за видами збройних сил)”, “Забезпечення військ (сил)” здобувається на основі ступеня вищої освіти не нижче бакалавра, утому числі здобутого в інших галузях знань, слухачами, які в рамках професійної військової освіти опанували освітні програми командного курсу тактичного рівня (L-1C), командно-штабного курсу тактичного рівня (L-2) та курсу офіцерів об’єднаних штабів оперативного рівня (L-3). Освітня програма курсу офіцерів об’єднаних штабів оперативного рівня (L-3) є складовою освітніх програм магістра за такими спеціальностями.

Ступінь вищої освіти магістра в галузі знань “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону” за спеціальністю “Національна безпека (за окремими сферами забезпечення та видами діяльності)” здобувається на основі ступеня вищої освіти магістра іншими спеціальностями, у тому числі інших галузей знань, слухачами, які в рамках професійної військової освіти опанували освітні програми курсу офіцерів об’єднаних штабів оперативного рівня (L-3) та курсу вищого керівного складу стратегічного рівня (L-4). Освітня програма курсу вищого керівного складу стратегічного рівня (L-4) є складовою освітньої програми магістра за такою спеціальністю.

Ступінь вищої освіти доктора філософії може здобуватися особами офіцерського складу на основі ступеня вищої освіти магістра за освітньо-науковими програмами відповідних спеціальностей в ад’юнктурах вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти та наукових установ, а також поза ад’юнктурами особами, які професійно займаються науковою та науково-педагогічною роботою.

Науковий ступінь доктора наук може здобуватися особами офіцерського складу на основі ступеня вищої освіти доктора філософії (кандидата наук) у

докторантурах вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, наукових установ та шляхом самостійної підготовки.

Професійна військова освіта є спеціалізованою освітою військового спрямування, яка здобувається за освітніми програмами на відповідних рівнях військової освіти з метою вдосконалення професійного рівня військового фахівця та набуття фахових компетентностей, що забезпечують виконання службових (бойових) функцій.

Здобуття професійної військової освіти здійснюється за освітніми програмами на курсах професійної військової освіти таких рівнів військової освіти:

Тактичний рівень військової освіти, щопередбачає:

- Базовий курс тактичного рівня (L-1A);
- Фаховий курс тактичного рівня (L-1B);
- Командний курс тактичного рівня (L-1C);

- командно-штабний курс тактичного рівня (L-2);

оперативний рівень військової освіти, що передбачає курс офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня (L-3);

стратегічний рівень військової освіти, щопередбачає:

- курс вищого керівного складу стратегічного рівня (L-4);
- курс стратегічного управління вищого рівня та державної політики (L-5).

Здобуття тактичного рівня військової освіти здійснюється у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти на курсах професійної військової освіти базового (L-1A) та фахового курсів (L-1B) тактичного рівня.

На зазначених курсах здійснюється підготовка на посади молодшого офіцерського складу осіб, які здобули або здобувають ступінь вищої освіти бакалавра.

На базовому курсі тактичного рівня професійної військової освіти (L-1A) здійснюється загальновійськова підготовка.

На фаховому курсі тактичного рівня професійної військової освіти L-1B) здійснюється підготовка осіб на первинні посади офіцерського складу за відповідною військово-обліковою спеціальністю (групою військово-облікових спеціальностей).

З метою набуття нових компетентностей, які забезпечують подальше просування по службі на посадах офіцерського складу тактичного рівня, здійснюється підготовка на командному курсі тактичного рівня (L-1C) та командно-штабному курсі тактичного рівня (L-2) професійної військової освіти.

На командних курсах тактичного рівня (L-1C) професійної військової освіти здійснюється підготовка офіцерського складу для призначення на посади тактичного рівня штатно-посадової категорії “капітан” за відповідними військово-обліковими спеціальностями (групою військово-облікових спеціальностей).

Підготовка осіб офіцерського складу для призначення на посади тактичного рівня (у тому числі офіцерського складу медичної служби) штатно-посадової категорії “майор” здійснюється на командно-штабних **курсах тактичного рівня професійної військової освіти (L-2).**

Удобуття оперативного рівня військової освіти офіцерським складом сил оборони здійснюється на курсі офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня професійної військової освіти (L-3) заєдиною освітньою програмою для всіх складових сил оборони в Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського, а для офіцерського складу медичної служби – Українській військово-медичній академії та зазначеному університеті.

Така підготовка може також здійснюватися у вищих військових авчальних закладах інших державних органів з урахуванням наявності відповідної матеріально-технічної бази, наукового та науково-педагогічного потенціалу. Рішення про започаткування такої підготовки приймається

керівником державного органу, до сфери управління якого належить відповідний вищий військовий навчальний заклад, за погодженням з Міноборони.

Здобуття стратегічного рівня військової освіти офіцерським складом складових сил оборони та сил безпеки здійснюється на курсі вищого керівного складу стратегічного рівня (L-4) професійної військової освіти в Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського.

Здобуття оперативного та стратегічного рівня військової освіти офіцерським складом Служби безпеки, Управління державної охорони та розвідувальних органів, військових частин (підрозділів) Національної гвардії, які здійснюють конвоювання та охорону дипломатичних представництв, оперативних підрозділів Держприкордонслужби здійснюється у разі необхідності з урахуванням кваліфікаційних вимог до посад, які передбачають, зокрема, участь такого офіцерського складу в спільних діях у складі об'єднаних органів військового управління.

Для подальшого просування по службі на посади керівників самостійних структурних підрозділів Міноборони, Генерального штабу Збройних Сил, відповідних органів управління інших складових сил оборони, центральних органів виконавчої влади та інших органів державної влади до сфери відповідальності яких належать питання оборони та безпеки держави, здійснюється у разі потреби навчання на курсі стратегічного управління вищого рівня та державної політики (L-5) в Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського.

Здобуття відповідного рівня професійної військової освіти може здійснюватися військовими навчальними закладами держав – членів НАТО. Порядок визнання рівнів професійної військової освіти, отриманих військових навчальних закладах держав – членів НАТО, визначається Міноборони та іншими складовими сектору безпеки оборони.

Ступінь магістра медичного, фармацевтичного спрямування та тактичний рівень військової освіти здобуваються на основі повної загальної

середньої освіти або освітнього ступеня молодшого бакалавра, фахового молодшого бакалавра, освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста за відповідною спеціальністю особами за освітньо-професійними програмами відповідних спеціальностей (спеціалізацій) з очасним опануванням програм підготовки офіцерів запасу за відповідними військово-обліковими спеціальностями.

Первинна спеціалізація за лікарськими та провізорськими спеціальностями здобувається на основі ступеня вищої освіти магістра медичного, фармацевтичного спрямування слухачами за програмами підготовки у військовій інтернатурі з одночасним опануванням освітніх програм професійної військової освіти командного курсу тактичного рівня (L-1C) в Українській військово-медичній академії.

Вторинна спеціалізація здобувається на основі ступеня вищої освіти магістра медичного, фармацевтичного спрямування та первинної спеціалізації за лікарськими та провізорськими спеціальностями на курсах перепідготовки та підвищення кваліфікації відповідних спеціалізацій в

Українській військово-медичній академії або медичних закладах вищої освіти.

Ступінь магістра ветеринарного спрямування та тактичний рівень військової освіти здобуваються на основі повної загальної середньої освіти або освітнього ступеня молодшого бакалавра, фахового молодшого бакалавра, освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста за відповідною спеціальністю особами за освітньо-професійними програмами відповідних спеціальностей з одночасним опануванням освітніх програм професійної військової освіти базового (L-1A) та фахового (L-1B) курсів тактичного рівня.

Під час здобуття ступеня вищої освіти магістра ветеринарного спрямування після опанування освітніх програм курсів тактичного рівня (L-1A) та (L-1B) також здійснюється підготовка на командному курсі тактичного рівня (L-1C).

Військову підготовку за програмою підготовки офіцерів запасу на добровільних засадах проходять громадяни України, які зобули або здобувають освітній ступінь вищої освіти не нижче бакалавра, придатні до військової служби за станом здоров'я та морально-діловими якостями.

Військова підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу проводиться у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти.

Перелік закладів вищої освіти, на базі яких здійснюється військова підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, визначається Кабінетом Міністрів України за поданням Міноборони, погодженим з відповідними центральними органами виконавчої влади.

Порядок проведення військової підготовки громадян України запрограмою підготовки офіцерів запасу визначається Кабінетом Міністрів України за поданням Міноборони, погодженим з МОН.

За результатами опанування повного курсу військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу громадяни України здобувають тактичний рівень військової освіти.

Професійне навчання та підвищення кваліфікації керівників і спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, відповідних органів управління складових сектору безпеки і оборони (далі — керівники і спеціалісти) здійснюється з метою забезпечення необхідного рівня їх підготовки з питань національної безпеки та оборони держави.

Професійне навчання керівників і спеціалістів здійснюється в рамках формальної і неформальної освіти у Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського.

У рамках формальної освіти передбачено здобуття ступеня вищої освіти магістра в галузі знань “Воєнні науки, національна безпека, безпека

державного кордону” за спеціальністю “Національна безпека (за окремими сферами забезпечення та видами діяльності)”.

У рамках неформальної освіти передбачено здобуття спеціалізованої освіти військового спрямування (професійна військова освіта) для вдосконалення професійного рівня та набуття компетентностей, що забезпечують організацію роботи та взаємодію органів виконавчої влади і сектору безпеки та оборони умирний час та в умовах особливого періоду.

Здобуття спеціалізованої освіти військового спрямування керівниками і спеціалістами здійснюється на відповідних курсах професійної військової освіти.

Підвищення кваліфікації керівників і спеціалістів здійснюється за спеціальними програмами з метою набуття нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності з питань воєнної безпеки та оборони держави у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти.

Порядок професійного навчання та підвищення кваліфікації керівників і спеціалістів з питань національної безпеки та оборони держави здійснюється відповідно до законодавства.

Очікувані результати та показники їх досягнення

Реалізація Концепції сприятиме задоволенню ключових інтересів Збройних Сил та інших складових сил оборони в забезпеченні їх висококваліфікованими військовими фахівцями.

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Навчально-методичне забезпечення освітнього процесу академії включає: навчально-методичний комплекс спеціальності та навчально-методичний комплекс дисципліни.

До навчально-методичного комплексу спеціальності відносяться такі нормативно-методичні документи:

освітньо-професійна програма;

навчальний план;

робочі програми з усіх навчальних дисциплін навчального плану;

програми з усіх видів практичної підготовки, передбачених освітньо-професійною програмою;

методичні матеріали для проведення підсумкової атестації здобувачів вищої освіти.

Навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни створюється під керівництвом провідних викладачів. До його складу входять:

робоча програма навчальної дисципліни (додаток № 1);

навчальний контент (навчально-методичні матеріали для проведення занять);

плани лекційних, практичних (семінарських) занять, завдання для проведення лабораторних робіт тощо;

тематика курсових робіт (проектів) та методичні рекомендації до їх виконання;

засоби діагностики з навчальної дисципліни для перевірки теоретичних знань і практичних навичок (матеріали підсумкового контролю, ректорських контрольних робіт, комплексних контрольних робіт);

навчально-методичне забезпечення з навчальної дисципліни (додаток № 2);

індивідуальні завдання;

відомості щодо забезпечення слухачів (курсантів, студентів) навчальною та методичною літературою.

Примітка про відомості щодо забезпечення слухачів (курсантів, студентів) навчальною та методичною літературою.

Навчальне та методичне забезпечення навчальної дисципліни включає: підручники, навчальні посібники, електронні підручники, тести, методичні рекомендації тощо.

Забезпеченість дисципліни навчальною літературою вважається 100% за умов наявності у рекомендованому списку літератури робочої програми навчальної дисципліни не менше 1 підручника (посібника) рекомендованого Міністерством освіти і науки України або затвердженого Адміністрацією Держприкордонслужби України на п'ять осіб фактичного контингенту слухачів (курсантів, студентів). У список базової літератури робочої програми навчальної дисципліни, підручник (навчальний посібник) вноситься за умови, що його зміст відповідає не менш ніж 30% тематичного змісту робочої програми навчальної дисципліни.

Відповідальність за якість навчально-методичного комплексу навчальної дисципліни несе начальник кафедри.

Слухачі (курсанти, студенти) можуть ознайомитись з навчально-методичним комплексом навчальної дисципліни на порталі кожної кафедри або хмарному середовищі, на веб-сайті бібліотеки академії.

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ МЕТОДИЧНОЇ РОЗРОБКИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Для проведення всіх видів навчальних занять кафедрою розробляються навчально-методичні матеріали, які обговорюються на засіданні кафедри або предметно-методичної комісії та затверджуються начальником кафедри.

Навчально-методичні матеріали, що розробляються для проведення занять (комплексного відпрацювання теми або розділу) науково-педагогічним складом декількох кафедр, затверджуються директором інституту (начальником факультету).

Методичні матеріали, які розробляє начальник кафедри, затверджує директор інституту (начальник факультету).

Відповідно до статті 77 Положення про організацію освітнього процесу в Національній академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького на будь-якому занятті у науково-педагогічного складу має бути: методична розробка, план проведення заняття, а також навчально-матеріальне й інше забезпечення (відповідно до вказівок методичної розробки). Перелік інших документів, потрібних для проведення різних видів занять, та їх зміст визначаються кафедрою.

Методична розробка є документом кафедри (факультету), який визначає організацію, базовий варіант змісту заняття та методику проведення, спрямованих на досягнення запланованих результатів навчання. Вона відпрацьовується начальником (завідувачем) кафедри, професором, доцентом, старшим викладачем або досвідченим викладачем.

Час та зміст навчального матеріалу методичної розробки, повинен відповідати освітньо-професійній програмі, навчальному плану та робочій програмі навчальної дисципліни, забезпечити досягнення навчальної та виховної мети з формування (закріплення) певних компетентностей та практичних навичок згідно вимогами до підготовки фахівця відповідного рівня вищої освіти.

Методична розробка для проведення будь-якого виду навчальних занять (додатки № 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) відпрацьовується на стандартних аркушах паперу (форма А4), нумерується, брошурується. Зворотна сторона аркуша з текстом навчально-методичного матеріалу залишається чистою і використовується викладачами кафедр для фіксації пропозицій щодо поліпшення методики організації та проведення даного навчального заняття. Для цієї ж мети служать також додаткові 1-2 аркуші чистого паперу, які

вставляються у кінці методичної розробки. Кількість примірників методичної розробки залежить від кількості занять, що проводяться одночасно на кафедрі згідно розкладу занять. Як правило, кількість методичних розробок може складати 3-5 примірників. Перший примірник методичної розробки повинен бути у начальника (завідувача) кафедри (факультету). Решта примірників - у викладачів кафедри. Якщо методична розробка містить відомості з таємною інформацією, то усі примірники обліковуються та зберігаються у секретній бібліотеці, а на кафедрі ведеться перелік цих документів з вказівкою номеру теми та заняття, інвентарного номеру, дати розробки та прізвища автора. Методична розробка повинна бути підписана її автором та мати запис номера протоколу і дати проведення засідання кафедри, предметно-методичної комісії. Вона ні в якому разі слухачам (курсантам, студентам) на руки не видається.

Навчальні питання заняття в методичній розробці повинні повністю відповідати кількості, формі та змісту цих же питань згідно з робочою програмою навчальної дисципліни кафедри. Перелік навчально-матеріального забезпечення навчального заняття у методичній розробці повинен відповідати його темі та повністю забезпечити досягнення навчальної мети даного заняття. При цьому вказується: навчальна техніка, дидактичний матеріал, наочне приладдя, екіпірування слухачів (курсантів, студентів) та інше. Вказана в методичній розробці базова та допоміжна навчальна література, що розкриває зміст навчальних питань заняття, повинна відповідати темі заняття, порядковому номеру та діапазону сторінок, які наведені у робочій програмі навчальної дисципліни. Список літератури оформляється відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Основними елементами бібліографічного опису є така інформація: про автора(-ів); назву твору; вид видання (за потреби – про перевидання чи переклад); місце видання; видавництво; рік видання; обсяг публікації.

Методична розробка з визначеної теми складається відповідно до чинних вимог педагогічної науки та згідно з прийнятим на кафедрі порядком виконання даної теми.

Багато дають викладачеві роздуми над самою структурою заняття, різноманітними варіантами його проведення. Окрім цього, велике значення методичних розробок є як засобу вивчення досвіду роботи кращих викладачів академії. Все це дозволяє стверджувати про необхідність дбайливого і відповідального ставлення до їх відпрацювання. Але методична розробка може бути повноцінною, якщо в неї буде глибоке обґрунтування всього рекомендованого та вона написана за формулою:

Що – дати, пояснити, показати, вивчити, закріпити тощо;

Як – дати, пояснити, показати, вивчити, закріпити тощо;

Чому – дати, пояснити, показати, вивчити, закріпити саме це, саме так, а не інакше.

В процесі накопичення досвіду методичні розробки оформляються з усіх видів навчальних занять як результат загальних зусиль викладачів кафедри. Процес створення і вдосконалення методичних розробок відображає діалектичний взаємозв'язок між науковою і методичною роботою кафедри та якістю навчальних планів. Молоді викладачі користуються методичними розробками при підготовці і проведенні кожного заняття. Із набуттям досвіду вони мають право подавати свої пропозиції щодо удосконалення методики.

Методична розробка включає:

- для першої теми з дисципліни – найменування навчальної дисципліни, завдання навчальної дисципліни, програмні компетентності, програмні результати навчання, основні види навчальних занять, взаємозв'язок навчальної дисципліни з іншими навчальними дисциплінами, кількість модулів, вид підсумкового контролю, рекомендована література при вивченні навчальної дисципліни, далі за схемою проведення першого заняття;

- для першого заняття – найменування теми, загальну мету вивчення теми, час на її вивчення, кількість занять та їх види, час на кожне заняття, навчально-матеріальне забезпечення, загальні організаційно-методичні вказівки щодо вивчення всієї теми та особливості організації і методики проведення кожного заняття, особливості оцінювання, перелік базової та допоміжної

- для подальших занять – найменування теми, найменування заняття, визначення його мети, часу, місця та виду заняття; навчально-матеріальне забезпечення; літературу (нормативно-правові акти, базову, допоміжну літературу та інформаційні ресурси), послідовний перелік навчальних питань та орієнтовний розподіл часу на їх відпрацювання.

Вимоги до визначення мети заняття

Мета повинна відповідати переліку компетентностей, які зафіксовані в освітньо-професійній програмі, робочій програмі навчальної дисципліни, виду заняття та забезпечити формування (закріплення) певних теоретичних знань і практичних навичок згідно з кваліфікаційними вимогами до здобувача відповідного рівня вищої освіти, забезпечувати навчання, розвиток та виховання особистості слухача (курсанта, студента).

Опорними виразами для формування мети лекції можуть бути:

- для формування навчальної мети: - дослідити проблемні питання; вивчити ...; ознайомити...; формувати системні знання щодо ...; формування підходів ... за рахунок вивчення (ознайомлення,); вивчити теоретичні положення ...; формулювати науковий підхід до ... за рахунок...; формувати у слухачів систему знань, необхідних для вирішення проблем ... у підрозділах ДПСУ; поглибити знання щодо ... та інші.

- для формування розвиваючої мети: розвивати здібності слухачів до систематизації (узагальнення, аналізу, творчого мислення...);

- для формування виховної мети: виховати...

Для семінару:

- для формування навчальної мети: - поглибити та закріпити знання ...; прищеплення навиків пошуку та критичного узагальнення матеріалів наукової літератури з питань ...; установлення єдиного розуміння теоретичних положень щодо...; формувати вміння вести науковий диспут... та інші.

- для формування розвиваючої мети: розвиток творчого мислення (здібностей...; досягнення наукового розуміння проблем ...та методів їх

розв'язання; розвиток вміння аналізувати, застосовувати методи проведення дослідження процесів та явищ ...;

- для формування виховної мети: виховання наполегливості, здатності критично оцінювати виступи...

Для практичного заняття:

- для формування навчальної мети: розширити, поглибити й деталізувати наукові знання, отримані... на лекціях та у процесі самостійної роботи...; сформувані вміння та навички практичних дій...; набуття вмінь застосування теоретичних знань на практиці...;

- для формування розвиваючої мети: розвивати... професійно-ділові якості...; розвивати самостійне творче мислення...; розвиток уміння знаходити більш економне та раціональне рішення...; розвиток уміння самостійного виконання практичних завдань...; стимулювання винахідливості та кмітливості... та інші.

- для формування виховної мети: виховувати сумлінне, відповідальне ставлення, чесність до виконання обов'язків...

Для індивідуального заняття:

- для формування навчальної мети: поглибити вивчення певних теоретичних положень або аспектів навчальної дисципліни для отримання відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання...; застосовувати теоретичні та практичні знання, вміння... при вирішенні конкретних наукових, технічних, економічних, соціальних та професійних завдань.

- для формування розвиваючої мети: розвивати уміння застосовувати знання при вирішенні конкретного фахового завдання...; формувати творчі вміння та навички через індивідуально-спрямований розвиток їхніх здібностей...; розвивати уміння самостійно працювати з навчальною і науковою літературою, електронно-обчислювальною технікою, використовуючи сучасні інформаційні засоби та технології...;

- для формування виховної мети: виховувати правову культуру, високу духовну культуру особистості та створити умови для вільного формування нею власної світоглядної позиції.

Окремо, слід спинитись на формулюванні виховної мети. У загальному вигляді в процесі навчання освітня та виховна мета знаходяться в нерозривній єдності. Головна мета виховання на сучасному етапі – передання молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду й на основі цього формування особистісних рис громадянина України (національної самосвідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури), патріотизму, розвиток індивідуальних здібностей і талантів. На відміну від навчальної мети, виховну мету зовсім необов'язково оголошувати слухачам (курсантам, студентам). Це стратегічна мета освіти і суспільства в цілому, яку покликано із заняття в заняття реалізує в повсякденній практиці викладач. Виховний аспект повинен передбачати використання змісту навчального матеріалу, технологій навчання, форм організації пізнавальної діяльності у їх взаємодії для здійснення формування та розвитку моральних, трудових, естетичних, патріотичних, екологічних та інших якостей особистості слухача (курсанта, студента). Він повинен бути спрямований на виховання правильного відношення до загальнолюдських цінностей, високого почуття громадянського обов'язку.

Тому й *формулювання виховної мети* для викладача на конкретних заняттях можуть набувати відповідний вираз: *викликати зацікавленість у ...; пробудити допитливість; порушити готовність вирішувати завдання самостійно; спонукати до активності; закріпити впевненість у ...; прищепити шанобливе ставлення до ...; формування творчої, працелюбної особистості ...; виховання поваги до ...; і формування глибокого усвідомлення ... і т. п.*

При формулюванні виховної мети заняття бажано звертати увагу на формування необхідних якостей майбутнього офіцера-прикордонника, якими він повинен бути наділений при виконанні своїх службових обов'язків в органах охорони державного кордону.

Приклади формулювання виховної мети для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти:

- виховувати високоосвічену, соціально активну і глибоко духовну особистість, громадянина, патріота України;
- виховувати у курсантів високі моральні якості, шанобливого та поважного ставлення до людей;
- виховувати у курсантів відповідальність, професійну надійність, почуття власної гідності, чемності, волелюбності, мужності;
- виховувати сумлінне, відповідальне ставлення, чесність до виконання обов'язків;
- виховувати у курсантів здатність працювати у колективі та самостійно виявляти ініціативу, вміння відстоювати власну точку зору;
- виховувати у курсантів громадянські чесноти, соціальну відповідальність, а також патріотичне піклування розвитком держави і суспільства, прикордонного відомства;
- формувати систему мотивації, яка забезпечить підвищення престижу професії прикордонника;
- виховувати почуття причетності до соціального, господарського, інтелектуального, етичного, культурного досвіду людства й українського народу;
- виховувати правову культуру, високу духовну культуру особистості та створити умови для вільного формування нею власної світоглядної позиції;
- формувати соціальну активність та відповідальність особистості;
- формувати культуру мислення, мовленнєву культуру;
- виховувати у курсантів кращі риси української ментальності: працелюбність, індивідуальну свободу, патріотизм, толерантність, повагу до людини, сім'ї, любов до рідної землі;
- формувати в колективі атмосферу активної протидії аморальності, бездуховності, правопорушенням, антигромадській діяльності;
- виховувати ініціативність, самостійність у прийнятті рішень, готовність нести відповідальність за власні вчинки;
- удосконалити систему професійного добору кандидатів для навчання Академії;

- зміцнювати і розвивати існуючі традиції вищого військового навчального закладу та прикордонного відомства загалом;

- виховувати свідомого патріота

- виховувати інтерес до минулого, нинішнього й майбутнього країни

- виховувати почуття громадянського обов'язку та відповідальності перед Батьківщиною;

- формувати готовність служити Батьківщині та захищати державні інтереси України;

- виховувати повагу та турботу про рідну мову, піднесення її престижу і функціонування в прикордонному відомстві;

- виховувати повагу до державних символів та до символіки прикордонного відомства;

- виховувати повагу до традицій і звичаїв прикордонного відомства, гордості за приналежність до нього;

- формувати високу громадянську позицію, національну свідомість, любов до рідної землі, свого народу, бажання всіма силами забезпечувати розквіт держави, готовність зі зброєю в руках захищати її суверенітет і незалежність;

- виховувати духовну єдність, спадкоємність і тісний зв'язок між прикордонниками всіх поколінь;

- **виховувати** вірність зеленому кашкету;

- **формувати** готовність до безконфліктного, толерантного спілкування в екстремальних умовах оперативно-службової діяльності

Приклади формулювання виховної мети для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, крім тих, які визначені вище:

- **розвивати та удосконалювати** готовність до співробітництва з колегами задля ефективного вирішення поставлених завдань;

- розвивати здатність розробляти і впроваджувати професійні проекти.

Приклади формулювання виховної мети для здобувачів третього (першого наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії):

- розвивати та удосконалювати у професійному (науковому, співтоваристві норми професійної інтелектуальної відповідальності, чесності сумління, доброзичливості і товариськості;

- сприяти утвердженню громадянського покликання, компетентного відповідального інтелектуала як соціального суб'єкта;

- розвивати здатність брати на себе моральну та правову відповідальність за процес та результати дослідження, не фальшувати їх;

- виховувати вольову стійкість і наполегливість, сміливість та рішучість витримку у невдачах, цілеспрямованість.

Перед блоком навчального матеріалу необхідно включати організаційно-методичні рекомендації, які складаються з наступних розділів:

1. Загальні організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття.
2. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення вступної частини.
3. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення основної частини (та окремо по відпрацюванню кожного з навчальних питань заняття).

4. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення заключної частини.

1. Загальні організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття

Загальні організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття містять: головні проблемні аспекти (головну проблему чи ідею), вузлові положення (ідеї, моменти), що будуть розкриті у вступі та в кожному питанні; методологічна спрямованість, рекомендації щодо структурування матеріалу (композиційної побудови), змістовні елементи, взаємозв'язок окремих частин, застосування методів, прийомів та засобів навчання, технологічність (сценарій, послідовність) викладення матеріалу, форми подання ілюстративного матеріалу та опорних схем, організація роботи слухачів (курсантів, студентів), методи активізації пізнавальної діяльності, порядок і форма завершення заняття. Критичні моменти заняття. На які приклади з практики доцільно опиратися, на якій базі може бути розгорнута полеміка (дискусійні питання), коли заслухати думку курсантів (слухачів, студентів) на яких фрагментах важливо підтримувати зворотний зв'язок з аудиторією, моменти психологічного розвантаження, підготовка та методика використання технічних засобів

навчання тощо. При необхідності, загальні організаційно-методичних рекомендації щодо підготовки до заняття, можна поділити на пункти: підготовка викладача та помічників керівника заняття; підготовка тих, хто навчаються; підготовка місця проведення.

2. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення вступної частини заняття

У вступній частині заняття викладається коротка характеристика теми, актуальність матеріалу (проблемність) для практичної діяльності (професійних інтересів) слухачів (курсантів, студентів) чи їх теоретичної підготовки, місце заняття в системі занять з дисципліни, взаємозв'язок з попередніми та наступними заняттями, суміжними дисциплінами, головні проблемні аспекти (головна проблема чи ідея), вузлові положення, структура заняття. Дається огляд джерел, проведення інструктажу зі здобувачами вищої освіти (якщо це потрібно). Якщо на даному занятті планується проводити контроль засвоєння попереднього матеріалу, то в методичну розробку включаються матеріали щодо форми, методики, параметрів та критеріїв оцінювання.

3. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення основної частини (та окремо по відпрацюванню кожного з навчальних питань заняття)

Навчальні питання складають основну частину заняття, де викладаються змістовні елементи теми, її головні (вузлові, проблемні) питання (ситуації), розкривається суть явищ понять, процесів, зв'язків, умов та інше, проводиться система аргументації та доказів з використанням методів та прийомів навчання. В ході підготовки планується залучення слухачів (курсантів, студентів) до творчого пошуку. Порядок розгляду питань визначається видом заняття. Наприклад, на лекціях прикладного характеру необхідно передбачати практичні рекомендації (з організації бойових дій, їх всебічного забезпечення, управління і т.д.), тобто розкрити не тільки обсяг роботи («що робити?»), але й шляхи вирішення завдання («як робити?»), який навчальний матеріал дати під запис.

Розглянуте навчальне питання повинно закінчуватись коротким висновком, логічно спрямованим на наступне питання. Слухачі (курсанти, студенти) орієнтуються на самостійне глибше вивчення матеріалу.

4. Організаційно-методичні вказівки щодо проведення заключної частини

В заключній частині підводяться підсумки, наводяться основні результати вивчення матеріалу і формуються загальні висновки щодо основної проблеми (ідеї, змісту), а також вказуються конкретні рекомендації по самостійній роботі над темою, визначаються нерозв'язані питання, шляхи практичного втілення в практику, розглянутих положень; відпрацювання питань самостійної роботи згідно робочої програми навчальної дисципліни. В заключній частині заняття необхідно надати відповіді на запитання. Також, проводиться розбір роботи слухачів (курсантів, студентів), вказуються на характерні недоліки та способи їх усунення. Оголошуються оцінки. Приймається доповідь про наявність секретної літератури. Перевіряється наявність озброєння, технічних засобів, матеріального забезпечення. Для занять з вогневої підготовки необхідно віддати наказ на здачу невитрачених боєприпасів.

Окремими додатками до методичної розробки необхідно розмістити зразки навчального та дидактичного матеріалу заняття (бланки, графіки, таблиці, технологічні карти та інші навчальні і довідкові матеріали, ситуаційні завдання тощо).

При відпрацюванні методичної розробки з організацією роботи на техніці із застосуванням вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин, в методичну розробку окремим додатком слід включати перелік заходів безпеки при проведенні таких занять, порядок проведення інструктажу та обов'язки викладача.

Для проведення групових вправ розробляються навчальні оперативні, оперативно-тактичні, тактико-спеціальні задачі. В академії на весь період навчання може розроблятися система навчальних задач, яка охоплює питання організації оперативно-службової діяльності на різноманітній місцевості та за різних умов обстановки.

Для проведення комплексних практичних занять, рольових та ділових ігор розробляються необхідні навчально-методичні матеріали, які визначені керівними документами та методичними рекомендаціями. Залучення двох і більше керівників занять (в тому числі керівників на навчальних місцях) повинно бути визначено в робочій програмі навчальної дисципліни і регламентовано організаційно-методичними рекомендаціями методичної розробки з даного заняття.

РЕКОМЕНДАЦІ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ПЛАНІВ ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

План проведення заняття складається на кожне заняття на основі методичної розробки. Він є основним робочим документом викладача і повинен забезпечити відпрацювання навчальних питань в необхідній послідовності та досягнення мети заняття.

Складання плану – це справа творча, але в той же час він представляє структурно-логічну схему всього заняття.

Зміст вступної частини, основної частини (навчальних питань) та заключної частини викладається коротко. В плані вказуються найбільш доцільні методичні прийоми, які застосовуються в ході заняття, визначається **певна аргументація**, наводяться приклади, розрахунки, виведення формул, **визначення**, фактичний, а також довідковий матеріал. Він допомагає встановити співвідношення складених питань і об'єму заняття, провести **правильний розподіл часу**, короткий зміст питання, методичні прийоми, що застосовуються при його відпрацюванні, методику використання навчально-матеріального забезпечення.

План заняття складається та підписується викладачем (керівником заняття) і затверджується начальником кафедри або головою предметно-методичної комісії. Плани занять начальників кафедр затверджує начальник факультету, плани занять начальників факультетів – перший заступник ректора академії.

Пропозиції викладача для вдосконалення змісту та методики проведення викладаються ним у довільній формі після проведення заняття на чистих листах в методичній розробці.

Рекомендації щодо оформлення плану проведення лекційного заняття.

У першому лекційному занятті з навчальної дисципліни необхідно зазначити: найменування навчальної дисципліни, завдання навчальної дисципліни, програмні компетентності, програмні результати навчання, основні види навчальних занять, взаємозв'язок навчальної дисципліни з іншими навчальними дисциплінами, кількість модулів, вид підсумкового контролю, рекомендована література при вивченні навчальної дисципліни. Далі рекомендується зазначити найменування теми, загальну мету вивчення теми, час на її вивчення, кількість занять та їх види, час на кожне заняття, навчально-матеріальне забезпечення, загальні організаційно-методичні вказівки щодо вивчення всієї теми та особливості організації і методики проведення кожного заняття, особливості оцінювання, перелік базової та допоміжної літератури. А потім вказати безпосередньо найменування заняття, визначення його мети, часу, місця та виду заняття; навчально-матеріальне забезпечення; літературу, послідовний перелік навчальних питань та орієнтовний розподіл часу на їх відпрацювання.

При оформленні вступної та заключної частини плану враховувати організаційно-методичні вказівки щодо проведення заняття. В основній частині плану необхідно відобразити: назву навчальних питань, що будуть розглядатись на занятті; орієнтовний час розгляду питання; короткий зміст питання, у якому приділити увагу тим положенням, які обов'язково необхідно відобразити у конспектах; методичні прийоми розгляду питання. Методичні прийоми розгляду питання залежать від виду лекції. Так, наприклад, можуть бути використані методи:

- інформаційний характер викладення навчального матеріалу;
- лекція з використанням візуального супроводження;
- лекція з використанням опорного конспекту;

- проблемна лекція;
- лекція-конференція та інше.

Рекомендації щодо оформлення плану проведення групового заняття.

Особливістю проведення групового заняття є його методи. Так само, як і на лекції викладається новий матеріал, але обов'язково має бути проведений контроль засвоєння слухачами (курсантами, студентами) раніше вивченого матеріалу.

Методичні прийоми розгляду питань групового заняття:

- інформативно-доказовий;
- поєднувально-лекційний;
- **уєний виклад матеріалу у поєднанні з методом показу (демонстрації);**
- **інші активні та інтерактивні методи, які можуть використовуватись для**

проведення лекційних занять.

Методичні прийоми контролю знань слухачів (курсантів, студентів) на груповому занятті:

- письмове опитування;
- тестування;
- вибіркєве усне опитування;
- експрес-опитування та інші.

Методичні прийоми закріплення знань слухачів (курсантів, студентів) на груповому занятті:

- розв'язування задач;
- виконання практичних дій;
- тренування та інші.

Рекомендації щодо оформлення плану проведення семінарського заняття.

Традиційний (тематичний) семінар орієнтований на обговорення групи проблем, які вивчались слухачами (курсантами, студентами) самостійно або

опрацьовувалися на лекції. Серед тематичних семінарів найчастіше використовуються такі різновиди:

- семінар - бесіда (обговорення заздалегідь підготовлених слухачами (курсантами, студентами) доповідей, рефератів, творчих робіт);

- семінар-дискусія;
- семінар-конференція;
- семінар-«круглий стіл»;
- семінар-симпозіум та ін.

На кожному семінарському занятті викладач оцінює якість виконання курсантами (слухачами, студентами) індивідуальних завдань, їх виступи, активність у дискусії, уміння формулювати та відстоювати свою позицію тощо.

Методи проведення семінарських занять: опитувальний, дискусійний, метод «мозкового штурму», метод діалогу, метод «дерево рішень» та багато інших методів (додаток № 12).

Рекомендації щодо оформлення плану проведення практичного заняття.

В ході практичного заняття формуються вміння та навички практичного застосування раніше вивчених теоретичних положень. Методи проведення практичних занять: демонстрація та тренування певний дій, розв'язання ситуаційних завдань, виконання завдання, виконання вправ (підготовчих, пробних, за зразком, тренувальних, творчих, практичних, графічних, усних, письмових, професійних, технічних та ін.).

Практичні заняття мають відповідати таким вимогам:

- необхідності володіти базовими теоретичними знаннями;
- усвідомлення необхідності формування навичок і вмінь, що мають професійну спрямованість;
- забезпечення оптимальних умов для формування навичок і умінь (санітарно-гігієнічних, безпечних, дидактичних, виховних);
- навчання курсантів раціональних методів оволодіння навичками і вміннями;
- забезпечення самостійної діяльності кожного курсанта;

- дотримання систематичності й логічної послідовності у формуванні навичок і вмінь курсантів;

- розробка завдань для практичних занять з чіткою професійною спрямованістю;

- широке включення у систему практичних занять творчих завдань;
- систематичний контроль за виконанням практичних завдань;
- постійне заохочення практичної навчальної діяльності курсантів.

Іноді доцільно відмовитися від практики, коли практичні заняття мають колективний характер: один курсант виконує завдання перед аудиторією, а інші працюють на своїх робочих місцях. Необхідно йти більш доцільним і ефективним шляхом: викладач має чітко визначити завдання, ознайомити курсантів з методами самостійної діяльності, допомогти їм усвідомити алгоритм дій. Далі необхідно організувати самостійну роботу кожного курсанта (додаток № 13).

Рекомендації щодо оформлення плану проведення лабораторного заняття.

При виконанні лабораторних робіт відбувається формування умінь і навичок роботи з вимірювальною апаратурою, розрахунку окремих вузлів і процесів, потрібних майбутньому спеціалісту у професійній діяльності.

Основні завдання лабораторних робіт як форм навчальної роботи:

- поєднати в єдине ціле лекційну форму занять із систематичною самостійною роботою курсантів (слухачів, студентів) із підручниками, навчальними посібниками та іншими літературними джерелами;

- для того, щоб провести на належному науковому і методичному рівні ту чи іншу лабораторну роботу, курсантам (слухачам, студентам) недостатньо прослухати на цю тему лекцію. Слід прочитати і вивчити рекомендовану літературу, підготувати себе до роботи з приладами і установками, вивчити їхню будову, принцип дії, усвідомити мету роботи;

- сприяти формуванню у курсантів (слухачів, студентів) діалектико-матеріалістичного світогляду. В процесі цих робіт курсанти (слухачі, студенти)

пізнають діалектичну природу предмета, знайомляться з науковими методами пізнання, переконуються в тому, що наукові теорії відображають об'єктивну реальність, а практика виступає критерієм істини;

- навчити курсантів (слухачів, студентів) творчо застосовувати теоретичні знання на практиці;

- викликати у курсантів (слухачів, студентів) інтерес до науково-експериментальної діяльності, залучити їх до науково-дослідницької роботи на кафедрах;

- систематично контролювати знання, уміння і навички курсантів (слухачів, студентів) із окремих тем чи розділів навчальної дисципліни, які вивчаються.

Висока методична підготовка є необхідною умовою успішної діяльності викладача. Тільки той викладач впорається зі своїми різноманітними обов'язками, який твердо знає і вміло застосує на практиці найбільш доцільні принципи і методи навчання і виховання, вимоги педагогіки і психології, раціонально організовує освітній процес, доступно проводить всі види занять, має розуміє і доступно викладає складні питання, кваліфіковано застосовує різні засоби навчання, вільно володіє педагогічною технікою - мовою, мімікою, жестом, шукає нові методичні прийоми.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник кафедри

полковник

«__» _____ 20__ року

Доцент кафедри

підполковник _____

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА
для проведення лекційного заняття з навчальної дисципліни

« _____ »

Тема 1. _____

Зміст 1. _____

Обговорено та схвалено
на засіданні кафедри

протокол від «__» _____ 20__ р.

№__

Хмельницький

20__ рік

МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення навчальної дисципліни « _____ »

Завданням навчальної дисципліни є

Ця навчальна дисципліна є однією із профілюючих у системі підготовки фахівців за освітньо-професійною програмою « _____ » як навчальна дисципліна належить до фундаментальних, нормативних, професійно орієнтованих юридичних дисциплін і посідає провідне місце в професійній підготовці прикордонних

Вивчення навчальної дисципліни забезпечує формування у курсантів наступних програмних компетентностей:

А) загальні компетентності:

-
-
-
-

Б) професійні компетентності за спеціальністю:

-
-
-
-

Вивчення навчальної дисципліни забезпечує досягнення курсантів наступних програмних результатів навчання:

А) Програмні результати навчання зі спеціальності:

-
-
-
-

Б) Програмні результати навчання за вибором навчального закладу:

-

В) Програмні результати навчання за вибором курсанта:

для додаткового професійного спрямування

« _____ »:

-
-
-

Для досягнення програмних результатів навчання з навчальної дисципліни

курсант повинен:

знати:

-
-
-

вміти:

-
-
-
-

ознайомитись із:

-
-
-

Основними видами навчальних занять із навчальної дисципліни є лекції, семінари, практичні та лабораторні заняття. Заняття проводяться на основі раціонального поєднання активних форм і методів навчання з практичною направленістю занять.

Лекції є основою теоретичної підготовки курсантів, які дають систематизовані основи теоретичних знань із

Метою семінарських занять та самостійної роботи є

Практичні заняття мають на меті формування навичок

Лабораторні заняття проводяться з метою

Напередодні семінарських, практичних та лабораторних занять проводяться індивідуальні або групові консультації.

Контроль засвоєння матеріалу курсантами здійснюється на семінарах, практичних та лабораторних заняттях, а також на екзамені.

Навчальна дисципліна « _____ » тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами, як « _____ », « _____ » та іншими.

Оцінювання знань, умінь та навичок курсантів із навчальної дисципліни здійснюється на основі результатів поточного, модульного та підсумкового контролю.

Курсова робота виконується у 8 семестрі.

Вивчення дисципліни закінчується складанням екзамену у 8 семестрі.

Структурно навчальна дисципліна складається із трьох модулів, які в свою чергу містять 20 тем.

Обов'язковими для оцінки знань, умінь та навичок є заняття: 2/2, 4/2, 5/3, 7/2, 8/2.

Модульний контроль проводиться на занятті: 15/3, 8/2, 20/3.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нормативно-правові акти

1.1.

1.2.

1.3.

2. Бачення

2.1.

2.2.

2.3.

3. Допоміжна

3.1.

3.2.

3.3.

4. Інформаційний ресурс

4.1.

Тема 1. _____

Навчальною метою теми є

Розвиток

Виховання

Час на вивчення теми: 4 години

З них:

4 години - аудиторні заняття (1 лекція (2 години) та 2 години самостійної роботи.

Організаційно-методичні рекомендації щодо вивчення всієї теми, організації та проведення кожного заняття

Дана тема є першою при вивченні навчальної дисципліни, а тому являється у більшій мірі загальнотеоретичною. Разом з тим під час вивчення даної теми будуть розглядатись окремі питання діяльності органів ДПС

України _____, які необхідні для подальшого вивчення усієї дисципліни.

Заняття 1.1. Лекція – 2 год. _____

Проблемно-інформаційний характер викладення матеріалу. Лекція проводиться методом усного викладення навчального матеріалу з використанням структурно-логічних схем і технічних засобів навчання. Приклади із практики органів (підрозділів) ДПС України та інших правоохоронних органів. Поставлення наукових та практичних проблем щодо _____ діяльності органів (підрозділів) охорони державного кордону, вказівка на наукові погляди до їх вирішення.

Розкрити

питання:

Самостійна робота – 2 год.

Проводиться з метою: закріплення і поглиблення знань, умінь і навичок, **набутих на лекційному занятті; засвоєння навчального матеріалу, який передбачено робочою програмою навчальної дисципліни для самостійного вивчення; формування культури розумової праці, самостійності й ініціативи у пошуку набутих знань.** Зокрема, курсанти самостійно вивчають питання, що стосуються

Самостійна робота забезпечується комплексом навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення навчальної дисципліни «_____»: підручниками, навчальними посібниками,

монографіями, конспектами лекцій, тощо. Питання винесені на самосійну роботу повинні бути опрацьовані упродовж вивчення даної теми.

Література

1. Нормативно-правові акти

1.1.

1.2.

2. Базова

2.1.

2.2.

Тема 1. _____

Заняття 1. _____

Час: 2 години

Місце: аудиторія

Вид заняття: лекція

Навчальна, розвиваюча та виховна мета заняття:

1. Сформувати у курсантів системні основи знань, щодо
2. Розвивати у курсантів здібності до

Навчально-матеріальне забезпечення:

1. Мультимедійний проектор.
2. Екран.
3. Євро-дошка та набір фломастерів з гумкою.
4. Виставка літератури.
5. Слайди (мультимедійний матеріал).
6. Роздатковий матеріал.

Список рекомендованої літератури:

1. Нормативно-правові акти

1.1.

2. Базова

2.1.

Навчальні питання та розрахунок часу:

№ з/п	Навчальні питання	Час (хвилини)
I.	Вступна частина	5
II.	Основна частина	70

	1.	20
	2.	25
	3.	25
III.	Заключна частина	5

Організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття:

Підготовка до даного заняття включає в себе підготовку викладача, курсантів та навчально-матеріальної бази.

Вся підготовка і відповідальність за підготовку до даного заняття покладаються на викладача в межах його обов'язків.

1. Викладач повинен на високому рівні володіти навчальним контентом.

2. Викладач узгоджує навчально-матеріальне забезпечення заняття із начальником лабораторії, вивіряє відповідність теми, заняття, навчальних питань плану, відповідність змісту лекції чинному законодавству. З'ясовує місце проведення заняття.

3. Не менше як за 3 дні до заняття викладач повинен: скласти і затвердити план проведення заняття у начальника кафедри; підготувати необхідне дидактичне забезпечення відповідно до карток навчально-матеріального забезпечення заняття; розробити додаткові дидактичні матеріали (по потребі) та інше. В разі потреби за рішенням начальника кафедри проводиться пробне заняття.

4. Викладач повинен врахувати те, що тема заняття є першою при вивченні навчальної дисципліни, а тому необхідно ретельно підготуватися до даної лекції, так як викладачу потрібно буде в повній мірі розкрити актуальність не тільки даного заняття, а й навчальної дисципліни **взагалі**, показати її значення у майбутній діяльності офіцерів ДПС України.

5. Напередодні даного заняття викладач повинен обов'язково провести консультації з навчальними групами, у яких викладається дана навчальна дисципліна.

Організаційно-методичні вказівки щодо проведення заняття:

I. Вступна частина:

1. Прийняти рапорт чергового, перевірити присутність, зовнішній вигляд курсантів, їх готовність до заняття.
2. Розкрити значення вивчення навчальної дисципліни для курсантів, як майбутніх службових осіб ДПС України. Види занять, години. Поставити завдання курсантам на обов'язкове ведення конспектів, вимоги до них, викласти основні вимоги щодо знання законодавства.
3. Оголосити тему, назву заняття, його мету, рекомендовану навчальну літературу та нормативні джерела, навчальні питання.
4. Вказати на актуальність даної теми, її взаємозв'язок з іншими навчальними дисциплінами та наступними заняттями даної навчальної дисципліни.
5. Довести до курсантів план проведення та порядок роботи на занятті.

II. Основна частина:

Викладення навчального матеріалу проводиться з дотриманням змісту лекції та основних методичних вимог:

1. Інформаційний характер викладення матеріалу.
2. Давати можливість конспектувати під час читання лекції, виділяючи основні моменти інтонаційно або вказуючи безпосередньо на важливі моменти по питаннях.

3. Використовувати слайди (мультимедійний матеріал) доступно, просто і системно.

4. Підтримувати зворотній зв'язок з аудиторією, а саме викладачем можуть бути використані такі прийоми:

а) звернення до аудиторії із питанням, що стосується тематики заняття і вже раніше було розглянуто під час вивчення інших дисциплін;

б) запитання до аудиторії, що містить якусь проблему;

в) запитання до курсантів, що містить помилку.

5. Під час читання лекції не зосереджувати увагу на окремі моменти в лекції, що не мають суттєвого значення і взагалі на ті, що не відносяться до тематики заняття.

6. Викладення теоретичного матеріалу в окремих випадках підживляти прикладами діяльності ДПС України.

7. У зв'язку з тим, що це перше заняття по даній навчальній дисципліні рекомендується проводити паралелі між даною навчальною дисципліною та іншими навчальними дисциплінами, які слухачі вивчали раніше, з метою швидкої адаптації останніх до нової навчальної дисципліни.

8. По кожному питанню обов'язково підводити підсумок.

9. Підтримувати порядок в аудиторії, припиняти порушення дисципліни.

III. Заключна частина:

1. Підвести підсумок заняття в цілому.

2. Відмітити позитивні та негативні сторони у засвоєнні матеріалу курсантами.

3. Озвучуються результати контролю засвоєння навчального матеріалу.
4. Визначається ступінь досягнення мети заняття.
5. Визначаються нерозв'язані питання, шляхи практичного втілення в практику розглянутих положень.
6. Відповісти на запитання курсантів.
7. Дати завдання та рекомендації на самостійну роботу та підготовку.
8. Вимагати наведення порядку в аудиторії.
9. Закінчити заняття.

Алгоритм проведення заняття

Вступна частина

Завдання та значення навчальної дисципліни «_____»:

Вимоги до вивчення навчальної дисципліни:

1. Знання курсантами навчального матеріалу навчальної дисципліни та вимог чинного законодавства.
2. Ведення курсантами конспектів.
3. Індивідуальна та самостійна робота слухачів будується на основі методичних вказівок щодо вивчення даної навчальної дисципліни, які обов'язково отримати в бібліотеці.

Актуальність тематики заняття та її значення:

Дана тема є першою, яка повинна розкрити сутність навчальної дисципліни «_____» і є вступною. Викладач повинен розкрити актуальність теми через призначення самої навчальної дисципліни,

майбутніх професійних обов'язків курсантів в органах охорони державного кордону. Ключові та проблемні питання, які будуть розглядатися на занятті щодо

_____ допоможуть Вам оволодіти теоретичними знаннями, які зможете використати під час виконання службових обов'язків в органах охорони державного кордону та сприймати увесь наступний матеріал, що буде вивчатися в межах цієї навчальної дисципліни.

Взаємозв'язок:

Дана навчальна дисципліна має тісний взаємозв'язок з такими навчальними дисциплінами як « _____ », « _____ » та іншими.

Дане заняття є першим у системі вивчення усієї навчальної дисципліни, яке носить загальнотеоретичне значення і пов'язане із наступними заняттями з цієї теми та усіма наступними заняттями даної навчальної дисципліни.

План проведення заняття:

На даному занятті будуть розглянуті три (два, чотири) навчальні питання, викладення яких буде здійснюватись у формі _____ подання матеріалу з елементами конспектування. В ході розгляду навчальних питань заняття буде здійснюватись вибірковий контроль знань пройденого матеріалу.

Основна частина

ПИТАННЯ 1. _____

В ході розгляду даного навчального питання повинно бути розкрито:

- _____;

- _____;

Відображається виклад матеріалу навчального заняття. Підкреслюванням позначається текст, який курсанти мають законспектувати з роз'ясненням «Під запис». У разі використання презентації по тексту здійснити посилання на номер слайду.

Також відобразити у змісті питання запитання до аудиторії

Запитання до аудиторії:

« _____
_____ »?

Як підсумок по даному питанню необхідно зазначити, що ми розглянули

_____. Друге навчальне питання буде
присвячено розгляду _____

_____.

Питання 2. _____

В ході розгляду даного навчального питання повинно бути розкрито:

- _____;
- _____;
- _____.

Далі див. зразок оформлення Питання 1.

Заключна частина

Як підсумок по заняттю, наступні висновки:

Окремо оговорюються:

- результати контролю засвоєння навчального матеріалу курсантами;
- ступінь досягнення мети заняття;
- визначаються нерозв'язані питання, шляхи практичного втілення в практику розглянутих положень;
- проводиться розбір роботи курсантів, вказуються характерні недоліки та способи їх усунення.

Завдання на самостійну роботу курсантам:

1. Вивчити матеріал заняття, ознайомитися з планами проведення наступних занять – згідно навчально-методичного забезпечення – с. 15-16.

2.

Знати

3. Самостійно опрацювати питання та зробити відповідні записи в конспектах:

- _____ ;

- _____ ;

- _____ ;

- _____ ;

Посада

військове звання

ініціали, прізвище

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Кафедра _____

Примірник № 1

ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник кафедри

« ____ » _____ 20__ року

Доцент кафедри

підполковник _____

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА

для проведення групового заняття з навчальної дисципліни

« _____ »

Тема 8. _____

Заняття 1. _____

**Обговорено та схвалено
на засіданні кафедри**

_____ протокол від « ____ » _____ 2019 р.

№ _____

Хмельницький

20__ рік

Тема 8. _____

Навчальною метою теми є

Розвиток

Виховання

Час на вивчення теми: 4 години

З них: 4 години - аудиторні заняття (1 групове (2 години) та 2 години самостійної роботи).

Організаційно-методичні рекомендації щодо вивчення всієї теми, організації та проведення кожного заняття

Під час вивчення даної теми будуть розглядатись окремі питання діяльності органів ДПС України _____, які необхідні для подальшого вивчення усієї дисципліни.

Заняття 8.1. Групове заняття – 2 год.

Інформативно-доказовий характер викладення матеріалу. Групове заняття проводиться із використанням активних та інтерактивних методів викладання нового навчального матеріалу. Приклади із практики органів (підрозділів) ДПС України. В ході заняття також здійснюється контроль засвоєння курсантами раніше вивченого матеріалу та необхідно досягнути його закріплення. Розкрити питання:

Самостійна робота – 2 год.

Проводиться з метою: закріплення і поглиблення знань, умінь і навичок, набутих на груповому занятті; засвоєння навчального матеріалу, який передбачено робочою програмою навчальної дисципліни для самостійного вивчення; формування культури розумової праці, самостійності й ініціативи у пошуку набутих знань. Зокрема, курсанти самостійно вивчають питання, що стосуються

Самостійна робота забезпечується комплексом навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення навчальної дисципліни «_____»: підручниками, навчальними посібниками, монографіями, конспектами лекцій, тощо. Питання винесені на самостійну роботу повинні бути опрацьовані упродовж вивчення даної теми.

Література

2. Нормативно-правові акти

1.1.

1.2.

2. Базова

2.1.

2.2.

Тема 8. _____

Заняття 1. _____

Час: 2 години

Місце: аудиторія

Вид заняття: групове

Навчальна, розвиваюча та виховна мета заняття:

1. Перевірити рівень засвоєння матеріалу курсантами з попереднього заняття, а саме _____ щодо _____

2. _____ Вивчити _____ положення щодо _____

2. Розвивати у курсантів здібності до

3. Виховувати у курсантів почуття

Навчально-матеріальне забезпечення:

7. Мультимедійний проектор.
8. Екран.
9. Євро-дошка та набір фломастерів з гумкою.
10. Виставка літератури.
11. Слайди (мультимедійний матеріал).
12. Роздатковий матеріал.

Список рекомендованої літератури:

1. Нормативно-правові акти

1.1.

2. Базова

2.1.

2.2.

Навчальні питання та розрахунок часу:

№ з/п	Навчальні питання	Час (хвилини)
I.	Вступна частина	5
	Письмове опитування (тестовий контроль)	10
II.	Основна частина	60
	1.	20
	2.	20
	3.	20
III.	Заключна частина	5

Організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття:

Підготовка до даного заняття включає в себе підготовку викладача, курсантів та навчально-матеріальної бази.

Вся підготовка і відповідальність за підготовку до даного заняття покладаються на викладача в межах його обов'язків.

Підготовка викладача

1. Викладач повинен на високому рівні володіти навчальним контентом.
2. Викладач узгоджує навчально-матеріальне забезпечення заняття із начальником лабораторії, вивіряє відповідність теми, заняття, навчальних питань плану, відповідність змісту лекції чинному законодавству. З'ясовує місце проведення заняття.

3. Не менше як за 3 дні до заняття викладач повинен: скласти і затвердити план проведення заняття у начальника кафедра; підготувати необхідне дидактичне забезпечення відповідно до карток навчально-матеріального забезпечення заняття; розробити додаткові дидактичні матеріали (по потребі) та інше. В разі потреби за рішенням начальника кафедри проводиться пробне заняття.

4. Викладач повинен показати значення заняття у майбутній діяльності офіцерів ДПС України.

5. Напередодні даного заняття викладач повинен обов'язково провести консультації з навчальними групами, у яких викладається дана навчальна дисципліна.

Підготовка курсантів

Підготовка курсантів включає в себе самостійну роботу по даній темі, яка проводиться відповідно до методичних вказівок на самостійну роботу та індивідуальних завдань викладача. Під час підготовки курсанти повинні:

- 1) вивчити матеріал теми попереднього заняття;
- 2) отримати групову консультацію, а в окремих випадках індивідуальну.

Підготовка навчально-матеріальної бази

Не пізніше ніж за один день до проведення заняття викладач повинен узгодити з начальником (завідувачем) лабораторії питання підготовки до заняття аудиторію, у якій згідно розкладу буде проводитись заняття.

Завдання включає в себе:

1. Дані про час проведення заняття та про час закінчення для підготовки аудиторії;
2. Відомості про необхідні на занятті посібники та техніко-криміналістичні засоби навчання;
3. Викладач повинен здійснити перевірку виконання робіт по підготовці навчально-матеріальної бази.

Організаційно-методичні вказівки щодо проведення заняття:

1. Вступна частина:

1. Прийняти рапорт чергового, перевірити присутність, зовнішній вигляд курсантів, їх готовність до заняття.

2. Розкрити значення вивчення заняття для курсантів, як майбутніх службових осіб ДПС України. Вид заняття, години. Поставити завдання курсантам на обов'язкове ведення конспектів, вимоги до них, викласти основні вимоги щодо знання законодавства.

3. Оголосити тему, назву заняття, його мету, рекомендовану навчальну літературу та нормативні джерела, навчальні питання.

4. Вказати на актуальність даної теми, її взаємозв'язок з іншими навчальними дисциплінами та наступними заняттями даної навчальної дисципліни.

5. Довести до курсантів план проведення та порядок роботи на занятті.

2. Проведення письмового опитування (тестового контролю):

Письмове опитування являє собою написання курсантами письмових робіт по питаннях попередньої теми, проводиться перед основною частиною заняття.

Вимоги до проведення письмового опитування:

1) викладач рекомендує заховати всі можливі навчальні посібники, конспекти тощо, з метою попередження списування;

2) завдання на письмове опитування оголошуються усно викладачем після поділу групи на варіанти. Відповіді викладач збирає шляхом передачі їх з останніх парт по варіантам на перші.

3) викладач рекомендує не списувати, контролює самостійність роботи курсантів, припиняє випадки списування та попереджає курсантів про перебіг часу відведеного на письмове опитування.

Варіант завдання на письмове опитування чи тестовий контроль.

Варіант 1.

1. _____.

2. _____.

Варіант 2.

1. _____.

2. _____.

II. Основна частина:

Викладення навчального матеріалу проводиться з дотриманням змісту групового заняття та основних методичних вимог:

1. Інформативно-доказовим і пояснювально-ілюстративним методами викладанням нового матеріалу;

2. Давати можливість конспектувати в ході заняття значимий матеріал, виділяючи основні моменти інтонаційно або вказуючи безпосередньо на важливі моменти по питаннях.

3. Використовувати слайди (мультимедійний матеріал) доступно, просто і системно.

4. Підтримувати зворотній зв'язок з аудиторією, а саме викладачем можуть бути використані такі прийоми:

а) звернення до аудиторії із питанням, що стосується тематики заняття і вже раніше було розглянуто під час вивчення інших дисциплін;

б) запитання до аудиторії, що містить якусь проблему;

в) запитання до курсантів, що містить помилку.

5. Під час викладення нового матеріалу не зосереджувати увагу на окремі моменти, що не мають суттєвого значення і взагалі на ті, що не відносяться до теми заняття.

6. Викладення теоретичного матеріалу в окремих випадках підживляти практичними прикладами.

7. По кожному навчальному питанню підводити підсумок.

8. Підтримувати порядок в аудиторії, припиняти порушення дисципліни.

III. Заключна частина:

1. Підвести підсумок заняття в цілому.
2. Відмітити позитивні та негативні сторони у засвоєнні матеріалу курсантами.
3. Озвучуються результати контролю засвоєння навчального матеріалу.
4. Визначається ступінь досягнення мети заняття.
5. Визначаються нерозв'язані питання, шляхи практичного втілення в практику розглянутих положень.
6. Відповісти на запитання курсантів.
7. Дати завдання та рекомендації на самостійну роботу та підготовку.
8. Вимагати наведення порядку в аудиторії.
9. Закінчити заняття.

Алгоритм проведення заняття:

Вступна частина:

Актуальність теми заняття та її значення:

Викладач повинен розкрити актуальність теми через призначення самої навчальної дисципліни, майбутніх професійних обов'язків курсантів в органах охорони державного кордону. Питання, які будуть розглядатися на занятті щодо

_____ допоможуть Вам оволодіти теоретичними знаннями, які зможете використати під час виконання службових обов'язків в органах охорони державного кордону та сприймати увесь наступний матеріал, що буде вивчатися в межах цієї навчальної дисципліни.

Взаємозв'язок:

Дана навчальна дисципліна має тісний взаємозв'язок з такими навчальними дисциплінами як «_____», «_____» та іншими.

Дане заняття пов'язане із наступними заняттями з цієї теми та усіма наступними заняттями даної навчальної дисципліни.

План проведення заняття:

На даному занятті будуть розглянуті три (два, чотири) навчальні питання, викладення яких буде здійснюватись у формі усного подання матеріалу з елементами конспектування. В ході розгляду навчальних питань заняття буде здійснюватись вибірковий контроль знань пройденого матеріалу.

Перед початком засвоєння нового навчального матеріалу буде здійснена перевірка знань з попередньої теми (заняття) у формі письмового опитування (тестового контролю).

Основна частина

ПИТАННЯ 1. _____

В ході розгляду даного навчального питання повинно бути розкрито:

- _____ ;
- _____ ;
- _____ .

Відображається виклад матеріалу навчального заняття. Підкреслюванням позначається текст, який курсанти мають законспектувати з роз'ясненням «Під запис». У разі використання презентації по тексту здійснити посилання на номер слайду.

Також відобразити у змісті питання запитання до аудиторії

Запитання до аудиторії:

« _____
_____ »?

Як підсумок по даному питанню необхідно зазначити, що ми розглянули

Друге навчальне питання буде
 присвячено розгляду _____

ПИТАННЯ 2. _____

В ході розгляду даного навчального питання повинно бути розкрито:

- _____;
- _____;
- _____.

Далі див. зразок оформлення Питання 1.

Заключна частина

Як підсумок по заняттю, наступні висновки:

Окремо оговорюються:

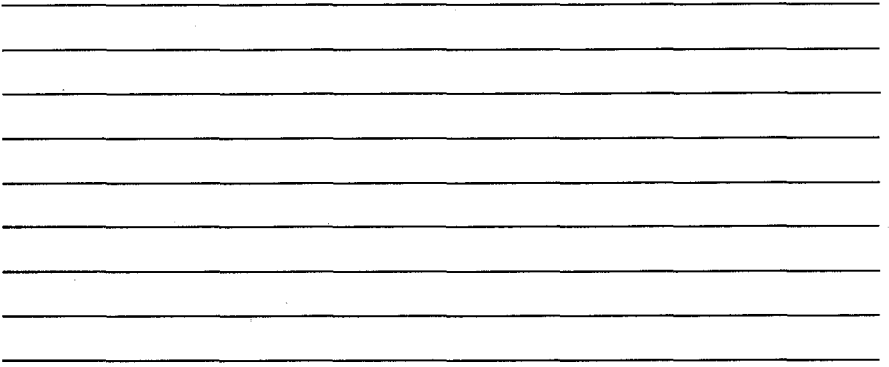
- результати контролю засвоєння навчального матеріалу курсантами;
- ступінь досягнення мети заняття;
- визначаються нерозв'язані питання, шляхи практичного втілення в практику розглянутих положень;
- проводиться розбір роботи курсантів, вказуються характерні недоліки та способи їх усунення.

Завдання на самостійну роботу курсантам:

1. Вивчити матеріал заняття, ознайомитися з планами проведення наступних занять – згідно навчально-методичного забезпечення – с. 15-16.

2.

Знати

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Кафедра _____

Примірник № 1

ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник кафедри

полковник

«__» _____ 20__ року

Доцент кафедри

підполковник _____

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА

для проведення семінарського заняття з навчальної дисципліни

« _____ »

Тема 2. _____

Заняття 2. _____

*Обговорено та схвалено
на засіданні кафедри*

протокол від «__» _____ 2019 р.

№ _____

Хмельницький

20__ рік

Тема 2. _____

Заняття 2. _____

Час: 2 години

Місце: _____

Вид заняття: семінар

Навчальна, розвиваюча та виховна мета заняття:

1. Засвоєння, поглиблення та закріплення курсантами знань, які отриманні курсантами на лекції та в процесі самостійної роботи над навчальною літературою щодо

_____;

2. Прищепити курсантам навички пошуку, узагальнення, критичного аналізу навчального матеріалу;

3. Розвивати вміння висувати та захищати свої погляди з питань, що розглядаються, _____ а саме _____;

4. Виховувати у курсантів почуття

Навчально-матеріальне забезпечення:

Картка матеріального забезпечення Крим.– 4к. (2/2)

1. Евро-дошка та набір фломастерів з гумкою.
2. Виставка літератури.
3. Роздатковий матеріал.
4. Мультимедійний проектор та екран(за потреби).

Список рекомендованої літератури:

1. Нормативно-правові акти

1.1.

2. Базова

2.1.

2.2.

Навчальні питання та розрахунок часу:

№ з/п	Навчальні питання	Час (хвилини)
I.	Вступна частина	5
	Письмове опитування	10
II.	Основна частина	60
	1.	20
	2.	20
	3.	20
III	Заключна частина	5

Організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття:

Підготовка до даного заняття включає в себе підготовку викладача, курсантів та навчально-матеріальної бази.

Вся підготовка і відповідальність за підготовку до даного заняття покладаються на викладача в межах його обов'язків.

1. Викладач повинен на високому рівні володіти навчальним контентом.

2. Викладач узгоджує навчально-матеріальне забезпечення заняття із начальником лабораторії, вивіряє відповідність теми, заняття, навчальних питань плану, відповідність змісту практичного заняття чинному законодавству. З'ясовує місце проведення заняття.

3. Не менше як за 3 дні до заняття викладач повинен: скласти і затвердити план проведення заняття у начальника кафедри; підготувати **необхідне дидактичне забезпечення відповідно до карток навчально-матеріального забезпечення заняття; розробити додаткові дидактичні матеріали (по потребі) та інше. В разі потреби за рішенням начальника кафедри проводиться пробне заняття. За день до проведення заняття надається консультація курсантам.**

2. *Підготовка курсантів* включає в себе самостійну підготовку до семінарського заняття, яка проводиться відповідно до методичних вказівок на самостійну підготовку та індивідуальних завдань викладача.

Під час підготовки курсанти повинні:

- 1) вивчити матеріал теми заняття та навчальні питання даного заняття;
- 2) отримати групову консультацію, а в окремих випадках індивідуальну;
- 3) виконати завдання, передбачені в методичних матеріалах до проведення семінарського заняття;
- 4) виконати індивідуальні завдання, якщо такі були задані викладачем;
- 5) відобразити в конспектах хід підготовки до семінарського заняття.

Рекомендувати курсантам підготувати доповідь на тему:

“_____”.

3. *Підготовка навчально-матеріальної бази:*

Не пізніше ніж за один день до проведення заняття викладач повинен узгодити з начальником лабораторії питання підготовки до заняття аудиторії, у якій згідно розкладу буде проводитись заняття.

Завдання включає в себе:

1. Дані про час проведення заняття та про час закінчення для підготовки аудиторії;
2. Відомості про необхідні на занятті навчальні посібники та технічні засоби навчання;
3. Викладач повинен здійснити перевірку виконання робіт по підготовці навчально-матеріальної бази.

Організаційно-методичні вказівки щодо проведення заняття:

2. Оголосити тему, назву заняття, його мету, рекомендовану навчальну літературу та нормативні джерела, навчальні питання.
3. Вказати на актуальність теми заняття, її взаємозв'язок з попередніми та наступними заняттями даної навчальної дисципліни та іншими навчальними дисциплінами.
4. Довести до курсантів план проведення та порядок роботи на занятті.

I. Вступна частина:

1. Прийняти рапорт чергового, перевірити присутність, зовнішній вигляд курсантів, їх готовність до заняття.
2. Розкрити значення вивчення навчальної дисципліни для курсантів, як майбутніх службових осіб ДПС України. Види занять, години.
3. Оголосити тему, назву заняття, його мету, рекомендовану навчальну літературу та нормативні джерела, навчальні питання.

4. Вказати на актуальність даної теми, її взаємозв'язок з іншими навчальними дисциплінами та наступними заняттями даної навчальної дисципліни.

5. Довести до курсантів план проведення та порядок роботи на занятті.

6. Довести порядок оцінювання на занятті.

7. Підготувати курсантів до письмового опитування.

Проведення письмового опитування

Письмове опитування проводиться по питаннях заняття та з повторення перед основною частиною заняття.

Вимоги до проведення письмового опитування:

1) викладач рекомендує захвати всі можливі навчальні посібники, конспекти тощо, з метою попередження списування;

2) завдання на опитування та листи на відповіді викладач роздає курсантам через чергового і через нього збирає відповіді;

3) викладач контролює самостійність роботи курсантів, припиняє випадки списування та попереджає курсантів про перебіг часу, відведеного на летючку.

Питання летючки:

Варіант 1.

1. _____.

2. _____.

Варіант 2.

1. _____.

2. _____.

і т.д.

II. Основна частина:

1. Основну частину заняття рекомендується провести методом ...

2. Особливості розгляду кожного питання заняття.

3. Викладач повинен контролювати самостійність роботи курсантів на занятті.

4. По кожному питанню обов'язково підводити підсумок з аналізом роботи курсантів.

5. Підтримувати порядок в аудиторії, припиняти порушення дисципліни.

III. Заключна частина:

1. Підвести підсумок заняття в цілому.

2. Відмітити позитивні та негативні сторони у засвоєнні матеріалу курсантами.

3. Визначається ступінь досягнення мети заняття.

4. Визначаються нерозв'язані питання, шляхи практичного втілення в практику розглянутих положень.

5. Відповісти на запитання курсантів.

6. Виставити об'єктивно оцінки та оголосити їх.

7. Дати завдання та рекомендації на самостійну підготовку.

8. Вимагати наведення порядку в аудиторії.

9. Закінчити заняття.

Зміст заняття:

Вступна частина

Актуальність тематики заняття та її значення:

Викладач повинен розкрити актуальність теми через призначення самої навчальної дисципліни, майбутніх професійних обов'язків курсантів в органах охорони державного кордону. Питання, які будуть розглядатися на занятті щодо

_____ допоможуть Вам _____, які зможете використати під час виконання службових обов'язків в органах охорони державного кордону та сприймати увесь наступний матеріал, що буде вивчатися в межах цієї навчальної дисципліни.

Взаємозв'язок:

Дана навчальна дисципліна має тісний взаємозв'язок з такими навчальними дисциплінами як «_____», «_____» та іншими.

Дане заняття пов'язане із наступними заняттями з цієї теми та усіма наступними заняттями даної навчальної дисципліни.

План проведення заняття:

На даному занятті будуть розглянуті три (два, чотири) навчальні питання, викладення яких буде здійснюватись у формі_____. В ході розгляду навчальних питань заняття буде здійснюватись вибірко́вий контроль знань пройденого матеріалу.

Перед початком обговорення навчального матеріалу буде здійснена **перевірка** теоретичних знань у формі письмового опитування.

Основна частина

ПИТАННЯ 1. _____

В ході розгляду даного навчального питання необхідно:

- _____;

Відображається, які складові питання будуть розглядатись, які доповіді будуть заслуховуватись та інше.

Як підсумок по даному питанню необхідно зазначити, що _____

 _____. Друге навчальне питання буде
 присвячено _____

 _____.

З метою закріплення знань із даного питання проводиться перевірка виконаних на самостійній підготовці завдань відповідно НМК.

Питання 2. _____

В ході розгляду даного навчального питання необхідно:

- _____;
- _____;
- _____.

Далі див. зразок оформлення Питання 1.

Заключна частина /

Як підсумок по заняттю, наступні висновки:

Окремо оговорюються:

- результати контролю засвоєння навчального матеріалу курсантами;
- ступінь досягнення мети заняття;
- визначаються нерозв'язані питання, шляхи розв'язання проблемних питань та втілення їх в практику;
- проводиться розбір роботи курсантів, вказуються характерні недоліки та способи їх усунення.

Завдання на самостійну роботу курсантам:

1. Вивчити матеріал заняття, ознайомитися з планами проведення наступних занять – згідно навчально-методичного забезпечення – с. 15-16.

2.

Знати

3. Самостійно опрацювати питання та зробити відповідні записи в конспектах:

- _____ ;
- _____ ;
- _____ ;
- _____ ;

Посада

військове звання

ініціали, прізвище

Пропозиції щодо удосконалення методики проведення заняття, доповнення до основного навчального матеріалу

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Кафедра _____

Примірник №1

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник кафедри

«__» _____ 20__ року

Доцент кафедри

підполковник _____

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА

для проведення практичного заняття з навчальної дисципліни

«_____»

Тема б. _____

Заняття 2. _____

*Обговорено та схвалено
на засіданні кафедри*

протокол від «__» _____ 2019 р.

№__

Хмельницький

20__ рік

Тема 6. _____

Заняття 2. _____

Час: 2 години

Місце: _____

Вид заняття: практичне

Навчальна, розвиваюча та виховна мета заняття:

1. Засвоєння курсантами практичних основ використання

_____;

2. Сформувати у курсантів вміння та навички практичного застосування

_____;

2. Розвивати у курсантів здібності до

3. Виховувати у курсантів почуття

Навчально-матеріальне забезпечення:

13. Мультимедійний проектор.

14. Екран.

15. Євро-дошка та набір фломастерів з гумкою.

16. Виставка літератури.

17. Слайди (мультимедійний матеріал).

18. Роздатковий матеріал.

Список рекомендованої літератури:

1. Нормативно-правові акти

1.1.

2. Базова

2.1.

2.2.

Навчальні питання та розрахунок часу:

№ з/п	Навчальні питання	Час (хвилин)
I.	Вступна частина	5
	Тестування	5
II.	Основна частина	65
	1.	25
	2.	20
	3.	20
III.	Заклучна частина	5

Організаційно-методичні вказівки щодо підготовки до заняття:

Підготовка до даного заняття включає в себе підготовку викладача, курсантів та навчально-матеріальної бази.

Вся підготовка і відповідальність за підготовку до даного заняття покладаються на викладача в межах його обов'язків.

1. Викладач повинен на високому рівні володіти навчальним контентом.
2. Викладач узгоджує навчально-матеріальне забезпечення заняття із начальником лабораторії, вивіряє відповідність теми, заняття, навчальних питань плану, відповідність змісту практичного заняття чинному законодавству. З'ясовує місце проведення заняття.
3. Не менше як за 3 дні до заняття викладач повинен: скласти і затвердити план проведення заняття у начальника кафедри; підготувати

необхідне дидактичне забезпечення відповідно до карток навчально-матеріального забезпечення заняття; розробити додаткові дидактичні матеріали (по потребі) та інше.

4. В разі потреби за рішенням начальника кафедри проводиться пробне заняття.

5. За день до проведення заняття надається консультація курсантам.

Підготовка курсантів включає в себе самостійну підготовку до практичного заняття, яка проводиться відповідно до методичних вказівок на самостійну підготовку та індивідуальних завдань викладача.

Під час підготовки курсанти повинні:

- 1) вивчити матеріал теми заняття та навчальні запитання даного заняття;
- 2) отримати групову консультацію, а в окремих випадках індивідуальну;
- 3) виконати завдання, передбачені в методичних матеріалах, до проведення практичного заняття;
- 4) виконати індивідуальні завдання, якщо такі були поставлені викладачем;
- 5) відобразити в конспектах хід підготовки до заняття.

Підготовка навчально-матеріальної бази:

Не пізніше ніж за один день до проведення заняття викладач повинен узгодити з начальником (завідувачем) лабораторії питання підготовки до заняття аудиторії, у якій згідно розкладу буде проводитись заняття.

Завдання включає в себе:

1. Дані про час проведення заняття та про час закінчення для підготовки аудиторії;
2. Відомості про необхідні на занятті посібники та технічні засоби навчання;
3. Викладач повинен здійснити перевірку виконання робіт по підготовці навчально-матеріальної бази.

Організаційно-методичні вказівки щодо проведення заняття:

1. Вступна частина:

1. Прийняти рапорт чергового, перевірити присутність, зовнішній вигляд курсантів, їх готовність до заняття.

2. Розкрити значення вивчення навчальної дисципліни для курсантів, як майбутніх службових осіб ДПС України. Види занять, години. Поставити завдання курсантам на обов'язкове ведення конспектів, вимоги до них, викласти основні вимоги щодо знання законодавства.

3. Оголосити тему, назву заняття, його мету, рекомендовану навчальну літературу та нормативні джерела, навчальні питання.

4. Вказати на актуальність даної теми, її взаємозв'язок з іншими навчальними дисциплінами та наступними заняттями даної навчальної дисципліни.

5. Довести до курсантів план проведення та порядок роботи на занятті.

Тестування:

Тестування являє собою коротке письмове опитування по основних питаннях даного заняття, у формі вибору правильних варіантів відповідей на поставлені запитання. Проводиться перед основною частиною заняття.

Вимоги до проведення тестування:

- викладач рекомендує заховати всі можливі навчальні посібники, конспекти тощо, з метою попереджування спроб списування;
- доводить порядок оцінювання тесту;
- завдання на тестування роздаються курсантам черговим і через нього збираються відповіді;
- викладач контролює хід самостійного письмового опитування, припиняє будь-які спроби списування та попереджає курсантів про перебіг часу, відведеного на тестування.

Завдання на тестування:

Варіант 1.

Варіант 2.

Відповіді варіанту 1.

Відповіді варіант 2.

Порядок оцінювання:

Оцінка знань курсантів за результатами вирішення тестових завдань під час поточного контролю:

«відмінно» - якщо отримано не менше 90 % правильних відповідей;

«добре» - якщо отримано не менше 80 % правильних відповідей;

«задовільно» - якщо отримано не менше 60 % правильних відповідей.

II. Основна частина:

1. Основну частину заняття рекомендується провести методом ...
2. Особливості розгляду кожного питання заняття.
3. Викладач повинен контролювати самостійність роботи курсантів на занятті.
4. По кожному питанню обов'язково підводити підсумок з аналізом роботи курсантів.
5. Підтримувати порядок в аудиторії, припиняти порушення дисципліни.

III. Заключна частина:

1. Підвести підсумок заняття в цілому.
2. Відмітити позитивні та негативні сторони у засвоєнні матеріалу курсантами.
3. Визначається ступінь досягнення мети заняття.
4. Визначаються нерозв'язані питання, шляхи практичного втілення в практику розглянутих положень.
5. Відповісти на запитання курсантів.
6. Виставити об'єктивно оцінки та оголосити їх.
7. Дати завдання та рекомендації на самостійну підготовку.
8. Вимагати наведення порядку в аудиторії.
9. Закінчити заняття.

Алгоритм проведення заняття

Вступна частина

Актуальність тематики заняття та її значення:

Викладач повинен розкрити актуальність теми через призначення самої навчальної дисципліни, майбутніх професійних обов'язків курсантів в органах охорони державного кордону. Питання, які будуть розглядатися на занятті щодо

_____ допоможуть Вам оволодіти _____, які зможете використати під час виконання службових обов'язків в органах охорони державного кордону та сприймати увесь наступний матеріал, що буде вивчатися в межах цієї навчальної дисципліни.

Взаємозв'язок:

Дана навчальна дисципліна має тісний взаємозв'язок з такими навчальними дисциплінами як «_____», «_____» та іншими.

Дане заняття пов'язане із наступними заняттями з цієї теми та усіма наступними заняттями даної навчальної дисципліни.

План проведення заняття:

На даному занятті будуть розглянуті три (два, чотири) навчальні питання, викладення яких буде здійснюватись у формі _____. В ході розгляду навчальних питань заняття буде здійснюватись вибірковий контроль знань пройденого матеріалу.

Перед початком засвоєння нового навчального матеріалу буде здійснена повірка теоретичних знань у формі тестового контролю.

Основна частина

Питання 1. _____

В ході розгляду даного навчального питання необхідно:

- _____ ;
- _____ ;
- _____ .

Відображається, які дії необхідно зробити в ході питання, порядок виконання цих дій, дотримання заходів безпеки та інше.

Як підсумок по даному питанню необхідно зазначити, що

 _____. Друге навчальне питання буде
 присвячено _____

З метою закріплення знань із даного питання проводиться перевірка виконаних на самостійній підготовці завдань відповідно НМК.

Питання 2. _____

В ході розгляду даного навчального питання необхідно:

- _____ ;
- _____ ;

Далі див. зразок оформлення Питання 1.

Заключна частина

Як підсумок по заняттю, наступні висновки:

Окремо оговорюються:

- результати контролю засвоєння навчального матеріалу курсантами;
- ступінь досягнення мети заняття;
- визначаються нерозв'язані питання, шляхи практичного втілення в практику розглянутих положень;
- проводиться розбір роботи курсантів, вказуються характерні недоліки та способи їх усунення.

Організаційно-методичні вказівки щодо проведення підсумкового контролю

Семестровий контроль здійснюється з метою визначення рівня засвоєння програмних результатів навчання з навчальної дисципліни (групи навчальних дисциплін) на певному освітньому рівні або на окремих його завершених етапах за національною шкалою, 100-бальною шкалою і шкалою ЄКТС.

Семестровий контроль забезпечує визначення рівня засвоєння програмних результатів навчання здобувачів вищої освіти на проміжних або заключному етапах їх навчання у формі екзамену, диференційованого заліку або заліку з конкретної початкової дисципліни в обсязі навчального матеріалу визначеного робочою програмою навчальної дисципліни, в терміни, встановлені навчальним планом, графіком-календарем освітнього процесу і розкладом екзаменаційної сесії, в окремих випадках індивідуальним навчальним планом здобувача вищої освіти.

Семестровий контроль оцінюється за національною шкалою, 100-бальною шкалою та шкалою ЄКТС відповідно до «Шкали переведення національної системи і системи ЄКТС в 100-бальну систему» наведеної у додатку 2 та «Таблиці відповідності шкал оцінювання» (таблиця 2). Таблиця 2.

Таблиця відповідності шкал оцінювання

Сума кількості балів	Бал за 100- бальною шкалою	Національна шкала	Оцінка ЄКТС
4,51-5,00	90-100	5	A
4,01-4,50	82-89	4	B
3,51-4,00	75-81	4	C
3,01-3,50	67-74	3	D
2,60-3,00	60-66	3	E
2,00-2,59	35-59	2	FX
0,00-1,99	1-34	2	F

Здобувач вищої освіти допускається до семестрового контролю (семестрового екзамену, диференційованого заліку, заліку), якщо він склав всі модулі, виконав всі види завдань, передбачених робочою програмою навчальної дисципліни. Перед допуском до семестрового контролю в окремій графі «Журналу обліку навчальних занять навчальної групи» та відомості обліку успішності проставляється середньоарифметичний бал за навчальну дисципліну (СБдис.), який ссередньоарифметичним загальних балів за модулі, захист курсових робіт (проєктів) та розраховується за формулою:

, де СБдис. – середньоарифметичний бал за навчальну дисципліну;
 Σ Бмод. – сума загальних балів за модулі, захист курсових робіт; n – кількість модулів (курсівих робіт за наявності). У підсумку середньоарифметичний бал за навчальну дисципліну не може бути менше 2,60.

Якщо здобувач вищої освіти не виконав умови допуску до складання семестрового контролю, він вважається таким, що не виконав вимоги робочої програми навчальної дисципліни і у відомості обліку успішності екзаменатор проставляє – «не допущено», а в графі «підсумкова оцінка», йому виставляється оцінка «незадовільно» за національною шкалою, 35 балів за 100-бальною шкалою і FX – за шкалою ЄКТС (№ з/п 26 додатку 1)

Здобувачу вищої освіти, який має середньоарифметичний бал за навчальну дисципліну менше 2,60, та не виконав умови допуску до складання семестрового контролю, у графі «Підсумкова оцінка з дисципліни» відомості обліку успішності виставляється оцінка «незадовільно» за національною шкалою, 0-34 бали за 100- бальною шкалою і F – за шкалою ЄКТС (№ з/п 25 додатку 1). В такому випадку здобувач вищої освіти представляється на засіданнях вчених рад факультету, Національної академії та йому пропонується пройти повний курс повторно. У разі відмови розглядається питання про його відрахування з Національної академії.

Якщо здобувач вищої освіти не виконав умови допуску до складання семестрового контролю з об'єктивних причин (хвороба, відраження тощо, і це підтверджено документально), рішенням начальника кафедри надається

індивідуальна консультація та визначаються терміни можливості ліквідувати заборгованість шляхом: обов'язкової звітності за матеріалами всіх пропущених занять, під час яких здійснювалось обов'язкове оцінювання, звітування за контрольні, лабораторні роботи та визначений робочою програмою навчальної дисципліни вид індивідуальної роботи, що дає можливість отримати максимально можливу середньоарифметичну оцінку з поточних оцінок; визначення мінімального рівня володіння здобувачем вищої освіти всього матеріалу навчальної дисципліни спеціально призначеній комісії з числа науковопедагогічних працівників кафедри. Комісія призначається рішенням начальника кафедри. Мінімальний рівень оцінюється «здав» - «не здав». Якщо здобувач вищої освіти отримав позитивну оцінку, то його середньоарифметична оцінка з поточних оцінок за дисципліну складає 2,60 бали і він допускається до складання семестрового контролю.

Умови допуску мають бути виконані за три дні до початку складання семестрового екзамену (диференційованого заліку, заліку) визначеного розкладом екзаменаційної сесії. Якщо здобувач вищої освіти не ліквідував заборгованість у визначений термін або його мінімальний рівень знань оцінено як «не здав», то він вважається таким, що не виконав вимоги робочої програми навчальної дисципліни, в відомості обліку успішності екзаменатор проставляє – «не допущено», а в графі «Підсумкова оцінка з дисципліни» йому виставляється оцінка «незадовільно» за національною шкалою, 35 за 100-бальною шкалою і FX – за шкалою ЄКТС (№ з/п 26 додатку 1).

Здобувачам вищої освіти, які не з'явилися на семестровий контроль (екзамен, диференційований залік, залік) з поважних причин (хвороба, відрядження, сімейні обставини тощо), і це підтверджено документально, в відомості обліку успішності екзаменатор проставляє – «не атестовано», зазначає причину (хвороба, відрядження, сімейні обставини тощо), назву і реквізити документу, яким це підтверджується. Зазначені відомості екзаменатор завіряє своїм підписом (№ з/п 7, 14, 15, 22, 23 додатку 1). Здобувачі вищої освіти, які не з'явилися на семестровий контроль (екзамен, диференційований залік, залік) без поважних причин, вважаються такими, що

мають академічну заборгованість і у графі «Підсумкова оцінка з дисципліни» відомості обліку успішності екзаменатор проставляє – «не з'явився» і завіряє її своїм підписом (№ з/п 27 додатку 1).

У випадку відмови здобувача вищої освіти від складання семестрового контролю (відповідати на питання білета, виконувати норматив, завдання тощо), захисту звіту про результати проходження практичної підготовки (стажування), навчальної (виробничої, асистентської, перекладацької) практики (далі – звітів про результати проходження практичної підготовки) йому виставляється оцінка «незадовільно» за національною шкалою, 35 балів за 100-бальною шкалою і FX – за шкалою ЄКТС (№ з/п 20 додатку 1).

Здобувача вищої освіти можна звільнити від складання семестрового екзамену з виставленням оцінки «відмінно» за національною шкалою, 90-100 балів за 100-бальною шкалою і А – за шкалою ЄКТС, у випадку, якщо середньоарифметичний бал за навчальну дисципліну (СБдис.) є не нижчим 4,51 бали (№ з/п 5 додатку 1). При цьому здобувач вищої освіти виявляв активність на теоретичних і практичних заняттях, виконав всі види індивідуальних завдань, не мав поточних оцінок нижчих, ніж «задовільно», модульні контролі не перездавав.

Здобувачі вищої освіти, які пройшли курси підвищення кваліфікації, окремі тренінги або майстер-класи, брали участь у підготовці раціоналізаторської пропозиції або винаходу, приймали участь у конференціях та інших наукових заходах у випадку, якщо це підтверджується документально, рішенням начальника кафедри за поданням викладача можуть звільнятися від виконання індивідуальних завдань, з конкретної навчальної дисципліни, визначених робочою програмою навчальної дисципліни.

Здобувачам вищої освіти, які здобули у поточному навчальному році

прізв'язі	місця	на	I етапі	Всеукраїнської	студентської	олімпіади,	I етапі
Всеукраїнського конкурсу							

студентських наукових робіт до сумарної кількості балів							
отриманих	за	результатами	складання	семестрового	контролю	додаються	

заохочувальні бали: за перше місце 0,5 бали; за друге місце 0,4 бали; за третє місце 0,3 бали.

Рішення про звільнення здобувачів вищої освіти від всіх форм семестрового контролю та надання заохочувальних балів приймається на засіданні кафедри за поданням викладача. За бажанням здобувач вищої освіти може не використовувати право на звільнення від підсумкової звітності для підвищення загальної оцінки та рейтингу.

Оцінка рівня засвоєння здобувачем вищої освіти програмних результатів навчання на семестрових контролях (екзаменах, диференційованих заліках, заліках) виставляється з урахуванням окремих оцінок за відповіді на питання білета. При двох окремих оцінках виставляється: «відмінно» – якщо обидві оцінки «відмінно»; «добре» – якщо обидві оцінки «добре» або одна оцінка «відмінно», а друга «добре» або «задовільно»; «задовільно» – якщо обидві оцінки «задовільно» або одна оцінка «добре», а інша «задовільно»; «незадовільно» – якщо одна з окремих оцінок «незадовільно». При трьох окремих оцінках виставляється: «відмінно» – якщо в окремих оцінках не більше однієї оцінки «добре», а інші «відмінно»; «добре» – якщо в окремих оцінках не більше однієї оцінки «задовільно»; «задовільно» – якщо в окремих оцінках не більше однієї оцінки «незадовільно». При чотирьох окремих оцінках виставляється: «відмінно» – якщо в окремих оцінках одна оцінка «добре», а інші «відмінно»; «добре» – якщо в окремих оцінках одна оцінка «задовільно», а інші «добре» та «відмінно» або якщо дві оцінки «задовільно» та дві оцінки «відмінно», або «добре» та «відмінно»; «задовільно» – якщо в окремих оцінках не більше однієї «незадовільно». Залік можна вважати зарахованим, якщо

здобувач вищої освіти дав відповіді на запитання не нижче оцінки «задовільно».

Оцінка навчальних досягнень здобувачів вищої освіти на семестрових контролях (екзаменах, диференційованих заліках, заліках) методом тестового контролю виставляється з урахуванням відсотка правильних відповідей: «відмінно» – якщо отримано не менше 90 % правильних відповідей; «добре» – якщо отримано не менше 80 % правильних відповідей; «задовільно» – якщо отримано не менше 60 % правильних відповідей.

Якщо на семестрових екзаменах, диференційованих заліках, заліках передбачено дві форми перевірки – усна та практична, оцінка з дисципліни (її частини, розділу) виставляється: «відмінно» – якщо обидві окремі оцінки «відмінно» або теоретична частина «добре», а практична «відмінно»; «добре» – якщо обидві окремі оцінки «добре» або якщо практична частина «відмінно» чи «добре», а теоретична «задовільно»; «задовільно» – якщо обидві окремі оцінки «задовільно» або якщо практична частина «задовільно», а теоретична «добре». Пріоритетною оцінкою є та оцінка, що визначена організаційно-методичними вказівками.

З дисциплін кафедр, де передбачено виконання практичних вправ, оцінювання здійснюється відповідно до вимог настанов.

З таких навчальних дисциплін, як лінгвокраїнознавство країн основної іноземної мови, оцінювання здійснюється відповідно до організаційно-методичних вказівок, затверджених начальником факультету.

Рівень засвоєння здобувачем вищої освіти програмних результатів навчання з навчальної дисципліни (підсумковий бал за навчальну дисципліну/семестровий контроль) визначається як сума середньоарифметичного балу за навчальну дисципліну (СБдис.) (середньоарифметичного балу з поточних оцінок у разі якщо дисципліну не поділено на модулі), помноженого на ваговий коефіцієнт 0,8, та оцінки за складання семестрового контролю (екзамену (диференційованого заліку, заліку), помноженої на 0,2, та розраховується за формулою: $B_{\text{дис.}} = B_{\text{СБдис.}} \cdot 0,8 + O_{\text{екз.}} \cdot 0,2$, де Бдис. – підсумковий бал за навчальну дисципліну/семестровий контроль; СБдис. –

середньоарифметичний бал за навчальну дисципліну; ОЦск. – оцінка за семестровий контроль. При розрахунку середньоарифметичної оцінки з поточних оцінок за кожне пропущене заняття, під час якого здійснювалось обов'язкове оцінювання, виставляється «0» балів. Підсумковий бал за навчальну дисципліну/семестровий контроль, оцінка за національною шкалою, 100-бальною шкалою та шкалою ЄКТС виставляються у відомості обліку успішності (додаток 1), заноситься до залікової книжки здобувача вищої освіти (індивідуального навчального плану), журналу обліку навчальних занять навчальної групи (додаток 4), через особистий кабінет порталу АСУ ВНЗ у розділ «Електронний журнал» та в додаток до диплому за національною шкалою, за 100- бальною шкалою, шкалою ЄКТС.

ПОРЯДОК

організації навчального процесу в системі підготовки
за дистанційною формою навчання

1. Запис на курс військовослужбовців проводиться з 16 січня по 24 березня 2023 року на Інtranет-ресурсі відділу дистанційних технологій підвищення кваліфікації Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – відділ дистанційного навчання) за адресою «<http://gcdn.dpsu>» відповідно до списків, які надаються керівниками структурних підрозділів Адміністрації Держприкордонслужби та штабами регіональних управлінь, органів охорони державного кордону, частин центрального підпорядкування.

2. Особовий склад, який був призначений (переведений) для подальшого проходження служби до органів охорони державного кордону, регіональних управлінь, частин центрального підпорядкування та Адміністрації Держприкордонслужби, після 24 березня 2023 року, проходить навчання до кінця навчального року: у системі підготовки за дистанційною формою навчання – на курсі якому він був попередньо записаний; у разі відсутності запису на курс в системі підготовки за дистанційною формою навчання – за переліком індивідуальних питань. Військовослужбовці, які не склали тестування на курсах підготовки за перше півріччя (термін складання до 26 травня 2023 року), продовжують навчання на поточному курсі підготовки, вивчають навчальний матеріал за перше та друге півріччя, складають підсумкове тестування за рік (термін складання до 20 жовтня 2023 року) результат якого буде знижено на один бал. Військовослужбовці, які обіймають посади, що передбачають навчання за дистанційною формою та не записалися на навчання на курсах підготовки у встановлені терміни (з 16 січня по 23 березня 2023 року) мають можливість записатись на відповідні курси у період з 26 травня по 24 червня 2023 року, вивчити навчальний матеріал за перше та друге півріччя, скласти тести самоконтролю та контрольне тестування за рік

(окрім контрольного тестування за перше півріччя). Оцінка за підсумкове тестування за рік знижується на один бал. Військовослужбовці, які отримали незадовільну оцінку за результатами складання підсумкового тестування за рік допускати до повторного тестування на відповідних курсах за дистанційною формою навчання через 10 діб після закінчення терміну визначеного Планом-графіком, з 1 по 10 листопада 2023 2 року. При позитивному складанні повторного підсумкового тестування за рік – загальна оцінка не вище «задовільно».

3. Для забезпечення коректного відображення навчальних матеріалів у системі курсів дистанційного навчання рекомендується використовувати браузері Mozilla Firefox, Google Chrome, програми для роботи з PDF файлами, які можна завантажити і встановити з порталу дистанційного навчання в розділі «Програми для роботи».

4. Ознайомитися з Планом-графіком вивчення тематики підготовки за дистанційною формою навчання та спланувати свою роботу щодо вивчення навчального матеріалу (врахувати службове навантаження, відрядження, відпустки тощо).

5. Приступити до послідовного вивчення навчального матеріалу, використовуючи при цьому додаткову літературу.

6. Після опрацювання навчального матеріалу поточного модулю скласти тести самоконтролю та перейти до вивчення навчального матеріалу наступного модулю.

7. У разі виникнення питань щодо матеріалу, який вивчається, звернутися за консультацією. Для цього перейти за посиланням «Консультація», додати тему до обговорення, питання, прикріпити необхідні файли та, в подальшому, переглянути відповіді, або перейти за посиланням «Викладачі-консультанти», обрати необхідного викладача та надіслати на електронну скриньку сформульоване питання (зателефонувати за вказаним номером телефону).

8. За умови складання всіх тестів самоконтролю (три спроби, середній результат), особи що навчаються допускаються до контрольного тестування за перше півріччя (дві спроби, враховується вищий бал) та контрольного

тестування за рік (одна спроба). Складання тестів самоконтролю та контрольних тестувань є можливість проходити у будь-який зручний час, але не пізніше термінів, визначених Планом-графіком вивчення тематики підготовки за дистанційною формою навчання.

9. Результат тестування відображається на екрані (по завершенню тестування) та фіксується в електронному журналі (посилання «Журнал оцінок»).

ВИТЯГ З

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЩОРІЧНЕ РЕЙТИНГОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ
Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Положення про щорічне оцінювання діяльності науково-педагогічного працівника в Національній академії Державної служби України імені Б. Хмельницького (далі – Положення) визначає поняття рейтингу, методику його розрахунку, порядок організації та проведення рейтингового оцінювання діяльності науково-педагогічного працівника Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (далі – Академія).

Рейтингове оцінювання діяльності науково-педагогічних працівників Академії є невід'ємним елементом запровадження системи моніторингу, як процесу забезпечення і управління якістю вищої освіти, внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти Академії, стимулювання підвищення кваліфікації, професіоналізму та розвитку творчої ініціативи науково-педагогічних працівників.

Положення розроблено відповідно до вимог: Законів України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII, «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року № 1556-VII; Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1187, в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 року № 347; Положення про організацію освітнього процесу в Національній академії Державної служби України імені Б. Хмельницького, затвердженого наказом ректора академії від 26 грудня 2018 року №316; Положення про систему внутрішнього забезпечення якості освіти в Національній академії Державної служби України імені Б. Хмельницького, затвердженого наказом ректора академії від 10 лютого 2016 року №19-од; Інструкції з планування та обліку діяльності науково-педагогічного складу Національній академії Державної служби України імені Б. Хмельницького, затвердженої наказом ректора академії від 30 серпня 2018 року № 195.

Метою впровадження рейтингового оцінювання діяльності науково-педагогічних працівників Академії є дотримання принципів прозорості та об'єктивності в оцінюванні професійної діяльності науковопедагогічних працівників, створення умов для здорової конкуренції у викладацькому колективі.

Основними завданнями рейтингового оцінювання є:

- створення інформаційної бази для аналізу і оцінки результатів діяльності науково-педагогічних працівників Академії;
- посилення зацікавленості науково-педагогічних працівників у підвищенні своєї професійної кваліфікації, в освоєнні передового педагогічного досвіду, в творчому підході до процесу викладання;
- забезпечення об'єктивності оцінок якості діяльності науковопедагогічних працівників за рахунок повноти та достовірності інформації;
- посилення колективної зацікавленості науково-педагогічних працівників у покращенні кінцевих результатів підготовки здобувачів вищої освіти;
- розроблення і використання єдиних комплексних критеріїв для оцінювання і контролю рівня та ефективності діяльності науково-педагогічних працівників Академії;
- активізація та стимулювання видів діяльності, які орієнтують і сприяють підвищенню рейтингу Академії та її розвитку в цілому, створення умов для професійного зростання науково-педагогічних працівників;
- виявлення недоліків і проблемних питань у діяльності науково-педагогічних працівників Академії;
- визначення кращого науково-педагогічного працівника кафедр, факультету і Академії за показниками рейтингу;
- удосконалення системи стимулювання діяльності науковопедагогічних працівників.

Організація рейтингу ґрунтується на принципах:

- відповідності змісту оцінки пріоритетним напрямам розвитку Академії;
- об'єктивності та достовірності отриманої інформації;

- гласності, оперативності та систематичності рейтингової оцінки;
- компетентності та об'єктивності оцінювачів;
- стимулювання учасників рейтингового оцінювання до покращення результатів професійної діяльності.

Основними вимогами до системи рейтингового оцінювання є: - об'єктивно визначена кількість показників, які характеризують професійну діяльність учасників рейтингу; - оцінка відповідності діяльності науково-педагогічних працівників посадовим кваліфікаційним вимогам та посадовим інструкціям, а також його персонального внеску у вирішення завдань кафедри, факультету та Академії у цілому; - можливість доповнення і зміни показників рейтингу; - постійне вивчення і врахування досвіду інших закладів вищої освіти; • вироблення рекомендацій, щодо стимулювання учасників рейтингового оцінювання.

Учасниками обчислення рейтингу є: - науково-педагогічний працівник; - здобувачі вищої освіти; - рейтингова комісія.

Участь здобувачів вищої освіти в рейтингу оцінювання ефективності діяльності науково-педагогічних працівників відбувається шляхом анкетування, яке проводиться деканатами факультетів.

Рейтингова оцінка діяльності науково-педагогічних працівників відбувається кожного навчального року після його завершення. Рейтинг оприлюднюється під час навчально-методичного збору перед початком нового навчального року.

Результати рейтингової оцінки діяльності науково-педагогічних працівників використовуються під час прийняття рішень стосовно:

- подання до нагородження;
- морального та матеріального заохочення;
- конкурсного відбору на заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників;
- дострокового розірвання трудового договору (проведення ротації).

Рейтингування науково-педагогічних працівників проводиться за допомогою комп'ютерного програмного забезпечення, під'єданого до автоматизованої системи управління АСУ ВНЗ.

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗРАХУНКІВ РЕЙТИНГОВОЇ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ АКАДЕМІЇ

Оцінювання діяльності науково-педагогічних працівників проводиться в цілому за Академією, а також окремо за групами посад: - начальник кафедри; - заступник начальника кафедри; - професор кафедри; - доцент кафедри; - старший викладач кафедри; - викладач кафедри; - науково-педагогічний працівник кафедри зі стажем педагогічної діяльності до 2-х років; - асистент кафедри.

Рейтинговому оцінюванню підлягають усі штатні науково-педагогічні працівники академії, які працюють за сумісництвом у відповідності до посади. Оцінювання діяльності науково-педагогічних працівників дає можливість проведення рейтингу кафедр і факультетів.

Рейтинг науково-педагогічних працівників визначається за підсумками навчального року та враховує: а) специфіку професійної діяльності за основними напрямками професійної діяльності: - навчальна робота; - методична робота - наукова робота; - організаційна робота. б) повноту та якість виконання завдань і обов'язків визначених посадовими інструкціями. У випадку порушень науково-педагогічними працівниками нормативних вимог законодавства України про вищу освіту та нормативноправових документів Академії можуть прийматися рішення про зменшення (анулювання) рейтингового балу.

Абсолютний індивідуальний рейтинговий бал науковопедагогічного працівника (P_i) – це сума набраних балів за напрямками професійної діяльності з урахуванням вагомих коефіцієнтів, що корегується на частку ставки, яку обіймає викладач та повноти і якості виконання завдань і обов'язків визначених посадовими інструкціями.

Рейтинг складається з трьох частин: 5 - постійної, що характеризує кваліфікаційний потенціал науково-педагогічного працівника, накопичений за

попередні роки професійної діяльності (крім звітнього навчального року); - поточної активності, що визначає його професійну компетентність, педагогічну майстерність, наукову і творчу діяльність, проявлену упродовж звітнього начального року. - повноти та якості виконання завдань і обов'язків визначених посадовими інструкціями упродовж звітнього начального року. З метою стимулювання активності творчої діяльності науковопедагогічного працівника коефіцієнт вагомості рейтингів постійної та поточної активності приймаються відповідно 0,2 і 0,8. Таким чином, абсолютний індивідуальний рейтинговий бал викладача (P_i) дорівнює: $P_i = (0,2 * R_{п} + 0,8 * R_a) * K_{впо}$, (1) де: - $R_{п}$ —сума балів за основними показниками досягнутої кваліфікації викладача за попередні роки професійної діяльності визначені в додатку 1; - R_a —сума балів за основними напрямками діяльності у звітньому навчальному році з навчальної, методичної, наукової та організаційної діяльності із урахуванням штрафних балів. - $K_{впо}$ — коефіцієнт повноти та якості виконання завдань і обов'язків визначених посадовими інструкціями на протязі звітнього начального року.

Сума балів за основними напрямками діяльності у звітньому навчальному році розраховується із урахуванням вагомих коефіцієнтів за видами діяльності та частки ставки, яку обіймає викладач: $R_a = 0,3 * V_n + 0,25 * V_m + 0,25 * V_{нд} + 0,2 * V_{ор} - 0,1 * V_{ш} m$, (2) де: - V_n – рейтингова оцінка за виконання видів навчальної роботи; - V_m – рейтингова оцінка за виконання видів методичної роботи; - $V_{нд}$ – рейтингова оцінка за виконання видів наукової роботи; - $V_{ор}$ – рейтингова оцінка за виконання видів організаційної роботи; - $V_{ш}$ – рейтингова оцінка за порушення нормативних вимог законодавства України про вищу освіту та нормативно-правових документів Академії; - m – частка ставки, яку обіймає викладач.

Рейтингова оцінка за виконання видів навчальної роботи визначається як сума балів за виконання певних видів робіт ($V_{ні}$), наведених у додатку 2 із урахуванням коефіцієнтів якості та ефективності роботи викладача: $V_n = K_1 + K_2 \sum V_{ні}$, (3) де: b - $V_{ні}$ – бал за виконання i -го виду навчальної роботи; - K_1 – коефіцієнт якості роботи викладача; - K_2 – коефіцієнт ефективності роботи викладача. Коефіцієнт якості роботи викладача (K_1) визначається як

відношення середньоарифметичних оцінок роботи викладача за результатами анкетування здобувачів вищої освіти O_z (додаток 8), викладачів кафедри O_k (додаток 9) і деканату факультету O_{df} (додаток 10) до максимальної оцінки «5» за формулою: $K1 = O_z + O_k + O_{df} \cdot 3 \cdot 5$, (4) Коефіцієнт ефективності роботи викладача ($K2$) визначається за формулою: $K2 = (\sum \text{Пягі Пякі}) / n$, (5) де: - Пягі – показник якості навчання в навчальних групах, закріплених за викладачем з дисциплін, які він викладає, за результатами семестрового контролю за весь навчальний рік; - Пякі – середньоарифметичний показник якості навчання на відповідному курсі відповідного факультету (потоці) за результатами семестрового контролю за весь навчальний рік; - n – кількість навчальних груп закріплених за викладачем, де здійснювався семестровий контроль протягом навчального року.

Рейтингова оцінка за виконання видів методичної роботи визначається як сума балів за виконання певних видів робіт (B_{mi}), $B_m = \sum B_{mi}$, (6) де: - B_{mi} – бал за виконання i -го виду методичної роботи.

Рейтингова оцінка за виконання видів наукової роботи визначається як сума балів за виконання певних видів робіт (B_{ndi}), $B_{nd} = \sum B_{ndi}$.

Рейтингова оцінка за виконання видів організаційної роботи визначається як сума балів за виконання певних видів робіт (B_{ori}), $B_{or} = \sum B_{ori}$, (8).

Рейтингова оцінка за порушення нормативних вимог законодавства України про вищу освіту та нормативно-правових документів Академії визначається як сума балів (B_{sh}) за недотримання відповідних вимог, $B_{sh} = \sum B_{shi}$, (9).

Коефіцієнт повноти та якості виконання завдань і обов'язків науково-педагогічного працівника у відповідності до посадових інструкцій визначаються керівництвом кафедри і факультету за п'ятибальною шкалою (від 0 до 5) на підставі результатів всебічного аналізу діяльності окремого науково-педагогічного працівника за звітній навчальний рік. Критерії оцінювання та коефіцієнт повноти та якості виконання завдань і обов'язків науково-педагогічного працівника у відповідності до посадових інструкцій. Результати всебічного аналізу, визначений на підставі нього коефіцієнт

повноти та якості виконання завдань і обов'язків у відповідності до посадових інструкцій доводяться до кожного науково-педагогічного працівника.

Оцінювання діяльності науково-педагогічного працівника вцілому за академію здійснюється за результатами набутого абсолютного індивідуального рейтингового балу P_i .

Рейтинговий бал начальника кафедри в групі за посадою Рнк визначається з урахуванням вагового коефіцієнту 0,2 за формулою: $R_{нк} = P_i + 0,2 * \sum P_{інпс} / n$, (10) де: - P_i – абсолютний індивідуальний рейтинговий бал начальника кафедри; - $\sum P_{інпс}$ – сума абсолютних індивідуальних рейтингових балів науково-педагогічних працівників кафедри; - n – кількість ставок науково-педагогічних складу кафедри, який брав участь у рейтинговому оцінюванні. Ставки, які обіймають викладачі кафедри зі стажем педагогічної діяльності до 2-х років до розрахунку не приймаються.

Оцінювання діяльності науково-педагогічного працівника за посадою визначається по рейтингу професійної діяльності викладача у відповідній групі за формулою: $R_{пд} = P_i / SP_g$, (11) де: - SP_g – середньоарифметичний рейтинговий бал відповідної групи за посадою.

Оцінювання діяльності науково-педагогічного працівника зі стажем педагогічної діяльності до 2-х років здійснюється окремо. До загального академічного рейтингу ця категорія викладачів не включається.

Рейтингова оцінка діяльності кафедри визначається із урахуванням середньоарифметичної суми абсолютних індивідуальних рейтингових балів науково-педагогічних кафедр, який брав участь у рейтинговому оцінюванні та суми балів за якісними параметрами науково-педагогічного потенціалу кафедри та якістю навчання, $R_k = \sum P_{інпс} / n + 0,5 * \sum V_{яп} + 0,3 * \sum V_{ян}$, (12) де: $\sum V_{яп}$ – сума балів за якісними параметрами науково-педагогічного потенціалу; - $\sum V_{ян}$ – сума балів за якісними параметрами якості навчання, яке визначається за кількістю переможців міжнародних і загальноукраїнських олімпіад (конкурсів, змагань) з дисциплін кафедри.

Рейтинг факультету – це сума набраних балів кожної кафедри поділена на кількість кафедр факультету. Рейтинг обчислюється за формулою: $R_f = \frac{\sum R_k}{k}$, (13) де: - k – кількість кафедр на факультеті.

ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ РЕЙТИНГУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Формування рейтингу науково-педагогічного працівника передбачає заповнення інформації щодо його професійної роботи та визначеного коефіцієнту повноти та якості виконання посадових обов'язків кожного викладача за звітний період у відповідний електронний шаблон рейтинг-листа. Електронний шаблон рейтинг-листа розробляє навчальний відділ та доводить для використання кафедрам і факультетам Академії.

Керівництво кафедри і факультету до 10 липня зобов'язано провести всебічний аналіз повноти та якості виконання завдань і обов'язків у відповідності до посадових інструкцій підпорядкованих науково-педагогічних працівників із визначенням відповідного коефіцієнту і довести до кожного науково-педагогічного працівника Результати всебічного аналізу повноти та якості виконання завдань і обов'язків у відповідності до посадових інструкцій підпорядкованих науково-педагогічних працівників підписуються начальником кафедри і затверджуються начальником факультету. Результати всебічного аналізу повноти та якості виконання завдань і обов'язків у відповідності до посадових інструкцій начальників кафедр підписуються начальником факультету і затверджуються заступником ректора академії (проректором), який відповідає за організацію навчальної та наукової роботи. 3.3. Науково-педагогічний працівник зобов'язаний до 15 липня подати начальнику кафедри, в електронному та друкованому вигляді, повні й достовірні дані про результати своєї діяльності у формі «Рейтинг-листа за 20__/20__ навчальний рік» (додаток 7) разом з матеріалами, що підтверджують зазначену в них інформацію. Викладач не має права звітувати результатами своєї професійної діяльності, які були вже обліковані в попередньому рейтингу. Робота, не врахована в попередньому рейтингу, має бути внесена до наступного звітного періоду.

Особи, які працюють в Академії на посадах науково-педагогічних працівників на умовах штатного сумісництва, подають свої персональні рейтинг-листи начальникам кафедр окремо за основним місцем роботи та 9 місцем роботи за сумісництвом. У разі сумісництва посад на одній кафедрі в рейтинг-листі за основною посадою зазначається сумарний обсяг ставок, які обіймає працівник. Науково-педагогічний працівник не має права звітувати одними й тими ж результатами своєї професійної діяльності на основній посаді та на посаді за сумісництвом (крім випадку сумісництва посад на одній кафедрі).

Формування заповнених електронних рейтинг-листів здійснюється на кафедрах за основним місцем роботи науково-педагогічного працівника. Після формування рейтинг-листи роздруковуються та підписуються особисто науково-педагогічним працівником та начальником кафедри, який перевіряє і затверджує достовірність наведеної інформації. Персональні рейтинг-листи начальників кафедр перевіряється та затверджуються начальником факультету.

Після перевірки достовірності внесених даних та затвердження, комплект електронних рейтинг-листів науково-педагогічних працівників, начальник кафедри до 30 липня передає в навчальний відділ.

Відповідальність за достовірність інформації наведеної у рейтинглисті покладається на осіб, що підписали паперовий варіант анкети – особисто на викладача та начальника відповідної кафедри (факультету).

На підставі поданих персональних рейтинг-листів автоматизовано обраховується: - абсолютний індивідуальний рейтинговий бал науково-педагогічного працівника; - середній рейтинговий бал по Академії відповідної групи науково-педагогічного працівника за посадою; - рейтинг професійної діяльності науково-педагогічного працівника в групі за посадою; - рейтинг кафедр; - рейтинг факультетів. 3.9. Результати рейтингування розглядаються та підписуються рейтинговою комісією, яка створюється в Академії і до складу якої входять начальник навчального, науково-дослідного відділу, відділу кадрів, начальники факультетів. Засідання рейтингової комісії є правомочним, якщо на засіданні присутні більш ніж дві третини членів комісії.

Підписані рейтинги науково-педагогічних працівників передаються ректору академії на затвердження через заступника ректора (проректора) з навчальної та наукової роботи.

Начальники кафедр і факультетів одержують інформацію про рейтинги всіх науково-педагогічних працівників, абсолютні рейтингові бали та середні значення рейтингу в групах за посадами.

Обговорення узагальнених матеріалів щодо результатів рейтингового оцінювання професійної діяльності науково-педагогічних працівників проводиться на засіданнях кафедр та вчених рад факультетів під час навчально-методичного збору. Рейтингові списки науково-педагогічних працівників оприлюднюються в мережі інтранет до 30 вересня.

Науково-педагогічний працівник, який має стаж науково-педагогічної діяльності більше 2 років та який займає у рейтингу 20 найнижчих місць упродовж останніх 2 років, рекомендуються рейтинговою комісією до заслуховування на атестаційній комісії Академії.

СТИМУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА

За підсумками рейтингового оцінювання професійної діяльності науково-педагогічного працівника рівень його професійної компетентності та ефективності роботи на займаній посаді може бути визнаним як високий, достатній, середній, низький або недопустимий.

Високий ($R_{пд} \geq 1,2 * SP_g$) та достатній ($1,2 * SP_g > R_{пд} \geq 0,9 * SP_g$) рівні ефективності роботи науково-педагогічного працівника на займаній посаді є підставою для його матеріального і морального заохочення. Рейтингова комісія Академії враховує рейтингові показники діяльності науково-педагогічного працівника при розгляді конкурсних справ на заміщення вакантних посад. Високий рівень ефективності роботи є підставою для укладання довгострокового трудового договору (контракту).

Середній рівень ($0,9 * SPg > P_{пд} \geq 0,6 * SPg$) ефективності роботи засвідчує, що науково-педагогічний працівник працює в межах своїх службових обов'язків, але при цьому не проявляє ініціативи.

Низький рівень ефективності роботи ($0,6 * SPg > P_{пд} \geq 0,3 * SPg$) є підставою для попередження науково-педагогічного працівника про його неповну відповідність займаній посаді, недопущення до конкурсу на заміщення вакантних посад або розгляду в подальшому питання про дострокове припинення дії укладеного з ним трудового договору (контракту).

Недопустимий рівень ефективності роботи науково-педагогічного працівника є підставою для дострокового припинення дії укладеного з ним трудового договору (контракту) або ротації після завершення терміну дії контракту.

Для стимулювання діяльності науково-педагогічних працівників Академії використовуються заохочення: – разові грошові премії, розмір яких залежить від фінансових можливостей Академії та встановлюється ректором Академії; – почесні грамоти та подяки для відповідних кафедр і факультетів.

Науково-педагогічний працівник, який допустив фальсифікацію, заніс не достовірні данні у звітні документи, знімається з участі у конкурсі та притягується до дисциплінарної відповідальності, а його загальна рейтингова оцінка анулюється. Начальник кафедри (факультету) також притягується до дисциплінарної відповідальності за подання недостовірних дани

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артемова Л.В. Педагогіка і методика вищої школи. К, 2008. 272 с.
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. К. : Академвидав, 2004. 352 с.
5. Дяк В.В., Мірошніченко В. І. Виховання майбутнього педагога на засадах здорового способу життя. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : педагогічні науки. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. № 2(13). С. 261–271.
6. Енциклопедія освіти / В. Г. Кремень (голов.ред.). К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
7. Каплінський В.В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Київ : КНТ, 2017. 225 с.
8. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи. К. : Знання, 2005. 486 с.
9. Кучинська І.О. Педагогіка вищої школи: навч. Посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020. 292 с.
10. Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. 376 с.
11. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. К. : Центр учб. л-ри, 2007. 232 с.
12. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи. К. : Центр учбової літератури, 2009. С. 431–445.
13. Освітні технології / за ред. О. М. Пехоти. К. : А.С.К., 2002.

14. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. К.: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.

15. Педагогіка: навч. посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. Вінниця: видавництво ТОВ фірма «Планер», 2012. 400 с.

16. Педагогіка вищої школи / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; за ред. З. Н. Курлянд. К.: Знання, 2007. 495 с.

17. Сисоева С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоева, Н. Г. Батечко / МОН України, Київський університет імені Бориса Грінченка, НУБІП України. К.: ВД ЕКМО, 2011. 344 с.

18. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання: монографія. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. 536 с.

19. Тріфаніна Л. С., Мірошніченко В. І. Культура професійного спілкування в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 45.

20. Ставицький О. М. Теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2014. 464 с.

21. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. К.: «Академвидав», 2006. 352 с.

22. Федоренко О. І. Педагогіка вищої школи: навч. Посібник. Харків: Бровін О. В., 2020. 240 с.

23. Sloan D. Education and Values. New York; London, 1980. 436 p.

24. Sowell Th. Knowledge and decisions. New York: Basic books, 2005. 145 p.

25. Professional of Teachers: a Humanistic Approach to Teacher Preparation / A. Combs, R. Blume, H. Neuman, H. Wass. Boston: Allen Bacon, 1974. 187 p.

26. Education at a Glance 2011: OECD Indicators. Glossary. Paris : OECD Publications, 2011. URL: <http://www.oecd.org/document>.

27. Tsunetomo Y., Wilson W. Scott. Hagakure: The Book of the Samurai. Shambala ; Iva Edition, 2012. 200 p.

28. Fiona Doloughan Perspectives on Education Policy. Communication skills and the knowledge economy: language, literacy and the production of meaning. London : Institute of Education University of London, 2001.47 p.

Мірошніченко В.І., Дияк В.В., Тушко К.Ю., Шостаківська Н.М.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Навчально-методичний посібник

Редактор: С.С.Кондратюк
Коректор: І.М.Бабина
Комп'ютерна верстка: А.В. Посвістак

Здано до набору: 19.12.2022 р. Підписано до друку 28.02.2023р.
Формат 60*84/16. Папір офс. Гарн. Times New Roman/
Друк цифровий. Ум.друк. арк. - 19,53 Обл.-вид.арк. - 20,65
Тираж 100. Зам.№ 74

Віддруковано в видавництві ПП «Монускринг»
Вул. Староколястинінське шосе, 26
м. Хмельницький